

**D.D.Zuparova,
N.N.Karimova.**

Dizayn tarixi

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI OLIY VA O'RTA MAHSUS TA'LIM
VAZIRLIGI
TOSHKENT DAVLAT PEDAGOGIKA UNIVERSITETI

Dilnoza Dadaxonovna Zuparova,
Nozima Nurmuhamadovna Karimova.

DIZAYN TARIXI

O'QUV QO'LLANMA

5111000 – Kasb ta'limi (5150900 – Dizayn (liboslar dizayni)) Bakalavriat yo'nalishi talabalari
uchun

TOSHKENT 2014

Taqrizchilar:

Toir Islomov. O'zbekistonda xizmat ko'rsatgan yoshlar murabbiysi, San'atshunoslik fanlari nomzodi, professor

Mazkur o'quv qo'llanma dizayn ta'lim yo'nalishlari, xususan, libos dizayni talim yo'nalishi bakalavrlari uchun "Dizayn tarixi" fanidan asos vazifasini o'taydi. Unda keltirilgan ma'lumotlar dizaynning vujudga kelishi, shakllanish bosqichlari, bugungi kundagi dizaynerlik ko'rinishlari va istiqbollari, shuningdek, dizaynning ijtimoiy, axloqiy-falsafiy masalalariga oid.

Oquv qo'llanmada dizayn turlari va uslubiy yo'nalishlariga tizimli ravishda yondashuv, O'zbekistondagi milliy dizayn masalalariga milliy g'oya nuqtai nazaridan nazar solgan holda namoyon bo'ladi. Bir so'z bilan aytganda dizayn sohasiga o'zbekona qarash, dizayn unsurlarini, tur va uslublarini milliy dizayn tarihi misolida tushuntirishga harakat qilinadi.

Mazkur nashr libos dizayni, arxitektura, web-dizayn, landshaft, temir yo'l va avtomobilsozlikga oid ma'lumotlarni u'zida mujassam etgan. Oquv qo'llanma dizaynning barcha turlari bo'yicha ta'lim olayotgan talablarga tavsiya etiladi.

Данное учебное пособие предназначено для студентов бакалавриата обучающихся по специальности "Дизайн", в частности "Дизайн одежды" в высших учебных заведениях и является основой в изучении дисциплины "История дизайна". В учебном пособии приведены понятия о появлении и формаобразовании дизайна, а так же проблемы современного дизайна и его перспективы, в том числе социально нравственные и философские вопросы.

В учебном пособии предусмотрен систематический анализ видов, стилевых направлений дизайна. Наблюдается национальный подход к объяснению сути и смысла элементов дизайна средством изложения понятий, ценностей национальной культуры и идеологии.

Данное издание объединяет информацию в сфере дизайна в целом и может быть так же рекомендовано для обучающихся в области дизайна одежды, web-дизайна, архитектурного и ландшафтного дизайна и других видов художественной деятельности.

This edition combines the information as a whole and can be recommended for the students in the fields of design, architecture, landscape design and other types of artistic activities.

In the school-book a systematic approach to the stylistic direction of designing is considered. A national approach is observed in the explanation of essence and meanings of the design elements by means of stipulating the concepts of value, national culture and ideology.

The concepts of design appearance and its development as well as the matters of modern design and its perspectives, including social, moral and philosophic aspects are stated in the school-book. This school-book is assigned for the students of bachelor degree studying in the specialty of designing in the academy, especially "Clothes design", and is a base for a learning of the design history discipline.

MUNDARIJA

Muqaddima

I BOB. DIZAYN BADIY-LOYIHALASH TURI SIFATIDA

1.1. Dizayn – ijodiy faoliyat turi sifatida.

II BOB. DIZAYNNING DUNYOGA KELISHI VA RIVOJLANISHI

2.1. Insonning dastlabki madaniy kashfiyotlari. Uslublarning kelib chiqishi.

2.2. Qadimgi Misr uslubi. Antik davrda Yunoniston, Rim va Vizantiya.

2.3. Roman uslubi (XI-XII asrlar). Gotika – O'rta asrlar Evropa uslubi.

2.4. Renessans – Uyg'onish davri uslubi (XV-XVI asrlar). Borokko, Rokkoko,

Klassitsizm Ampir.

2.5. Markaziy Osiyoda dizayn korinishlari. Sharq Renessansi.

Uyg'unlik uslubi. Temuriylar davri. Buyuk ipak yo'li.

2.6. XIX asr sanoat inqilobi. Dastlabki sanoat ko'rgazmalari.

2.7. Modern. Art-nuvo – universal yo'nalish. Modern ustalari. A. Van de Velde va Charlz Makintosh.

2.8. Dizayn maktablari "Bauhaus" uslubi va maktabi.. XX asr Rus "Ishlab chiqarish san'ati" nazariyasi va amaliyoti. VXUTEMASning VXUTEINGa aylanishi.

2.9. Funktsionalizm. Ratsionalizm. "Chikago arxitektura maktabi".

2.10. Firma uslublari: Braun va Olivetti.

2.11. Urushdan keyingi yillarda AQSH dizayni. Yapon dizayni fenomeni.

2.12. 1960-80 yillar dizayni va O'zbekiston.

2.13. G'arbiy Evropa, Yaponiya va AQSHda dizayn ta'limi. Ulm maktabi.

III BOB. HOZIRGI ZAMON DIZAYNINING BA'ZI MASALALARI VA ULARNING FALSAFIY - METODOLOGIK TALQINI

3.1. Mustaqil O'zbekiston dizayni.

3.2. Dizaynning falsafiy-ahloqiy masalalari.

3.3. Milliy dizayn va uning dunyodagi o'rni

3.4. Dizayn haqida afsona va haqiqatlar.

3.5. Zamonaviy dizaynning o'ziga xos xususiyatlari.

3.6. Dizayn taraqqiyotining ba'zi masalalari.

Tayanch iboralarning izohli lug'ati.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati.

Содержание

Введение

1. Дизайн как вид художественной деятельности

1.1. Дизайн – как вид художественной деятельности

2. ФОРМИРОВАНИЕ И РАЗВИТИЕ ДИЗАЙНА

2.1. Первые культурные изобретения человечества. Появление стилей.

2.2. Древнеегипетский стиль. . Античный стиль Греции Рима и Византии.

2.3. Романский стиль (XI-XII в.в). Готика – Стиль средневековья.

2.4. Ренессанс – Стиль эпохи возрождения (XV-XVI в.в.). Борокко. Роккоко. Эпоха классицизма. Амбир.

2.5. Идеи дизайна народов Центральной Азии. Великий Шелковый путь. Ренессанс Востока. Стиль гармонии. Дизайн эпохи Темурийцев.

2.6. Промышленная революция XIX века. Первые промышленные выставки.

2.7. Модерн Арт Нуво – универсальное течение. Мастера Модерна. А. Ван де Вельде и Чарльз Макинтош.

2.8. Школы дизайна. Школа и стиль « Баухаус». Теория и практика русского производственного искусства XX в.в. Становление из ВХУТЕМАСа ВХУТЕИИНа.

2.9. Функционализм, рационализм. “Архитектурная школа Чикаго”.

2.10. Фирменные стили: Браун, Оливетти.

2.11. Дизайн в США в Послевоенные годы. Феномен японского дизайна.

2.12. Дизайн 1960-80 г.г. в Узбекистане.

2.13. Дизайнобразование в Японии США и Западной Европе. Школа Улма.

3. Некоторые вопросы современного дизайна и их методологический анализ

3.1. Независимый Узбекистан: возвышение.

- 3.2. Философские-моральные аспекты дизайна.
 - 3.3. Национальный дизайн и его мировое значение.
 - 3.4. Легенды о дизайне.
 - 3.5. Своеобразие современного дизайна.
 - 3.6. Некоторые вопросы развития дизайна.
- Словарь терминов дизайна.
- Литература.

Content

Introduction

1. DESIGN AS A FORM OF ARTISTIC ACTIVITY

1.1 Conception of design

2. THE FORMATION AND DEVELOPMENT OF DESIGN

2.1 The first labor tool of man. Birth of styles.

2.3 Ancient Egypt style. Ancient styles: Greece Rome.

2.5 Roman style (XI-XII). Gothic-medieval style.

2.7 Renaissance style . Baroque style. Rococo style. Classical era. Ampir.

2.8 Eastern renaissance. Great Silk Road. Samarkand's paper. "Uygunlik" style.
Timurid era. Bekhzod's thumbnails.

2.9 Industrial revolution of XIX century. The first industrial exhibition .

2.10 Modern - Nuevo art. Universal flow. Masters of modern: A. Van de Velde and
Charlz Makintosh.

2.12 Beginning «Bauhouse». Theory and Practice of Russian work of art in XIX –XX
century.

2.13 Function and rationalism. Architecture school in Chicago.

2.14 Corporate identities: Brown, Olivetti.

2.15 Design in USA postwar period. Japanese design phenomena.

2.16 Design of 1960-80yy in Uzbekistan.

2.17 Design education. System of education in Japan, USA, west Europe.

3. SOME QUESTIONS OF MODERN DESIGN AND THEIR METHODOLOGICAL ANALYSIS.

3.1 Elevation of independent Uzbekistan.

3.2

3.3 National design and its global importance

3.4 Legends of design.

3.5 Specific of design characteristics.

3.6 Some questions of design development

3.7 Design and Marketing

Glossary of design

References

Muqaddima

Sanoat inqilobi tufayli dunyoga kelgan dizayn yashin tezligida Jeyms Uattning bug' mashinalari, Reymond Louining lokomotivlari, Peter Berens va Diter Ramsning elektron buyumlari, Marchello Natsiulli va Etor Sottsassning yozuv mashinkalari, aka-uka Raytlarning uchish moslamalari, Skorskiy vertalyotlari, Stenli

1-rasm. Bug' mashinasi.

Kubrik va Verner Pantonning kosmik fantaziyalari bilan hayotimizga kirib keldi.

XX asrni haqli ravishda “dizayn asri” deb atash mumkin. Uning yuz yillik tarixida “ilohiy” buyuk asarlar dunyoga keldiki, ularni Evropada “dizayn ikonasi” deb atashadi. Ular dizayn taraqqiyoti shajarasini (bosqichlarini) aks ettiradi. Bugungi kunlarda ularga bag'ishlab maxsus muzey va ko'rgazma zallari bunyod etilmoqda. Dunyoda nom taratgan Le Karbyuze, Marsel Broyer, Charlz Makintosh va Gerrit Ritveld mebellari, Jezef Xoufman, Karl Pott hamda Arne Yakobson idish-tovoqlari, bu buyumlar hozirgacha ishlab chiqarilmoqda hamda ofis va boshqa salonlar interyerlarining eng nafis va zarur bezaklaridir. Endilikda dizayn tarixi ham san'at va arxitektura tarixi kabi butun bir fanga aylanib ulgurdi.

Dizayn ham o'z tarixi va insonning predmetlar olami muhitiga bo'lgan munosabatini o'rganuvchi madaniy, falsafiy, psixologik nuqtai nazardan o'z nazariyasiga ega bo'lgan fan sohasi ekanligini e'tirof etish mumkin. Bu sohadagi dunyo olimlari, xorijiy va mamlakatimiz tadqiqotchilarining izlanishlarini umumlashtirib, boshqa gumanitar va tabiiy fanlar, texnika yutuqlari, pedagogik-psixologik metod va texnologiyalarni qo'llagan holda, “Dizayn tarixi” o'quv darsligini tuzishga harakat qilamiz. Bu soha biz uchun ham, bo'lg'usi dizaynerlar uchun ham haqiqiy hayrat va ijod manbai bo'ladi deb ishonamiz.

I BOB. DIZAYN BADIY-LOYIHALASH TURI SIFATIDA

1.1.Dizayn tushunchasi

“Dizayn” tushunchasi. “Dizayn” soʻzini ingliz tilidan tarjima qilganimizda “fikr”, “loyiha”, “bezak” kabi maʼnolarni anglatadi. Koʻp yillar mobaynida tadqiqotchilar uni “sanoat estetikasi” deb nomlaganlar. Tor maʼnoda esa, professional nuqtai nazardan qaraydigan boʻlsak, yuqori darajadagi isteʼmolga moʻljallangan, estetik sifatlarga ega boʻlgan hamda inson hayoti uchun qulaylik yaratadigan buyum va narsalar muhitini, turar joy, ishlabchiqarish, ijtimoiy-madaniy sohalarni tashkil etuvchi badiiy loyihalash faoliyati demakdir. Dizayn atamalari lugʻatida “dizayn” inglizcha soʻz boʻlib, “loyiha”, “obraz”, “fikr”,

“gʻoya”, “gʻayrioddiy faoliyat”, “reja”, “maqsad”, “moʻljal”, “ijodiy koʻzlama”, “chizma”, “hisob-kitob”, “konstruksiya”, “eskiz”, “rasm”, “naqsh”, “kompozitsiya sanʼati”, “sanʼat asari” kabi maʼnolarni anglatadi. Dizayn – bu bir qator maxsus loyihalash faoliyati boʻlib, badiiy buyumlar ijodkorligi va ilmiy asoslangan muhandislik amaliyotini sanoat ishlabchiqarishi tizimida birlashishi.

Dizayn obʼektlari. Har qanday narsa yoki buyum, narsalar majmui, ularni oʻrab turgan predmetlar makoniy muhiti, dizayn sohasidagi xizmatlar, dizayn obʼektidir. XXI asrning boshlarida insonni oʻrab turgan barcha yashash sharoitlari, muhiti va usuli sanoat dizaynining obʼekti sanaladi. Ammo tarixiy jarayon bosqichlarida asosan buyum dizayn obʼekti sifatida yuzaga chiqqan.

2-rasm. Milliy-zamonaviy libos dizayn-loyihasi.

Dizaynning maqsadi. Ma'lum bir hududning madaniyati va har bir davrning o'ziga xos axloqiy-estetik qadriyatlari talablaridan kelib chiqqan holda insonni o'rab turgan moddiy olamni insoniylashtirishdan iborat.

Dizayn metodlari. Arxitektura sohasida ishlab chiqilgan kompozitsiya metodlariga ancha yaqin, ammo tadqiqotchilikda evristik, ya'ni tez kashf etish usullarini qo'llaydi, undan tashqari, turli badiiy ijodkorlikda qo'llaniladigan hamda ilmiy faoliyatga tatbiq etilgan usul va metodlardan foydalaniladi.

Dizayner va iste'molchi. Shu bois dizayn-loyihalash metodologiyasida eng ko'p e'tibor faqat ergonomikaga qaratilib qolmaydi, balki ijtimoiy-madaniy hamda iste'molchining psixologik sifatlariga ham qaratiladi. Bu, o'z navbatida, dizaynning amaliy insonparvarlik vazifasini bajarish uchun imkoniyatlar yaratadi. Buyumlar madaniyatdan tashqarida yaratilmaydi, inson tomonidan yaratilgan har qanday buyum u yoki bu darajada madaniyatning asosiy vazifasi – jamiyat hayotiy faoliyatining tarixiy tajribalarini mustahkamlash, jamlash va saqlash orqali insoniyat ijtimoiy xotirasining universal xazinasidan joy oladi. Madaniyatning yana boshqa bir vazifasi insoniyatning jamlangan va jamlanib borayotgan tajribalarini odamlardan odamlarga etkazuvchi vosita ekanligidir.

Zamonaviy dizayn turlari

Dizaynerlik faoliyatining biron-bir sohaga (mutaxassisligi bo'yicha olingan bilimlarga ko'ra) mutaxassislashish natijasida yuzaga kelgan maxsus shakllarning loyihalash predmetlari, maqsadlari, metodlari, loyiha ishi va uning natijalariga qarab, ular bir-biridan farq qiladi. Ana shu farqlanishni "dizayn turlari" deb yuritiladi. Dizaynning turlarga bo'linishi kasbiy faoliyatning qanchalar professional va samarali tashkil etilishi hamda maxsus ta'limning qanchalar sifatli ekanligiga bog'liq.

Dizayning biz yuqorida tilga olgan turlarini bir-biridan ajratish mumkin: sanoat, grafik, muhit, veb va jarayonlar dizayni.

Sanoat dizaynida maishiy buyum va anjomlar, mashinasozlik ob'ektlari, transport vositalari, liboslar va boshqalar.

Grafik-dizaynda vizual kommunikatsiyalar bilan ishlanadi, misol uchun, reklama va boshqalar. Muhit – bog’dorchilik dizayni. Interyer va boshqa maqsadlar uchun qo’llaniladigan ochiq maydondagi dizayn ishi ana shular jumlasidandir. Veb-dizayn bu veb-saytlar original tizimini loyihalash, texnika va ranglar yordamida saytni shakllantirishning qulay hamda estetik talqinidir. Bugungi kunda inson hayotining biron-bir sohasi yo’qki, unda dizaynning mehnati aks etmasa. Libos va soch turmaklash dizayneri, grafika yoki lanshaft dizayneri, foto-fito dizayner, veb-dizayer va boshqalar.

Dizaynning yangi turlari ham vujudga kelmoqda. Ular alohida tarmoqlarning o’ziga xos xususiyatlari, manfaatlariga mos loyihalash (ekologik dizayn, jarayonlar dizayni, ergo-dizayn, futurologik dizayn, lanshaft, ekspozitsiya, injenerlik dizayni va boshqalar) maqsad va natijalariga ko’ra nomlangan dizayn (art-dizayn, shrift, lend-art, arxitektura dizayni, kompyuter dizayni va boshqalar).

Mahalliy-badiiy belgilari bilan ajralib turadigan dizayn (hududiy yoki etno-dizayn) turfa xil bo’lishiga qaramay, yagona umumiy asosga – amaliy va badiiy g’oyalarni uyg’unlashtirgan holda, bir butun mukammal estetik shakllar yaratish orqali insonning hayotiy sharoitlarini yaxshilashga xizmat qiladi.

Sanoat dizayni. Sanoat sohasida dizayn mehnati talab etilganligi bois uni “sanoat san’ati” deb nomlash mumkin. Industrial dizaynning faoliyatida birinchi o’rinda mehnat quroli, mexanizmlar va turmush uchun zarur bo’lgan buyumlar ishlabchiqarishga qaratilgan bo’ladi.

4-rasm. Yigiruv sexida.

Sanoat dizayni bu dastgoh, transport vositasi, maishiy uy-ro’zg’or buyumlari, idishlar, mebellar va boshqalarni konstruksiyalash demakdir. Yangi buyumni yaratish, murakkab ishlabchiqarish jarayoni

hisoblanadi. Unda olimlar, muhandislar va dizaynerlar ishtirok etadi. Dizayner buyumlarning faqatgina shakllarini yaratmaydi, balki undan foydalanish xususiyatlari, uning boshqa buyumlar orasidagi o'rnidan kelib chiqib, iste'molbopligi va tovarga xos sifatlari to'g'risida ham fikr yuritadi. Rassom o'z asarlarida asosan o'z qiyofasini yaratadi. Dizayner fantaziyasi uchun esa bu borada chegara bo'lmaydi.

1969 yilda Tomas Maldonado “sanoat dizayni” atamasiga qisqa va lo'nda ta'rif berdi. “Sanoat dizayni bu – sanoat ishlabchiqarayotgan ob'ektlar tashqi qiyofasini yanada yashxilash maqsadidagi ijodiy faoliyatdir”.

Sanoat dizayni ishlanmalarining bosqichlari: g'oyaning tug'ilishi; konseptual ishlama; eskizlashtirish; 3D – plastelinda prototipi, ya'ni shaklini yaratib, suratini olish, uch o'lchamli modellash, mahsulot nusxasini tayyorlash, konstruksiyalash, texnologik jarayonlarni tanlash, muhandislik tahlili va optimizatsiya, amalga oshirish. Dizaynning bu faoliyat turi o'z ichiga san'at unsurlarini, marketing va texnologiyalarni ham qamrab oladi. U uy-ro'zg'or buyumlaridan tortib, murakkab texnologik ilm-fan izlanishlarini ham talab qiladi.

Dizaynda uslub (stil) Predmetli makon muhiti va uning unsurlarini go'zallik bilan uyg'unligi, inson tasavvur jarayonida moddiy va badiiy madaniyatning bir butunlik sifatida namoyon bo'lishi “uslub” deb yuritiladi.

Uslubning harakterli belgisi uning deyarli o'zgarmasligidir. Dizayn uchun eng muhim narsa ma'lum bir davrda jamiyatning estetik me'yorlari bilan mustahkam bog'liq ekanligidir. Dizayndagi uslubiy echim ko'pincha konseptual xususiyat kasb etadi va ijodiy yo'nalishini belgilab beradi (misol uchun, “xay-tek”, “retro”, “memfis” va boshqalar).

Dizaynda usullashtirish (stilizatsiya) deganda, u yoki bu uslub belgilaridan buyumlarni loyihalash jarayonida qo'llash (ko'p hollarda “stayling” ham shu tariqa qo'llaniladi) yoki madaniy obrazning ko'zga tashlanib turadigan belgilarini loyihalashtirilayotgan ob'ektga ko'chirib o'tkazish deb tushunsa bo'ladi. Nozik naqshlarni va boshqa bezaklarni

9-rasm. “Koka-kola” firma belgisi

shakllantirish paytida ularni soddalashtirish yoki yanada murakkablashtirish orqali umumiy maqsadga erishish ko'zda tutiladi. Uslub kategoriyasi dizayn falsafasidagi boshqa tushuncha – “arxetip” tushunchasi bilan chambarchas bog'liq. Ular birgalikda bir-birini to'ldiruvchi dizaynerlik san'atining turli yo'nalishlaridir. Buyum, tizim tuzilishi va ularning qaysi maqsad uchun yaratilganligiga qarab, ularning barqarorligi, bir necha xil uslubning foydali xususiyatlari turli hayotiy sharoitda yashovchi (madaniy, iqtisodiy va boshqalar) iste'molchining aniq ijtimoiy-estetik manfaatlari talablariga javob beradigan bo'lishi lozim. Uslub (stil) modaga qaraganda jamiyatning ijtimoiy va estetik qoidalari bilan mahkam bog'liqdir. Shu sababli u mustahkam barqarorlik xususiyatiga ega.

Agar uslubni biron-bir muallif, rassom, dizayner uchun qo'llsak (yoki mualliflar guruhi, firma va boshqalar), uslub mana shu rassom-muallifni (yoki guruhni) tavsiflaydi. Uning tasvirlash yo'li va ijodiy uslubini aks ettiradi.

II BOB. DIZAYNNING DUNYOGA KELISHI VA RIVOJLANISHI

2.1. Insonning dastlabki madaniy kashfiyotlari

Insonning turli buyum va narsalardan foydalanishi Tosh davrida ibtidoiy odam tomonidan yaratilgan mehnat qurollari, o'zini himoya qilish uchun hamda oziq-ovqat tayyorlash niyatida qo'llagan tosh keskichlari, boltalari, kamon va nayzalardan boshlangan. Albatta, ibtidoiy odamning mehnat qurollari juda sodda va oddiy edi, ammo xuddi ana shu qurollardan inson o'z taraqqiyotini boshlagan, kashfiyotlar va yaratuvchilik sari dastlabki qadamlarini tashlagan. Insonning dastlabki mehnat quroli qulaylik haqidagi dastlabki tushuncha demakdir. Qadimshunoslarning ta'kidlashlaricha, eng ko'hna mehnat quroli yaratilganiga salkam uch million yil bo'lgan. Odamlar dastlabki kesish va maydalash qurollarini toshdan, vulqon hosil qilgan shisha, suyak va yog'ochlardan yasaganlar. Ular yordamida o'simlik mevalari va donlarini maydalash, bo'lish imkoniyatiga ega bo'lganlar. Daraxt po'stloqlarini shilish, yong'oqlarni chaqishda ham ana shu qurollardan foydalanganlar. Birinchi mehnat quroli sopli bolta bo'lib, u inson uchun eng qulay mehnat quroli sanalgan. *Kamon va nayzaning yaratilishi.* Insoniyatning buyuk kashfiyotlaridan biri kamon, uning ipi va nayzasi, aytish joizki, dastlabki texnikaviy jihatdan murakkab qurol sanaladi. Uning yaratilishi insondan aqlan chuqur idrok qilishni, kuzatuvchanlikni va tajribani talab etgan. Kamon yordamida harakatni bir joydan ikkinchi joyga ko'chirish, o'zgartirish imkoniyatlari vujudga kelib, nayza otish, parmalash, keyinchalik, g'altak o'rash va musiqa asboblari dunyoga kelishiga zamin yaratgan.

Kamon shakli ham boshqa qurollar misoli keyingi ming yillar davomida takomillashtirilib, qayta-qayta modernizatsiya qilingan. Yangi materiallarning kashf etilishi, texnologiyalarning yaratilishi ergonomika sohasidagi yangi bilimlarning dunyoga kelishiga qaramay, kamoning konstruktiv loyihasi, g'oyaviy vazifalari hozirgi kunda ham o'zgarishsiz qolmoqda. Insoniyat texnikaviy tamaddun arafasida ko'plab olamshumul kashfiyotlar yaratgan bo'lib, ularning har biri insoniyat

tarqqiyotini bir pog'ona yuqoriga ko'targan. Inson uchun yangidan-yangi texnik imkoniyatlar yaratilishiga olib kelgan.

Ular ichida sun'iy tarzda olovning kashf etilishi (eramizdan avvalgi 40 ming yilliklar) insoning birinchi transporti hisoblanmish qayiq va eshkakning (o'n ming yillar avval) yaratilishi kabilar. Toshni yo'rdamida maydalash va tekislash eramizdan olti ming yil avval amalga oshirilgan.

Nihoyat, jamiyat taraqqiyotida haqiqiy inqilob hisoblangan dehqonchilikning dunyoga kelishi (eramizdan sakkiz ming yil avval) kabi mo'jizaviy kashfiyotlarni tilga olishimiz mumkin. Ba'zi kashfiyotlar insonni o'rab turgan predmetlar olami evolyutsiyasini tushunishda o'ta muhim ahamiyat kasb etadi. Ulardan biri g'ildirakning kashf etilishidir. Tasavvur qiling, g'ildirak qancha katta bo'lsa, shuncha sekin aylanadi, ammo foydali ish ko'ffisiyenti shuncha yuqori bo'ladi, uni qurish osonlashadi. Qo'qon aravalarining g'ildiraklarini bunga misol qilishimiz mumkin. Ular arava ustida o'tirgan odamni kam silkitadi, yo'l nosozligiga chidamli, shu bilan birga, shaklan inson zavqini uyg'otish xususiyatiga ega.

10-rasm. Sopol idish yaratish.

Keramika va sopoldan tayyorlangan dastlabki maishiy buyumlar eramizdan avvalgi V-III asrlarda inson topgan sun'iy materiallardan yaratila boshlandi. Bu jarayon insonning dehqonchilik bilan shug'ullanishi natijasida tuproqning o'ziga xos

xususiyatlarini o'rganib olishi bilan bog'liq. Dastlab uy-joylarning devorlarini suvashni, keyinchalik, loydan idishlar yasashni bilib olganlar. Loy-idishlarning mustahkam va silliq bo'lishiga, suv va o'tga chidamli bo'lishiga erishilgan.

Bu esa eng muhim kashfiyotlardan biri edi. Keramika texnikasi ham boshqa hunarmandchilik turlari kabi o'z taraqqiyotining uzoq va murakkab yo'llini bosib o'tdi. Loy-tuproq turlarining o'ziga xos xususiyatlarini, ularning kamchilik va afzalliklarini tahlil qilish uchun insonga ming yillar kerak bo'ldi. Qadimgi ustalar yumshoq, yopishqoq, cho'ziluvchan, suv va namgarchilikka chidamli tuproq turlarini aniqlaganlar va sopol idishlar sifatini oshirish uchun tuproqqa qo'shiladigan narsalarni bilib olganlar. Sopol idishlarning yaratilishi barobarida inson oziq-ovqatlarni tayyorlash va saqlashni o'rganib oldi.

Bu kelguvsi taraqqiyot uchun asos bo'lib xizmat qildi.

Metall quyish. Kulollar tomonidan yaratilgan o'txonalar inson uchun sekin-asta 500 C issiqlikkacha bo'lgan haroratni jilovlash imkoniyatini berdi.

Xuddi ana shu dastlab bronza, keyinchalik metallar kashf etilishiga olib keldi. Mis va qalay aralashmasi bronza 700-500 C issiqlikda suyuq holga keladi, u sovigach, o'z shaklini saqlab qolish xususiyatiga ega ekanligini bilgan inson, ulardan o'zi uchun zarur bo'lgan narsalarni quya boshladi. Xuddi shu asosda bugungi kunda dunyodagi bor konveerlar ishlab turibdi.

Uslublarning kelib chiqishi

Ma'lumki, qancha davru davronlar o'tgan bo'lsa, shuncha uslublar dunyoga kelgan. To'g'ri, uslublar taraqqiyoti tarix bosqichlari bilan chambarchas bog'liq holda kechadi. Zamon o'zgarishi uslublar almashishiga olib keladi.

Arxitektura-me'morchilik uslublarining shakllanishiga, birinchi navbatda, zamon ruhiyati, diniy qarashlar, obrazli fikr yuritish jarayonlari, davlat tizimi, ishlabchiqarish va ijtimoiy munosabatlar, milliy o'ziga xoslik hamda tabiiy muhit, iqlim sezilarli ta'sir ko'rsatadi. Yangi uslubning dunyoga kelishi oldingi uslublarni inkor etadi degani emas, balki eski uslublarning ba'zi jihatlarini olgan holda, butunlay yangi, oldinlari uchramagan shakllar yaratadi.

Aytish joizki, siz bilan biz eklektika zamonida yashayapmiz. Bu degani, me'morchilikning usullarsiz rivojlanishi demakdir. Eklektika – eski usul, o'z hayotini

yashab bo'lgan, yangisi hali tug'ilmagan davrda yuzaga chiqadi. Shunday paytlarda arxitektorlar qayta-qayta oldingi usullarga murojaat qiladilar, tajribalar haqida fikr yuritadilar. Shu sababli qurilish yoki interyerni bezash ishlarida yetarlicha murakkab jarayonlarni boshdan kechirishga, muammolarni yechishga to'g'ri keladi.

Uslub interyerda turli-tuman narsalarni o'zaro birlashtiradi: mebellar, kartinalar, to'qimachilik mahsulotlari va boshqalar ana shular jumlasidandir. Shaklni, uyg'unlikni, dizayn yo'llarini va bezashni aynan uslub belgilab beradi. Interyer dizaynini ham ming yillardan beri mavjud deb aytishga asosimiz bor. Qadim zamonlardan oq boy-badavlat odamlar o'z uylarini bezatar ekanlar, turli-tuman materiallardan foydalanganlar. Aynan uyga kirish joylarini bezatish va pardozlar uchun qo'llanilgan materiallar interyer dizayni xususiyatlarini belgilab beradi. Mahorat bilan uslublashtirilgan interyer o'z energiyasiga va hissiy ta'sirlantirish mo'ljizasiga ega. U inson dilini quvontiradi, ruhiy bardamlik in'om etadi.

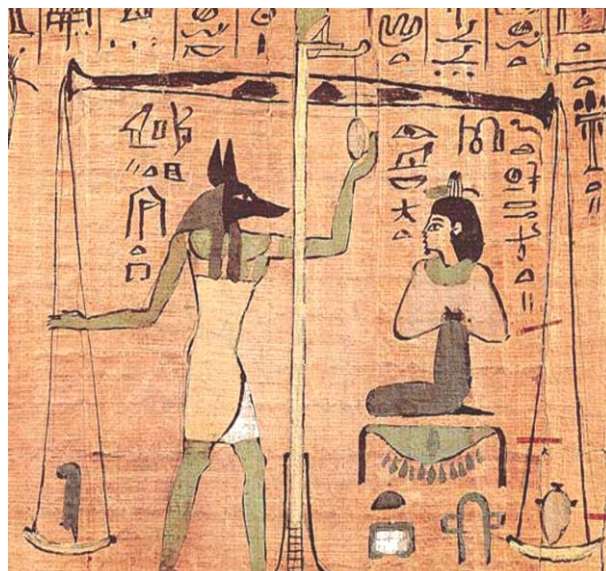
2.2. Qadimgi Misr uslubi

Qadimgi Misrda saroylar va turar joy binolarini assimetrik tarzda rejalashtirganlar. Saroy zallarining devorlari bo'rtma naqshlar va sirli koshinlar bilan bezatilgan. Devorlar, peshtoqlar, gumbazlar, ustunlar iorogliflar yozuvlari, dafn marosimlari rasmlari bilan to'ldirib tashlangan. Bu tasvirlar misrliklarga xos usulda, ya'ni odamning bosh qismi va tanasining pastki qismi profil sifatida, tanasi va qo'li old tomoni shaklida tasvirlangan. Binolar qurilishida ishlatiladigan ustunlarni uch xil shaklda bezaganlar. Ustunlarning ustki qismi nilufar guli yoki g'unchasi shaklida, papirus daraxtining bo'g'imlariga o'xshagan holda, Gator tasvirida, ya'ni Gator budi (xudosi) boshi shaklida (it boshli ayol qiyofasida) bo'lgan.

Hunarmandchilikning rivojlanishi. Mamlakat Narmer davrida yagona davlatga aylantirilgan vaqtdanoq, misrliklar metallardan foydalanish yo'llarini bilib olganlar. Avvaliga misdan, keyin esa bronzadan har xil asboblarni, qurol-yarog'lar

11-rasm. Misr piramidalari

12-rasm. Gator xudosi.

ishlaganlar. Ammo bu kashfiyotga qaramasdan, toshni ishlash va duradgorchilik san'ati muhim o'rin tutgan. Chunki bu hunarni misrliklar mukammal darajada bilganlar. Masalan, shohlar qabrlaridan topilgan toshdan ishlangan ajoyib ko'zalar va guldonlar eramizdan avvalgi 2800 yillarga, ya'ni birinchi sulola davriga to'g'ri keladi. Shuningdek, duradgorning bolta, arra, pichoq, bolg'a, parma kabi ish asboblari ham xuddi hozirgi zamon duradgorining ish qurollariga o'xshab ketadi. Qadimgi maqbaralardan topilgan mebel, kursi-o'tirg'ich, sandiq va boshqa amaliy buyumlar qoldiqlaridan shunday xulosaga kelish mumkinki, Misr madaniyatining o'ziga xos xususiyati eramiz boshlanmasdan 30 asr ilgari sodir bo'lgan.

Misrliklar suv toshqini hajmini ham oldindan ko'ra bilganlar. Buning uchun ular toshdan yasalgan va xuddi oddiy chizg'ichga o'xshatib chizilgan asbob «nilometr» lar qo'llaganlar. Nilometrlar Nil qirg'og'iga qurilgan devorga tik holda o'rnatilgan bo'lib, ular suv sathidan chiqib turgan. Toshayotgan suv nilometrdaagi belgilarni yuvib, yuqoriga ko'tarilgan va yangi sathdan joy olgan. Shunday yo'l bilan misrliklar bo'lajak suv toshqinining hajmi haqida axborot olib turganlar. Nil daryosi faqat hayot

va madaniyat manbai emas, balki tashqi dunyo bilan asosiy aloqa qilish yo'li ham bo'lgan. Unda turli xildagi kemalar, ayniqsa, savdo kemalari doimo ko'p bo'lgan. Kemalardan ba'zilar hatto O'rta dengizga chiqishga ham jur'at etgan.

Misr ehromlari. 3-sulolaning birinchi fir'avni Joser (Zoser) bo'lgan. Joser ehromi (piramidasi)ning qurilishini katta toshlardan amalga oshirgan, ulkan binolar ixtiro qilgan va yozuv san'atida yuksak yutuqlarga erishgan me'mor Imxotep nomi bilan bog'liq. Joser qabri Qohiradan taxminan 6 km narida joylashgan. Toshidan ishlangan bu ulkan maqbara dunyodagi eng qadimgi yodgorlikdir. Uning qurilish vaqti eramizdan avvalgi 2780 yilga to'g'ri keladi (rasmlar).

Bu inshoot bir qator zinapoyalardan tashkil topgan bo'lib, ustma-ust qo'yilgan va yuqoriga ko'tarilgan sari kichrayib boruvchi bir qancha mastabalar yig'indisidan iborat.

Piramidaning asosi kvadrat bo'lib, u qoyaning 25 m ichkarisiga joylashgan. Yana pastroqda esa fir'avnning dafn qilish xonasi bo'lgan. Piramida va uning atrofi ohak toshlardan terilgan baland devor bilan o'rab olingan. Ana shu devorning ayrim qismlari hozirgacha saqlangan yoki ular qayta tiklangan. Ichki devorning qarama-qarshi tomonida qator yodgorliklar qad ko'targan. Ehtimol, ular har xil xudolarga bag'ishlangan ibodatxonalar bo'lsa kerak.

O'ziga xos bir ko'rinishda, butunlay yog'och va somondan bunyod etilgan bu bino haqiqatda esa toshdan yo'nib ishlangan, chunki endi shohning kulbasi mangu bo'lishi talab etilgan.

Imxotepning qiyofasi binoning ichkarisida haykal ko'rinishida paydo bo'ladi. Bu bilan misrliklar vazirning obro'si va qudrati naqadar yuksak ekanligini ko'rsatganlar. 3-sulola uning oxirgi fir'avni Snofruning vafoti bilan tamom bo'lgan. U tiriklik vaqtida o'zi uchun tomonlari tekis bo'lgan ikkita ulkan piramida qurdirgan. 4-sulolaga kelib piramidalar qurish katta davri boshlangan. Misrda 70dan ortiq piramida bor.

Misrdagi mashhur piramida 4-sulolanipg birinchi fir'avni Hufu tomonidan qurilgan. Uni yunonliklar “Xeops” deb ataganlar. Bu piramida Qohira yaqinida Nilning g'arb tomonidagi toshloq erda qad ko'tarib turadi. Undan uncha uzoq bo'lmagan masofada Xeops merosxo'rlari Xafr (Xefren — yunoncha) va Mikerinoslarning piramidalari joylashgan. Ana shu uchala piramida birgalikda ta'sirchan arxitektura uyg'unligini vujudga keltiradi.

Antik davrda Yunoniston, Rim va Vizantiya interyerlari. Antik uslub deganda, qadimgi Yunoniston va Rim me'morchiligini anglash mumkin. Kadimgi yunonlar me'morchilikda ustunli binolar qurishni misrliklardan o'rgangan bo'lishsada, bu usulni kayta ishlab, uchta uslub yaratganlar: doriy, ioniy, korinf uslublari. Ular ibodatxona, teatr, saroy va majlis binolariga aloxdia e'tibor berganlar. Dastlab bunday binolar doriy uslubida – ustunlar tagkursiga emas, erga o'rnatilgan. Keyinchalik marmar toshlardan erkak kishining gavdasiga o'xshash ustundan, ba'zi ustunlar nozik, yukori kismi gajakqayrilma, naqshli uslubdagi binolar qurilib, ayol gavdasiga qiyoslangan. Ibodatxonalarining baland poydevorlari bo'lib, ularning ichi va taqarisi haykallar bilan bezatilgan.

Afina akropolidagi Parfenon, Erehteyon ibodatxonalari yunon me'morchiliginng nodir asarlaridan bo'lib, hozirgacha saqlanib qolgan. Parfenon ustunlari doriy uslubda bo'lsada, tarz-tarovati ioniycha uslubdadir. Uning qarshisidagi Erehteyon ibodatxonasi sof ioniycha uslubda, haykallar ustun vazifasini bajarib, nafis ishlangan.

Yunon haykaltaroshligi ham mil.av.V-IV asrlarda yuksak darajada rivojlandi. Haykaltaroshlar bu davrda odam gavdasini harakat qilib turgan holatda tasvirlashni bilib olganlar. Miron, Poliklet, Fidiy, Traksitel, Skopas, Lisini kabi haykaltaroshlar yartagan yodgorliklar ana shu uslubda ishlangan.

Yunon rassomchilik san'ati namunalari kam saqdanib qolgan bo'lsada, asosan ko'za, vaza va sopol idishlar sirtiga rassomlar yunonlar hayotidan olingan ayrim manzaralarni ishlaganlar.

Ellinizm davrida (mil. av. III-II asrlar) madaniyat xilma– xil bo'lib, asosan ilmfan taraqqiy etdi. Aleksandr Makedonskiy istilo qilgan hududlarga yunon madaniyati kirib borishi bilan birga Yaqin va O'rta Sharq mamlakatlari madaniyatiga uygunlashib, madaniyat sintezi yuz berdi, o'zaro aloqalar kengaydi.

Yunon-Makedoniya va ellinlashgan mahalliy zodagonlar orasida umumyunon tili “koyne” (umumiy) til sifatida keng yoyildi. Yangi dunyoqarash falsafiy tus olib, kosmopolitizm (dunyofuqorosi) nomi bilan mashhur bo'ldi.

Iskandariyadagi va Sharqiy O'rta dengiz bo'yidaga boshqa shahar kutubxonalarida Yunoniston va Sharq mamlakatlaridan olib kelingan ilmiy asarlar to'plangan. Iskandariyada teatr, saroy, gimnaziyalar va mashhur muzey bo'lgan. Muzeyda rasadxona va ulkan kutubxonada 700 mingga yaqin ko'lyozma saqlangan.

Shahar oldidagi orolga 140 metr balandlikka mayoq qurilgan. U kemalarning gavanga kirish yo'lini ko'rsatib turardi. Ellinizm davrida fanlar tizimiga asos solindi. Straton xizmati bilan fizika fani paydo bo'ldi. Evklid va Arximed matematikani rivojlantirdi. Aristrax astronomiya sohasiga ulkan hissa qo'shdi. Sharq mamlakatlarida yunon me'morlari, haykaltaroshlar, rassomlar nodir asarlar yaratganlar. Biroq, mil. av. III-II asrlarda yunon san'atining xususiyatlari o'zgargan. Hukmdorlarning saroylari korinfcha uslubda ustunlar bilan qurilgan. Tasviriy san'atda

14-rasm. Qadimri Rim. Yuliy Sezar haykali.

odamlarning tashqi qiyofasini va ichki kechinmalarini ko'rsatishga intilishi sezilib turar edi. Antik uslublar keyinchalik dunyoga kelgan renessans, klassitsizm, neoklassizm uslublari paydo bo'lishining asosi hisoblanadi. Dunyoga ko'plab fanlarni in'om etgan yunonlar birinchilardan bo'lib me'morchilik nazariyasini ishlab

chiqqanlar. Ular doimo barqaror turuvchi simmetriyani amaliyotda qayta qo'llay boshlaganlar. Natijada Evropa klassitsizmi asoslari bo'lgan bu yo'nalish tarixda o'z izini qoldirgan. Qadimiy Yunoniston interyerlari kam xarjligi, soddaligi, estetikasi, uyg'unligi va ma'nodorligi bilan ajralib turgan. Devorlarga turli suratlar solingan, movut matolar tortilgan. Bu uslubning eng muhim unsurlaridan biri keramikadir. Bundan tashqari, uy pollari amforalar, ya'ni ulkan gultuvaklar bilan bezash interyerining o'ziga xos nafisligini ta'minlagan. Bu yurt mebellari yog'och, bronza va marmardan tayyorlangan. Bu uslub rimliklarning bezash san'atiga nisbatan demokratlashganligi, bezaklarni xush ko'rmasligi bilan farq qilgan. Shu tufayli, "ampir" uslubining dunyoga kelishini Rim an'analariga bog'laydilar. Yunonlarga uning hech qanday aloqasi yo'q deb ta'rif berishadi.

Vizantiya interyeri. Antik davrning oxirlariga kelib, Sharqiy Rim imperiyasining Kichik Osiyo qismi hisoblangan Vizantiyada uy me'morchiligi Rim an'analarini davom ettirgan. Uylarning devorlari tekis, bir xil rangda bo'lgan. Ulardan bo'rtib chiqib turuvchi kalonnalar, ustunlar, peshtoqlar bilan bezatilgan. Qadimgi Rim madaniyatining merosxo'rlari bo'lmish vizantiyaliklar uylarni mebellashtirish an'analarini saqlab qolgan edilar. Mebellar yog'och, marmar va metallardan tayyorlangan, ammo ularga Sharq madaniyati o'z ta'sirini o'tkazgan. Ularni bezashda oltin, kumush ishlatilgan. Dizayndagi antik uslubda yaratilgan me'morchilik va haykaltaroshlik asarlari, xususan, ko'hna Yunoniston va Rimda bunyod etilgan javohirlar o'z go'zalligi bilan bizning zamonamizda ham odamlarni maftun etib kelmoqda. Tantanavor arklar, Kollizey, salobatli ustunlar, mashhur odamlarning va xudolarning haykallari hamda noyob rassomlik san'ati namunalari shular jumlasidandir. Ko'pchilik o'z uylari interyerlarini bezashda ulardan andoza olishga intiladi.

2.3. Roman uslubi (XI-XII asrlar)

Dastlabki eng katta tarixiy uslublardan biri, Evropa badiiy madaniyati rivojlanish bosqichlarini belgilab bergan roman uslubi X-XIII asrlarda hukmronlik

qildi. Bu o'rta asrlar san'ati uslubi, yangi feodal munosabatlari tufayli yuzaga keldi hamda antik san'atning davomi, aytish joiz bo'lsa, unga butunlay qarama-qarshi oqim sifatida namoyon bo'ldi. "Roma" atamasi XIX asrda fransuz qadimshunoslari tomonidan Rim san'atining buzilgan varianti sifatida talqin etilgan. Roman davri arxitektura, haykaltaroshlik va rassomchilik san'ati Umumevropa monumental uslubi dunyoga kelgan palla sanaladi. Vizantiyada san'at poytaxt maktablari tomonidan qat'iy tartibga solingan bo'lsa, roman uslubi turli-tuman mahalliy maktablardan iborat edi.

Urush paytida toshbinolar mudofaa qo'rg'onlari vazifasini o'tagan. Roman obidalari o'zining ulkanligi bilan ko'zga tashlanadi, undagi har bir narsani har qanday odam osongina idrok etishi mumkin. Hamma herda o'ta soddalik va me'yorni his etsa bo'ladi. Ibadatxonalar so'zsiz ulug'vorlik

16-rasm. Roman arxitekturası

hislarini uyg'otadi, ammo ularga boqqaningizda o'zingizni ruhan ezilgandek his qilasiz.

Gotika – O'rta asrlar Evropa uslubi

Gotika uslubi me'morchilikka oid bo'lib, Fransiyada dunyoga kelgan. U o'zining o'ta nafisligi bilan ajralib turuvchi uslub hisoblanadi. Bu uslubda qancha rang, qanday materiallar qo'llanilgani eng muhimi emas, muhimi uylarni jihozlashda bir butunlikka erishilganligidir. Ko'hna buyumlarning zamonaviy narsalar bilan uyg'unlashtirilganligi gotikaga xos xususiyatlardan yana biridir. Bejirim, qoplamalarga o'rnatilgan kartinalar, oltin suvi yuritilgan ramkalardagi oynalar, devorga osiladigan gilam va suratli gazlamalar, matolar bilan qoplangan devorlar, jimjimador bezakli pardalar ana shular jumlasidandir.

Fransiya uylarida derazalar balandlogi poldan shiftgacha edi. Kichik-kichik bolaxonalar ham mavjud. Gotika uslubi (XII asrning ikkinchi yarmidan XV asrgacha) eng uzoq davom etgan uslub bo'lib, asosan O'rta asr kishisining ruhiy holatini aks ettiradi. Gotika asosan me'moriy uslub sanaladi. Uylarning ulkan oynalari va turli ranglarda tovlanuvchi vitrajlar yorug'lik tushishiga moslashtirilgan bo'ladi. Nihoyatda baland minoralar, binoning barcha qismlari vertikal tarzda osmonga bo'y cho'zishi gotika uslubiga xos xususiyatdir. Ular inson ruhida his-hayajon va jo'shqinlik uyg'otadi.

Hozirzamon san'atshunoslari ta'kidlashlaricha, gotika o'ziga xos shakllar tizimiga ega bo'lgan makonni tashkil etishda va hajmli kompozitsiya borasida butunlay yangi yunalishdagi Evropaning yagona uslubidir.

Gotika memorchiligi inqilobining hissiy-badiiy ahamiyati uning o'ta ta'sirchanligi hisoblanadi. Misol uchun, raqamlar tili bilan ba'zi bir ma'lumotlarni tahlil qilsak, bevosita uning natijalarini bilib olishimiz mumkin. Parij soboridagi Roman ibodatxonasining o'rtadagi qubbasi balandligi 18-20 metr atrofida. Gotika davrining dastlabki paytlarida esa ibodatxonalarning asosiy qubbasi balandligi 32 metrga ko'tarildi. Keyinchalik Reym ibodatxonasi 38 metr, va nihoyat, Amen sabori 42 metrgacha osmonga bo'y cho'zdi.

Shunday qilib, roman gorizontolini gotika vertikalni zabt etdi. Ark va gumbazlar rimliklar tomonidan juda mohirlik bilan yaratilgan, keyinchalik ular butun Evropaga tarqalgan. Ular Rim me'morchiligigacha Eronda keng qo'llanilgan. Eronliklar ham,

17-rasm. "Sant Elizabet" ibodatxonasi, Marburg.

o'z navbatida, ularni ikki daryo oralig'i, ya'ni Mesopotamiya ko'hna madaniyatidan o'rganib olganlar.

Italiya badiiy dahosi o'z yo'li bilan rivojlandi. Karkaz tizimi, ya'ni devorlarning ko'zga ko'rinmasligi masalasi italyan ustalarini qiziqtirmas edi. Italianlar devorlar o'z vazifasini bajarishi kerak, deb hisoblardilar. Shu bois bir-biridan ajralib turuvchi devorlar ortiqcha balandga ko'tarilgan emas. Qad-qomati bejarim, hajmi keng, bezaklari me'yoridan oshmagan holdagi binolar italyan memorchiligiga xos. Vertikal osmono'parlikdan voz kechib, keng hajmga intilish ham, hatto nayzasimon qubbalar, uzun derazalar va eshiklarni qo'llaganlarida ham o'z uslublaridan voz kechgan emaslar.

Florensiyadagi Santa Mariya Navella (XIII-XIV asrlar) ibodatxonasi ana shunday imoratlardan biri hisoblanadi. Yuqori uyg'onish davri buyuk dahosi Mikelanjelo uni «sevgilim», deb e'zozlar edi.

2.4. Renessans – Uyg'onish davri uslubi (XV-XVI asrlar)

(Fransuzcha – “renaissance”, italyancha – “rinascimento”, “ri”– “qayta” yoki “qayta tug'ilmoq”). Evropa madaniyati tarixidagi davr, O'rta asrlar madaniyati o'rniga kelgan yangi davr. U taxminan XIV asr boshlaridan XVI asr oxirlari va XVII asrning dastlabki o'n yilliklarini o'z ichiga oladi. Uyg'onish davri madaniyati o'zining antropotsentrizm (birinchi navbatda, asosiy e'tibor inson va uning faoliyatiga qaratilganligi) xususiyati bilan insoniyat tamaddunidan joy olgan. O'rta asrlarga kelib, Antik davri madaniyatiga e'tibor kuchayadi yoki qaytadan uyg'ona boshladi. Shu tariqa “uyg'onish” atamasi paydo bo'ladi. “Renessans” atamasi “uyg'onish” ma'nosini berishi haqida XVI asrda ilayan rassomi Jorjo Vazari tomonidan tilga olingan. Bu atamaga zamonaviy tusni esa fransuz tarixchisi Jule Mishel tomonidan XIX asrda berilgan.

XV-XVII asrlar jahon tarixida “Renessans” yoki “Uyg'onish” davri nomi bilan mashhurdir. Bu davrda Evropa mamlakatlarida birin- ketin madaniy yuksalish ko'zga tashlanadi. Bu madaniy yuksalish, birinchi navbatda, ijtimoiy- iqtisodiy o'zgarishlar

bilan, jamiyat hayotida shaharlarning, shahar madaniyatining, hunarmandchilik ishlabchikarishining rivoj topishi bilan uzviy bog'liq edi. Renessans madaniyati birinchi bo'lib Italiyada boshlandi.

Evropa Uyg'onish harakatining ilk vatani – Italiyada kapitalistik sanoatning dastlabki shakli – manufaktura yuzaga keladi. Mamlakatning bir qancha shaharlarida savdo- sotiq tez sur'atlar bilan rivojlanadi. Venetsiya va Genuya savdo bilan mashhur bo'lgan bir vaqtda Florensiya sanoat va bank ishlari bilan shuhrat qozondi. Bu erda jun va ipakchilik sanoati avj oladi. Ishchilar bir korxonaga birlashtiriladi. Italiyada shahar – respublika tartiblarining g'alaba qilishi hunarmandchilikning va savdo-sotiqning tez rivojlanishi Renessans harakatining hammadan oldin shu mamlakatda yuzaga kelishiga zamin hozirladi.

Renessansning alohida belgilari Dante ijodida namoyon bo'lsa ham, lekin Uyg'onish davri to'la ma'noda XIV asrning ikkinchi choragidan boshlanadi va XVII asrgacha davom etadi.

Italyan renessansi Evropaning boshqa mamlakatlaridagi ijtimoiy harakatga ham katta ta'sir ko'rsatadi. Fransuz, nemis va ispan gumanistlari antik madaniy merosni bevosita o'rganishlari bilan bir qatorda, uni italyan mutafakkirlarining asarlarini o'qish orqali ham o'zlashtiradilar.

Me'morchilikda gotika vertikal osmono'parlari o'rnini eniga kengaygan gorizontalar egalladi. Ularning shakllari oddiy ko'rinishga ega bo'ldi. Asosan to'g'ri va kvadrat to'rtburchakli imoratlar qurila boshladi. Geometrik shakllardan shar, to'g'rito'rtburchak, kvadrat va kub ana shular jumlasidandir. Xuddi shu paytda imoratlar devorlari uchun toshlardan voz kechilib yengil g'isht qo'llanila boshladi. Ustunlarning shakllari ham turli-tuman bo'lib, pliyastra chetanli, sherbosh, kungurali, arabiy, o'rama va grifon hamda boshqalardan iborat edi. Eng qo'p qo'llanilgan materiallar oq va qora daraxtlar – qarag'ay, yong'oq va boshqa manzarali daraxtlar, fil suyagi, marmar va toshlar qo'llanilgan. Ranglar ham turfa xil, aralash, jigarrang, xarrir, oqsuvrang, yashil va boshqalar.

Me'morchilikda bunyod etilgan binolarning asosiy qismi dunyoviy manfaatlar uchun, inson uchun yaratildi. Jamoat binolari, saroylar, shahar uylari ana shular jumlasidandir. Devorlar bilan ustunlar bezaklarining bir-biridan ajralib turishi, gumbazli ayvonlar, kolonnalar, qubba va gumbazlar bilan bezatilgan binolarni Brunneleski, Alberti, Bramante, Plaladno Italiyada, Lesko, Delorm Fransiyada bunyod etdilar. Ular o'z binolariga cheksiz tiniqlik, inson uchun maqbullik va uyg'unlik in'om etdilar.

Rafael "Afina maktabi". Stantsa. Della. Sanyapura. Vatikan. Rim. Ushbu kartinaga e'tibor qilamiz. U "Afina maktabi" falsafasiga bag'ishlangan. Mazkur asar yunon falsafasini sharaflaydi hamda Pluton va Aristotel qiyofalari orqali uning ikki yo'nalishini o'zaro ziddiyatlarga kirishgan holda tasvirlaydi. Tomoshabinlar ko'z o'ngida maydon va keng zinalar, bu zinalar ulug'vor va ulkan bino tomonga yetaklaydi. U xuddi Bramante bunyod etgan imoratlarga o'xshab ketadi (aytishlaricha, Rafaelning bu buyuk hamyurti me'morchilik chizmalari bilan yordam bergan ekan). Mana shu ko'rinish tevaragida mo'yqalam sohibi ikkita planda go'zal va salobat bilan harakatlanayotgan faylasuflar guruhini aks ettirgan. Zinopoyaning eng baland maydonidagi markazda Pluton va Aristotel, Pluton oppoq soqolli qariya sifatida tasvirlangan, uning qo'lida kitob, o'ng qo'li bilan esa osmonni ko'rsatmoqda.

17-расм. Рафаэль «Афина мактаби»

Aristotel esa qo'lini erga uzatib turibdi. Asosiy obrazlarning shunday holatda talqin etilishi ularning falsafani qanday tushunishlariga mos keladi. Pluton ilohiy fikrlaydi, Aristotel esa ilohiylikni erda yashovchi odam sifatida idrok qiladi. O'ng tarafdagi Evklid obrazini Rafael o'zining zamondoshi, buyuk me'mor Bramante qiyofasida tasvirlagan. Keyin mashhur astranom va matematiklar, birinchi guruh safining oxirida rassom o'z chehrasini chizgan. Zinada Diogen turibdi, chap tomondagi qatorda Sukrot, Pifagor, oldindagi planda chuqur o'yga tolган Geraklit Efeskiy turibdi. Ba'zi tadqiqotchilarning taxminlariga ko'ra, ulug'vor va solabatli Pluton obrazida yuzlarida nur yog'ilib turgan Leonardo qiyofasi, Geraklit qiyofasida esa Rafael Mikelanjelo chehrasini aks ettirgan. Bu asarda rassom Aristotelning tarjimoni, arab faylasufi Averroes qiyofasini ham yon tomondan, yuzini ko'rsatmagan holda tasvirlagan. Uning ma'nosi musulmon dinida inson qiyofasi chizilmasligi lozimligini ham o'zi idrok qilgan, ham tamoshabinlarga shu fikrni taqdim qila olgan. Undan tashqari, yana ikki noma'lum shaxs qiyofalari ham yuzini jamoa tomonga qaratgan, hamda yuzi tomoshabiniga ko'rinmaydigan musulmon kiyimidagi munajjim, olim va faylasuflar ham aks etgan. Ba'zi olimlar ularni Rafael

ruhiy olamiga ta'sir etgan, antik madaniyatning buyuk targ'ibotchilari, Sharqning ulug' allomalari Forobiy, Beruniy va Ibn Sino obrazlari deb talqin qilishadi.

Bu noyob asar, eng avvalo, Renessans davrining mo''jizasi bo'lishi bilan birgalikda, insoniylik g'oyalariga qo'yilgan tenggi yo'q yodgorlikdir.

Borokko serhashamlik demakdir

Barokko (serhasham) uslubi.

Bu uslubni Fransiyada Lyudovik XIV qirolligi davri bilan bog'lashadi. Aslida esa barokko estetikasi tarmoqlari uyg'onish davrining oxirlaridan boshlangan. Uni "manyerizm" deb ham ataydilar. U insoniyat tarixida sezilarli iz qoldirgan. Barokkoning ta'sirchan, yorqin ranglari, tashqi

18-rasm. Borokko uslubidagi interyer.

go'zalligi, Evropa madaniyatidagi boshqa usullardan ustunligini ta'minladi. U bir necha asrlar davomida XIV asrning oxirlaridan XVIII asrning o'rtalarigacha gurg'uradi. Hasham, dabdaba, serbezaklik va solobat kabi xususiyatlari insonni lol qoldiradigan, hayratga soladigan uslub barokkodir, ammo bu uslubni tashkil etuvchi barcha unsurlarning simmetrik joylashuvi uni juda bejirim va yoqimli qilib ko'rsatadi. Barokko pollari yig'ma suratli parket bo'laklari yoki marmardan iborat bo'lgan. Uy shiftlariga syujetli rasmlar va bo'rtma naqshlar solinadi. Devorlarga esa rang-rang bezaklar, baxmal va shoyi matolar tortilgan, marmar qoplangan. Tilla suvi yuritilgan ramkalarga joylashtirilgan rasmlar, oynalar, kaminlar va boshqa uy bezaklari ana shular sirasiga kiradi.

"Borokko" italyancha so'z bo'lib, o'zbek tilida "serhasham" ma'nosini beradi. Uning asoschisi sifatida buyuk mo'yqalam sohibi Mikelanjelo nomini tilga oladilar. Uning o'ta ta'sirchanligidan Rim katolik cherkovi o'z manfaatlari yo'lida

foydalanishga harakat qilar edi. Bu uslubni davlat ham qo'llab-quvvatlagan. Undan hokimiyat kuch-qudratini namoyish qilish vositasi sifatida foydalanganlar. Shu sababli qayerda katolik cherkovi bo'lsa, qaysi davlat qo'llab-quvvatlasa, o'sha yerda barokko uslubi tez rivojlandi. Nihoyat, butun Evropani egallab oldi. Ispanlar sababchi bo'lib, u Amerikaga ham yetib bordi. Shu bois hozir ham uni amerikaliklar "ispan uslubi" deb ataydilar.

Rokoko – g'alati uslub

Rokoko – san'at uslubi. U interyer dizaynida eng ko'p qo'llaniladi. Fransiya da Fillip Orleanskiy (1715-1729 yillar) va Lyudovik XIV hukmronlik qilgan zamonlarda gullab-yashnadi. Rokoko borokkoning davomi sanaladi, ammo shakllarning o'ta hashamdorligi va dabdabavozligidan voz kechadi. Me'morchilikda yengil, bejirim, meyorida bezatilgan, ammo ana shu zamonga mos ishvagar muqomga ega bo'lgan imoratlar quriladi. "Rokoko" atamasi fransuzchadagi "rocaille" – "chig'anoq", "chig'anoqtosh", ya'ni "qayta ishlanmagan tosh" ma'nosini beradi, ammo bu atama XIX asrda muomalaga kiritilgan. O'z paytida uni "did

19-rasm. Rokoko interyeri

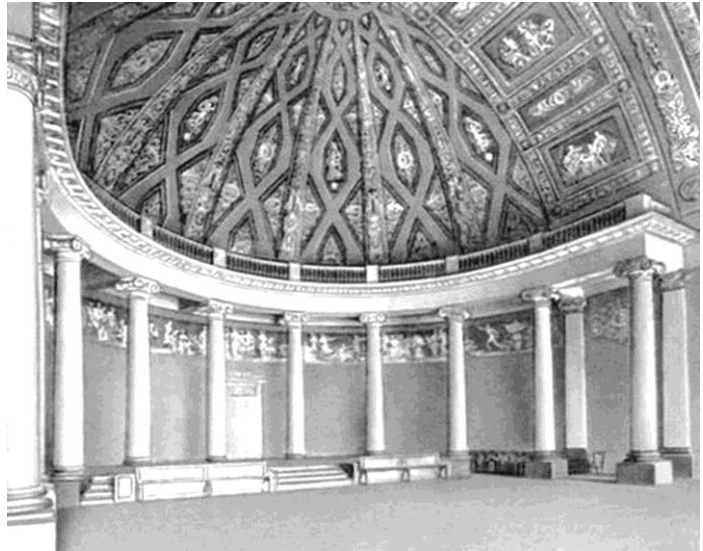
surati", keyinroq, XVIII asrda "aynigan did" deya uning o'ta ko'p sonli va turli qadalgan bezaklarini tanqid qila boshlagan edilar. Bu uslub me'morchilikda Evropaning bir qator mamlakatlarida 1780 yilgacha yashadi. Bu Avstriya va Germaniyada ancha rivojlandi. Bu hech qanday yangilik olib

kelmadi, lekin eski me'morchilik an'analari erkin va istagandek qo'llash imkoniyatlarini yaratdi.

Rokokoning xususiyatlari me'morchilikda turli bo'laklarning ahamiyatini oshganligi bilan ko'zga tashlanadi. Bunda "simmetriyaga qat'iy amal qilish" degan gaplarning o'zi yo'q. Chiziqlar yergibugri, tekis shakllardan voz kechib, turli ko'rinishlardagi va qomadlardagi shakllarni qo'llash rokoko xos xususiyatidir.

Klassitsizm davri

Klassitsizm uslubi. Zamonlar o'taveradi, hashamdor barokko o'z zebu ziynatlari bilan, g'alati rokoko esa o'z fasohati bilan jamiyatni zeriktiradi. Taqinchoq va bezaklardan charchagan zamon endi oddiy va kamtarin ko'rinishni istab qoladi. Ularning o'rini yangi uslub – klassitsizm egallaydi. U Evropada XVIII asrning ikkinchi yarmidan boshlab o'z hukmronligini o'rnatadi.

20-rasm. Klassitsizm me'morchiligi.

Klassitsizm (fransuzcha "clfssisme", lotinchada "classicus" – "namuna", "mukammal" ma'nolarini beradi). Yana ham aniqlashtirsak, XVII asr oxirlari XIX asr boshlarigacha adabiyot va san'atda yunon-lotin adabiyoti hamda san'ati namunalariga taqlid qiluvchi oqim sanaladi. O'zbek tilida Evropa adabiyoti va san'atiga nisbatan "klassitsizm" atamasini qo'llasa bo'ladi. Milliy adabiyot va san'atga nisbatan esa, antik davrga murojaat qilganda "klassitsizm" yoki lotincha "classicus" deb qo'llash, Uyg'onish davriga, ya'ni Alisher Navoiy zamoniga nisbatan "mumtoz" atamasini qo'llash maqsadga muvofiqdir. Chunki bu uslub inson hayotining barcha sohalarini qamrab olgan. Adabiyot, san'at, me'morchilik, hunarmandchilik, musiqa, falsafa, fan yo'nalishlari va hokazo.

Klassitsizm asosida ratsionalizm g'oyalari yotadi, ya'ni tafakkurni hissiy tajribadan ajratib qo'yadigan va aqlni bilishning birdan-bir manbai deb hisoblaydigan

oqim. U Dikard falsafasi bilan bir davrda paydo bo'lgan oqim. Klassitsizm nuqtai nazaridan san'at asarlari qat'iy belgilab qo'yilgan poydevor ustiga qurilishi, shu tariqa, olamning mantiqiyligi va mukammalligini kashf etishdan iborat. Bu oqim uchun, eng muhimi, abadiyat va barqarorlik hisoblanib, u har bir hodisaning mohiyatini, uning umumiy alomatlarini anglash, tasodifiy individual belgilarga e'tibor bermaslikka harakat qiladi. Klassitsizm estetikasi san'atning ijtimoiy-axloqiy funksiyasiga katta ahamiyat beradi. Uning ko'p qoidalari va asoslari antik davr madaniyatidan (Aristotel, Guratsiy) olingan.

Ampir – qirollik dabdabasi

Ampir (fransuzcha “empire style”– “imperiya uslubi”. Klassitsizmning so'ngi davri (oliy) uslubi bo'lib, asosan arxitektura va amaliy san'atda yaqqol namoyon bo'lgan. U imperator Napoleon I davrida dunyoga kelgan. Ampir general Banapart bunyod etgan davlatning kuch-qudrati va buyukligi ramzi bo'lishi, Rim imperiyasi an'analari nafaqat go'zallik, balki uning harakat rejasiga aylanishi lozim edi. Ampir yuqoridan rasmiy tarzda tarqatilgan birinchi uslub edi. U Fransiya imperiyasida o'z tantanavorligi, memorial arxitekturasini va saroy interyerlarining tantanavor bezatilganligi bilan ajralib turadi.

Rossiya imperiyasida bu uslub Aleksandr I zamonida paydo bo'ldi. O'sha zamonlarda dvoryanlar orasida fransuz madaniyatiga qiziqish ortgan edi. Aleksandr I Isaakievskiy sabori qurilishi uchun yosh fransuz arxitektori Anri Lui Ogyusta Rekar de Monferrenni taklif qiladi. Shu tariqa u “rus ampiri” asoschisiga aylanadi. Bu Rossiyada 1830-1840 yillargacha eng asosiy uslublardan biri sanalgan.

Ampirning qayta tug'ilishi 1930-1950 yilarga to'g'ri keladi. Bu yo'nalishni "Stalin ampiri" deb nomlaganlar. U qirollik uslubi bo'lganligi bois binolar va interyerlar teatr bezaklariga xos jihozlangan. Albatta, unda kolonnalar, naqshlar yopishtirilgan va qadama karnizlar, boshqa klassik unsurlar antik davrda qanday bo'lsa, shundayligicha ko'chirib olingan. Haykallar, grifon, sfinks, sherbosh kabi haykaltaroshlik konstruksiyalari ampirga xos. Misr badiiy shakllari yordamida harbiy

21-rasm. Ampir uslubi

mzlar orqali hokimiyat, davlat va miyaning kuch-qudratini namoyish lish g'oyasi uning mohiyatini tashkil gan. Interyerlarda borokko uslubiga as zebu ziynatlar ko'zga tashlanadi. Germaniya va Avstriyada uni "Biedermeier" deb nomlaganlar. Ampir mebellari unchalik qulay emas edi. Qulaylik, oqimfort, buyuklik shakllariga qurbon berildi. Ular karnizlar, ustunlar, sherbosh va oyoqlar tasvirida xuddi e'moriy shakllarni qaytarar edilar. Bu zamonlarda oddiygina kravatlar ham

dabdabavor va jiddiy shakllarga ega edi. Ular uy devorlariga perpendikulyar emas, yonma-yon qo'yilib, oyoqlari kub yoki shar shaklida bo'lgan. U insonni hamma narsadan ustun deya ko'tarib turardi. Barcha bezaklarda o'sha zamon harbiy ruhiyati aks etar, devorlarga osib qo'yilgan qurol-aslahalar, mash'ala, dafina daraxti shoxlaridan yasalgan chambarlar, ular ko'p hollarda "N" harfi kabi Napoleon nomini aks ettirib turardi. Shu bilan birgalikda, og'irkarvon ampir XVIII asrning eng yaxshi kashfiyotlaridan biri, ko'chirilishi mumkin bo'lgan mebel an'anasini saqlab qoldi, hatto harbiy yurishlarda ham imperator ana shunday mebellardan foydalangan.

Ampir uslubining ramzi qizil daraxt hisoblanadi. U bilan oliy darajadagi mebellarning yuzi qoplangan. Mebelchi-ustalar mahalliy daraxtlardan tayyorlangan yog'ochlar bilan ishlaganlarida ham ularga qizil daraxt tusini berishgan. Fransiyadagi eng yaxshi mebellar, bezakchi-arxitektorlar Sharl Perse va Per Fanten chizmalari asosida yaratilgan.

2.5. Sharq Renessansi

Buyuk sharqshunos, akademik N.I.Konrad islom madaniyati gullab-yashnagan davrni Sharq renessansi – G'arb renessansidan ancha oldin o'tgan davr, deb baho bergan edi. Bu har ikki oqimni ulkan ummonlarga qiyoslash mumkin. Har biri cheksiz olam, ammo ular uchun umumiy xususiyatlarni tilga olish lozim. Ular antropotsentrizm, insonparvarlik antik dunyo madaniyatini qayta uyg'otish, falsafa, fan va ular asosida rivojlanish tongining otishi, qomusiy olimlarning dunyoga kelishi, olamga yangicha nazar bilan qarash kabi xususiyatlardir.

VIII-XII asrlarda Markaziy Osiyoda ilk O'rta asr musulmon madaniyatining shakllanishi, rivojlanishi va yuksak cho'qqilarga ko'tarilishida madaniyatlarning o'zaro ta'siri, qorishuvi muhim ahamiyatga ega bo'ldi.

Bu davr madaniyati adabiyotlarda Yaqin Sharqda Uygonish davri madaniyati sifatida talqin etiladi. Haqiqatan ham, bu davrdagi Yaqin Sharqdagi arab tilidagi madaniyat o'z mazmuni, yo'nalishi, yutuqlari bilan Uyg'onish davri madaniy yuksalishini o'zida ifoda etdi. Uyg'onish davri madaniyati boshqa o'lkalardagi so'nggi madaniy yuksalishga katta ta'sir ko'rsatdi.

22-rasm. Malik Nabiyev, Beruniy portreti.

Yaqin va O'rta Sharqda yangi shakllangan musulmon o'lkalari o'rtasida iqtisodiy – madaniy aloqalar avj oldi. Madaniyat namunalari bilan almashuv, o'zaro ma'naviy ta'sir kuchaydi. Qadimgi hind, eron, arab, yunon madaniy boyliklari qorishib, adabiyotlarda “musulmon madaniyati” deb nom olgan yangi madaniy qatlam vujudga keldi.

Qadimgi madaniyat an'alariga nihoyatda boy bo'lgan Markaziy Osiyo xalqlari bu davr ichida o'z madaniyatini yuksaklikka ko'tara oldi. Shaharlar, shahar madaniyatining tez rivoji hamda madaniy aloqalarning kuchayishi samarasi bo'lgan Uyg'onish, Renessans shu davrda boshlandi, ilm-fan, ma'naviyat, tarixda misli ko'rilmagan namunalar yaratdi.

Forobiy, Abu Ali ibn Sino, Beruniy, Firdavsiy, Rudakiy, Buxoriy, Ahmad Yugnakiy, Maxmud Koshg'ariy, Zamahshariy kabilar shu davr madaniy yuksalishining qoyalari, cho'qqilaridir. Hattoki arab xalifasi Ma'mun O'rta Osiyo olimlarini xalifalikning markaziga olib ketgani va ular Bag'dod akademiyasida ilm uchun xizmat qilganliklari tarixdan ma'lum, Muhammad Xorazmiy, Ahmad Farg'oni, Javhariy, ibn Mansur Marvarudiy kabi olimlar shular jumlasidandir. O'rta Osiyoda bu davrda uch tilda: arab, fors, turkiy tillarda ijod etildi, tafakkur mevalari yozuvlarga muhrlanib, Sharqning turli burchaklarigacha yetib bordi.

Bu davr o'zining kuchli gumanistik ruhi insonparvarlik nafasi, odamlarni o'zaro do'stlikka chaqirishi, aqlni e'zozlashi bilan umuminsoniy qadriyatlar yuksakligiga ko'tarila oldi.

Bu davrning buyuk qomusiy olimi va faylasufi Abu Nasr Forobiydir (873-950 yillar). U ilmning turli sohalariga oid 160dan ortiq risolalar yaratgan. U yunon ilmining yutuqlari, xususan, Aristotel merosini chuqur bilgani, ularni Sharqda rivojlantirgani uchun “Al-muallimi as Soni” (“Ikkinchi muallim” Sharqda Aristotel – Arastu “Birinchi muallim” deb tanilgan) unvoniga sazovor bo'lgan.

Forobiyni ilg'or fikrlarini Abu Ali ibn Sino yanada oliy darajaga ko'tardi. U Buxoroda (980-1037 yillar) tug'ilib o'sdi, so'ng O'rta Osiyo, Eronning juda ko'p

shaharlarida bo'ldi. Evropada keyinchalik "Avitsenna" nomi bilan mashhur bo'lgan bu qomusiy olim o'z davrining barcha ilmlarini chuqur o'rgandi; 500ga yaqin turli sohalarga oid risolalar, she'rlar qoldirdi, ayniqsa, u falsafa, mantiqshunoslik va tibbiyot sohasidagi tadqiqotlari bilan madaniyat rivojida so'nmas iz qoldirdi, dunyoda mashhur bo'ldi.

Ibn Sinoning zamondoshi o'z davrining buyuk qomusiy olimi Abu Rayhon Beruniydir (973-1048). Beruniy 150ga yaqin turli sohalarga oid asarlar va risolalar muallifidir. Beruniyning "Hindiston", "Geodeziya", "Farmokognoziya", "Mineralogiya", "Ma'sud qonuni". "O'tmish avlodlar xotiralari" kabi asarlari ilm va fanning bebaho durdonalari hisoblanadi.

Sharq renessansi masalalari bo'yicha N.I. Konrad, V.M. Jirmunskiy, V.K. Chaloyan, Sh.I. Nutsubidze, A.F. Losev kabi olimlar samarali ilmiy tadqiqotlarni olib bordilar. Ular Sharq renessansi Evropa renessansidan ancha oldin dunyoga kelgan, umuman, Jahon Uyg'onish davrining boshlanishi hisoblanadi, degan fikrga keldilar. Akademik Konradning nazariyasiga ko'ra, Uyg'onish davri madaniyati "Umumjahon insonparvarlik davri" deb nomlanadi. U VIII-XII asrlarda Xitoyda, IX-XV asrlarda Eron va Markaziy Osiyoda hamda Hindistonning ma'lum bir qismida, XIV-XVI asrlarda Evropada hukmronlik qilgan.

Sharqiy (IX-XII asrlar) va G'arbiy (XIV-XVI asrlar) renessanslar bir-biridan, mutaxassislarining fikriga ko'ra, faqat davriylik nuqtai nazaridagina farq qilib qolmaydi. Agar Evropa Renessansi buyuk kashfiyotlar, ishlabchiqarishning o'sishi paytida yuzaga kelgan bo'lsa, Sharq renessansi asosan savdo-sotiqning rivojlanishi paytga to'g'ri keladi. Yana boshqa farqlar ham mavjud. Jumladan, yevropaliklar qadimgi yunonlardan ularning madaniyati, she'riyati, notiqlik, adabiyot, drama, tarix va amaliy fanlar, ular orasida harbiy san'at va kemasozlik ishlarini ibrat tariqasida olgan bo'lsalar, Sharq olimlarini Renessans qadimgi yunonlarning falsafiy qarashlari (Aristotel, Platon) hamda tibbiyot, optika, matematika, astronomiya va sehrgarlik ilimlari qiziqtirgan.

V.V.Bertold o'zining "Musulmon Renessansi olimlari" deb nomlangan maqolasida Sharq Renessansining G'arb Renessansidan ajratib turuvchi uch jihatga to'xtaladi: 1) antik madaniyatga ruju qo'yish Evropadagi darajada emasligi; 2) o'zidan oldin o'tgan oqimlarni inkor etmaslik; 3) asosiy qiziqish antik davr faniga nisbatan, ammo uning umumiy madaniyati va xususan badiiy madaniyatga qiziqishning yo'qligi, chunki ommaviy ta'lim hamda axloqiy-estetik an'analarning taraqqiy etganligi, yuqori did va so'z san'atining mavjudligidir.

Buyuk ipak yo'li

Buyuk ipak yo'li Kushon podshohligi davrida G'arb bilan Sharqni mil. avv. II asrdan boshlab, bir necha ming yillar davomida mamlakatni bir-biriga bog'lab kelgan qadimiy yo'llardan biri «Buyuk Ipak yo'li» edi. Bu yo'llar orqali Sharqdan (Birinchi navbatda Xitoydan) G'arbga oqib boradigan savdo mollari asosan Markaziy Osiyo orqali o'tgan. Savdo mollari asosan Xitoy ipagi bo'lsada, bu yo'l fanga XIX asrning 70-yillarida nemis olimi Vilgelm Rixtgofer tomonidan «Ipak yo'li» nomi bilan kiritilgan.

23-rasm. Buyuk ipak yo'li xaritasi.

Xitoy imperatori Chin Chong ipak va ipak qurti, tutzorlarini kengaytirish haqida alohida davlat g'amxo'rligini ko'rgan. Boshqa rivoyatda esa miloddan avvalgi 2698 yilda Xitoy malikasi Si-Ling-Chi bog'da tut daraxti soyasida choy ichib o'tirgan chog'ida uning

piyolasiga yuqoridan pilla tushib ketadi va pilla issiq choyda yumshab, uning tolalari yoyilib ketadi. Rivoyatda aytishlaricha, pilla tolasini olish usuli ana shu voqeadan so'ng ma'lum bo'lgan.

Hozirgacha Xitoyda malika Chiga atab har yili ipak bayrami qilinadi. Ipakning vatani Xitoy ekanligi haqidagi rivoyatlar arxeologik materiallar asosida ham

tasdiqlangan. Pekin universiteti professori Shan Yuz In dinastiyasiga oid shaharlarning qazish vaqtida «ipak», «tut daraxti» soʻzlari parchalarini topgan.

Ammo oʻzbek arxeologlarining Sopollitepada olib borgan arxeologik qazishmalari natijasida Markaziy Osiyo janubiy viloyatlarida ipak bronza davridan (mil. av. II ming yillik oʻrtalaridan) mavjud ekanligini koʻrsatadi.

Sopollitepadan topilgan ipak matolari Xitoydan keltirilganmi yoki shu erning oʻzida yovvoyi ipak qurtining xonakilashtirish natijasida paydo boʻlganmi, bu masala hozirgacha ham yechilgan emas.

Markaziy Osiyodan Ipak yoʻlining ikkita tarmogʻi: Janubiy va Shimoliy yoʻllari oʻtgan. Ipak yoʻlining janubiy-gʻarbiy tarmogʻi Xitoydan boshlanib Pomir togʻi orqali Vaxanga, undan Baqtriya davlatining bosh shahari Balxga kelgan. Balxdan yoʻl uch tarmoqqa boʻlingan. Gʻarbiy tarmogʻi – Marvga, Janub tarmogʻi – Hindistonga, Shimol tarmogʻi – Termiz orqali Samarqandga borgan.

Ipak yoʻlining Shimoli-gʻarbiy tarmogʻi Xitoydan boshlanib, Koshgʻar orqali Tyanshanning shimoliy etaklari boʻylab Fargʻona vodiysiga oʻtgan (Oʻzgan, Osh, Quva, Popga) undan Xoʻjand, Zomin, Jizzax orqali Samarqandga borgan. Samarqandda “Nautaka” deb atalmish janubiy yoʻlning shimoliy tarmogʻi bilan qoʻshilgan. Soʻngra Buxoro, Boykent orqali Amul shahriga borgan Amuldan Marv Urganch tomon ketayotgan yoʻlga qoʻshilib, Shimoli-gʻarbga ketilgan. Gʻarbga ketgan Ipak yoʻli Parfiya davlati orqali Eron, Misr shaharlariga borgan. Shimolga ketgan Ipak yoʻli Kaspiy, Kora dengizlari orqali Oʻrta Er dengizidan oʻtib Vizantiya shaharlariga borgan. III asrga qadar ipakning vatani deb Xitoy tan olingan. III asrdan boshlab ipakchilik Markaziy, Shimoli-gʻarbiy, Sharqiy Turkistonga koʻchgan. Undan Fargʻona vodiysi, Soʻgʻd, Eron va Vizantiyagacha yoyilgan.

III-V asrlarda Markaziy Osiyo va Oʻrta Sharq orqali oʻtgan Ipak yoʻli soʻgʻdlar qoʻlida boʻlgan. Soʻgʻd savdogarlari oʻzlarini bu yoʻlda hukmronligini saqlab qolishi uchun Sharqiy Turkistonda, Ettisuvda, Oltoydan to Enisey sohillarigacha boʻlgan hududlarda, Shimoliy Xitoyning Shansi viloyatida, Dunxuan kabi qator shaharlarda

o'z karvonsaroylarini, qishloqlarini barpo etganlar. Markaziy Osiyo orqali Xitoydan G'arbga o'tadigan savdo karvon yo'llari VI asrning o'rtalaridan boshlab Turkiy davlati qo'lga o'tgan. VIII asr o'rtalariga kelib, Ipak yo'lining G'arbiy qismi arablar nazoratiga o'tadi. IX-XII asrlarda bu yo'l somoniylar, qoraxoniylar qo'lida bo'ladi. XIII asrda esa Ipak yo'lining barcha tarmoqlarini Chingizxon qo'lga oladi.

XIV asr o'rtalaridan boshlab Ipak yo'li Temur va temuriylar nazorati ostida bo'ladi. Sohibqiron Osiyo va Evropa mamlakatlari hukmdorlariga murojaat qilib, xalqaro savdo aloqalarini rivojlantirishga muhim e'tibor beradi. U Markaziy Osiyo orqali bosib o'tadigan «Buyuk ipak yo'li»da karvonlarning xavfsizligini ta'minlaydi. Temur yurishlar qilib ulardan faqat o'lja boylik orttirish emas, balki, Sharqdan G'arbga o'tadigan savdo yo'llarini Oltin O'rda yerlaridan yoki Janubga Eron, Xurosondan emas, balki Movarounnaxr shaharlari orqali o'tishni maqsad qilar edi. Shu yo'l bilan Movarounnaxrning xalqaro, iqtisodiy, siyosiy, savdo munosabatlarini yuksaltirishga intilar edi. Amir Temur savdo-sotiq ishlarini ko'chaytirib turli rabotlar, savdo karvonsaroylarini qurdiradi. Temur o'z mamlakatiga kelib ketuvchi savdogarlarga katta e'tibor beradi va g'amxo'rlik qiladi. Har bir shaharga savdogarlar va karvonboshilar tayinlanadi, ular qaerdan kelishmasin: Xitoy, Xotan, Hindiston, Arab mamlakatlari, Misr, Jazoir, u erlarni nafis matolarini va munosib tuhfalarni keltirish uchun sharoit yaratilgan. Bu hol mamlakatda barcha mahsulotlarning mo'l-ko'l bo'lishiga qulay sharoit yaratadi. Samarqand shahrida oldi-sotdi ishlari uchun qulay sharoitlar yaratildi. Shu davrda Samarqandda juda katta inshootlar, rastalar, mahallalar, karvonsaroylar, usti berk bozorlar qurildi. Shahar atrofida Misr, Damashq, Bog'dod, Sultoniya, Sheroz kabi o'sha zamon arab mamlakatlarini poytaxtlari nomlari bilan ataluvchi qishloqlar barpo qilindi.

Mamlakat obodonchiligini yuksaltirish, aholi iqtisodiy, turmush tarzini yaxshilash va mo'l-ko'lchilikni ta'minlashdagi ishlarni ko'rgan Ispaniyaning Temur saroyidagi elchisi Xonsales de Klavixo quyidagilarni yozib qoldirgan: «Bu erning boyligi emaklarning mo'l-ko'lchiligini emas, balki, o'zida ishlab chiqaradigan ipak

matolar, atlas, kimxob, har xil ip va jun to'qima mollar, mo'ynali va ipakli po'stinliklar, attorlik mollari, ziravor va dorivorlar, zarhal va lojuvardlar hamda boshqa mollarning serobligidadir». Chet el mamlakatlaridan Samarqandga keltirilgan mollar miqdorini naqadar ko'p bo'lgani Klavixoni bu shaharda bo'lgan chog'ida Xitoy poytaxti Xonbaliqni o'zidan 800 tuyalik savdo karvoni kelganligi ta'kidlashidan ham xulosa qilsa bo'ladi.

Rusdan mo'yna, suvsar noyob po'stinlar kelib turgan. Ushbu turli iqlimlarning mollari o'z navbatida toy-toy bo'lgan «Buyuk Ipak yo'li» orqali Osiyo va Evropa mamlakatlariga jo'natilgan. Bozorda tartib intizom bo'lgan, narx-navo ustidan qattiq nazorat o'rnatilgan. Ipak yo'li O'rta Osiyo xalqlari iqtisodiy, madaniy va siyosiy hayotida katta rol uynagan, u tufayli O'rta Osiyo xalqlari g'arb va sharq dunyosi va ularning xo'jalik ixtirolaridan bahramand bo'lgan.

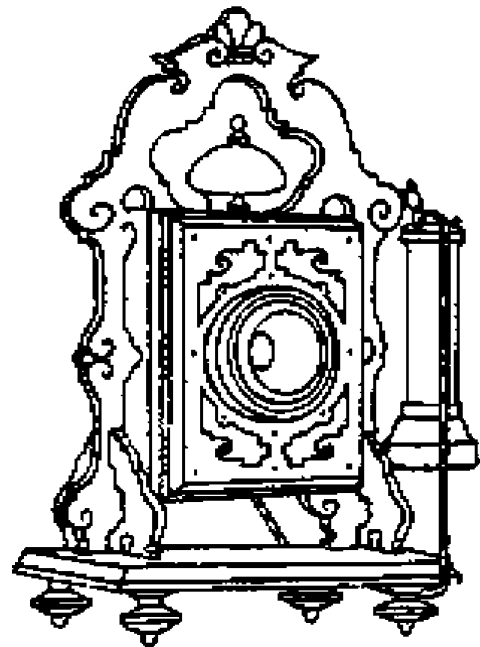
Ipak yo'li orqali Sharq va G'arb mamlakatlari savdo va elchilik aloqalari qilganlar. Jumladan, Xitoy hukmdorlari o'z elchilarini katta sovg'a-salomlar bilan Markaziy Osiyo, Eron, Mesopotamiya va kichik Osiyo davlatlariga yuborgan. Ipak yo'li orqali Xitoydan G'arb mamlakatlariga, asosan ipak, turli matolar, nafis kimxob, bronzadan yasalgan ko'zgular, soyabonlar, dori-darmonlar, atir upalar yuborganlar. G'arb mamlakatlaridan Xitoyga shisha, jundan tiqilgan har xil gazlamalar, gilam, palos, oyna, metall, qimmatbaho toshlar yuborgan. Osiyoga so'g'd savdogarlari orqali olib kelingan. Xususan, samarqandlik so'g'diylar xalqaro savdoda ustasi farang bo'lganlar.

Markaziy Osiyoliklar bilan Xitoy hamda Yaqin Sharq mamlakatlari o'rtasida ham savdo aloqalari rivojlangan. Ipakni Xitoydan arzon narxlarda Markaziy Qadim zamonlarda savdorgarlar xalq orasida eng nufuzli, mo'tabar insonlar sanalganlar. Chunki ular faqat mol olib, mol sotuvchi va undan foyda oluvchi jamiyatning boy qatlamlarigina emas edilar, balki, uzoq safarlarga katta savdo karvonlari bilan boruvchi savdogar-elchilar ziyo va madaniyat yangiliklarini

tarqatuvchilar, u yoki bu hududdan yangi joylarga ilg'or xo'jalik ixtirolarini olib boruvchi kishilar ham bo'lganlar.

2.6. XIX asr sanoat inqilobi

Ishlabchiqarishga mashinalarning tatbiq etilishi borgan sari kengayar edi. Endi ularga yana ham takomillashgan dvigatellar zarur bo'lib qoldi. XVIII asrning 90-yillarida J.Uattning ikki xil yumush bajaruvchi bug' mashinasi shakl jihatdan o'ziga munosib edi. Uning ba'zi qismlari me'morchilik uslubida yaratilgan. Mashinaning o't xonasi uning poydevorida edi. Hatto bug' qozoni ham ana shu yerga joylashtirilgan. Bu esa mashina ishlashi uchun juda qulaylik tug'dirdi.

37-rasm. Ilk fotoapparat shakli.

J.Uatt ko'p yillar unumli mehnat qilishi, izlanishi oqibatida bir necha xil qulay va yengil mashinalarni ixtiro qildi. Ammo baridir juda katta imkoniyatlarga o'rnatilishi mumkin bo'lgan mashinalar xuddi jin mashinasini eslatar, ular qo'pol va sekin ishlardi. 1810 yilda Angliyada ana shunday mashinalardan besh mingtasi ishlabchiqarishga joriy etilgan. Xuddi shu zamonlarda ishchilar safi kengayib bordi. Ular uchun transport vositlari – poroxodlar va poezdlar yaratildi.

XIX asrning 10-20-yillarida Buyuk Britaniyada manufaktura va hunarmandchilik ishlabchiqarish ustidan batamom g'alaba qildi va "Dunyo masterovoy"iga aylandi. AQSH, Fransiya, Germaniya va boshqa mamlakatlar ham sanoat ishlabchiqarishini kengaytira boshladilar.

XIX asrning 50-60-yillarida AQSHda ham bug' mashinalari anchagina takomillashgan edi. Italiyada ham sanoat ishlabchiqarishi XIX asrning 40-yillarida

ancha yo'lga tushdi. Kapitalistik munosabatlarning yanada rivojlanishiga Buyuk Fransiya revolyutsiyasi asosiy turtki bo'ldi.

O'sha davrlarda hech kim shakl yaratish, uning qanday bo'lishi haqida o'ylagani yo'q, hammasi stixiyali tarzda takomillashib boraverdi.

XIX asr o'rtalariga kelib, ishlabchiqarishga safarbar etilgan mashina va mexanizmlar shunchalik ko'payib ketdiki, ularni ishlatish, saqlash, ta'mirlash borasida qiyinchilik va muammolar yuzaga chiqa boshladi. Qo'lda yasalgan ehtiyot qismlar mashinalarni ishdan chiqarar, uning unumdorligini kamaytirib borardi. Har bir mashina uchun alohida murvat (vint) zarur bo'lib, mashinalarga xizmat qiluvchi ustalar yana ham ko'paydi.

Dastlabki sanoat ko'rgazmalari

XIX asr o'rtalarida Angliya dunyodagi eng boy va rivojlangan davlatlardan biriga aylandi. U savdo-sotiq borasida dunyoda birinchi o'rinda edi. Uning arzon tovarlariga talab katta bo'lib, Evropa, Osiyo va Amerika bozorlari Angliya mollari bilan to'ldirib tashlangan, texnikaviy ustunlik ham u tomonda edi. Manufaktura va hunarmandchilikdan mashina texnika ishlabchiqarishiga o'ta boshlashi savdo-sotiqning va umummilliy bozorlar tarmog'ining kengayishi tufayli ko'rgazmalarga e'tibor kuchayib ketdi.

XVIII asrning 60-yillarida savdo ishlabchiqarish umummilliy ko'rgazmalari tashkil etila boshlandi. Dastlabki ana shunday ko'rgazmalar 1761–1767 yillarda Londonda o'tkazildi. Parijda (1763 yili,) Drezdenda (1765 yili) , Berlinda (1786 yili) Myunxenda (1788 yili), Sankt-Peterburgda (1828 yili) va boshqalar.

Bunday ko'rgazmalarning asosiy yo'nalishi tijorat maqsadlariga qaratilgan bo'lsada, ular texnikaviy kashfiyotlar va ulkan yutuqlarni namoyish qilishga ham xizmat qildi.

1756 yili Angliyada Xalqaro sanoat buyumlari ko'rgazmasi o'tkazildi. U butun dunyo ko'rgazmasi darajasiga ko'tarilmadi. Oradan yana bir asr o'tdi.

1951 yili Londonda Birinchi Jahon sanoat ko'rgazmasi ochildi. Undan asosiy maqsad bozorni yanada kengaytirish va yangi iste'molchilarni qidirib topishdan iborat edi. Texnika namoyishiga aylangan bu tadbir "Barcha millatlar sanoat buyumlarining buyuk ko'rgazmasi – 1851" nomi bilan o'tkazildi. Uning tashkilotchilaridan biri, tadbirkor, davlat arbobi Genri Kolm edi. Bu ulkan tadbir homiysi esa – shahzoda Albert, Buyuk Britaniya qirolichasi Viktoriyaning turmush o'rtog'i edi. U qirolichani bu ishga qiziqitirdi. Ko'rgazma ochilishidan bir yil avval 1850 yili bu tadbir pavilyoni uchun loyiha yaratish bo'yicha ko'rik-tanlov e'lon qilinadi. Belgilangan muddatgacha turli mamlakatlarning arxitektorlaridan 245ta loyiha tanlovga taqdim etiladi, ammo ulardan birortasi ham munosib topilmaydi. Tanlov shartiga ko'ra, loyiha Angliya qurilish texnikasi taraqqiyoti darajasida bo'lishi lozim edi. O'z taklifi bilan chiqqan ingliz Jozef Pakiston loyihagini shahzoda Albert va San'at bo'yicha qirollik jamiyati qo'llab-quvvatlaydi. U temiryo'l qurilishi muhandisi R.Stefenson bilan sakkiz kun ichida ko'rgazma pavilyoni loyihagini butunlay yangicha uslubda, belgilangan talablar asosida ishlab chiqadi. J.Pakstonga issiqxona qurilishida olgan tajribalari qo'l keladi. Yangi konstruksiya temir va oynaga asoslangan edi. Ko'rgazma pavilyoni "Kristall-palas", ya'ni "Billur saroy" nomini oladi. Saroy minorasi 26 oy davomida qurib bitqazildi. Qurilish maromi butunlay yangicha, o'ziga xos bo'lishi bilan birgalikda, qurilish metodi ham yangi edi. Metall konstruksiyalarning barchasi zavodda tayyorlandi va qurilish maydoniga olib kelib payvandlandi. Bu haqiqiy novatorlik edi. Londondagi Geyd Parkida o'tkazilgan bu anjuman va ko'rgazma «Dunyodagi barcha xalqlar birgalikda buyuk inson taraqqiyoti uchun mehnat qilsinlar» shiori ostida o'tkazildi.

Uning olti oylik ish faoliyati davomida ko'rgazmaga olti million kishi tashrif buyurdi.

Angliyada Viktoriya zamonlarida me'morchilikda asosan tosh va yog'och materiallaridan foydalanilgan holda monumental, ommaviy binolar yaratilar edi. Ko'rgazma-pavilyonlarida metall-karkaz – sinchlar va metall-romlar va oynalar

qo'llanildi hamda o'tmish me'morchilik an'analari bezaklaridan injerenlik uslubi sari qadam tashlandi. Temir-ustun modellar zavodlarda tayyorlanib, so'ngra qurilish joyiga olib kelindi va yig'ildi.

1878 yildan 1889 yilgacha bo'lgan davrda taraqqiyot shu darajada yuksaklikka ko'tarilgan ediki, ko'rgazmaga tashrif buyurgan odamlar ilmiy-texnikaviy taraqqiyot namunalaridan hayratga tushardilar. Mashinalar saroy va Eyfel minorasi, Billur saroy ham ana shu noyob kashfiyotlar jumlasidandir. Transport va aloqa, sanoat iqilobi davrlarda barcha sohalar dizaynerlik metodlarini qo'llash maydoniga aylandi.

Sanoat ishlabchiqarishining jadal suratlar bilan rivojlana boshlashi umumjahon sanoat ko'rgazmalari dizaynining paydo bo'lishi va taraqqiy etishi uchun muhim ahamiyat kasb etdi. Bu ko'rgazmalarda texnika yaratgan buyumlar, san'at asarlari ko'pchilik e'tiboriga badiiy asarlar sifatida havola qilindi. Xuddi shu yerda dastlabki sanoat buyumlarining shakllaridagi estetik nuqsonlar ko'zga tashlanib qoldi. Tomoshabinlar ham, mutaxassislar ham sanoat mollari, buyumlarini ko'zdan kechirar ekanlar, ularning yaratilishida hunarmandlar tomonidan qo'l mehnati uchun yaratilgan shakllarni ko'chirib olib, uning ustiga yangi bezaklar berilganligini yaqqol sezidilar.

Ammo ularning rang-barangligi odamlar diqqatini o'ziga tortmadi. Natijada mashina ishlabchiqarishi uchun mos keladigan, estetik jihatdan mukammal, yangi shakliy ko'rinishlarni izlab topish lozimligi ma'lum bo'lib qoldi.

Arxitekturada sezilarli o'zgarishlar yuz berdi, ammo zamon talablariga javob

39-rasm. Parij, Eyfel minorasidan olingan surat, 1900 yil.

beradigan uslublar hali yaratilmagan edi. Iqtisodiy shart-sharoitlar, texnikaviy imkoniyatlar yangi shakllarni dunyoga kelishiga turtki bo'lishi lozim edi. Sanoat mahsulotlarining ommaviy tarzda ishlabchiqarilishi, texnika va iqtisodning o'sishi jamiyat tizimida hamda odamlarning ijtimoiy turmushida chuqur o'zgarishlarga olib keldi. Yangi materiallar dunyoga keldi. Texnologiyalar yanada takomillashdi. Ammo estetik jihatdan o'zgarishlar juda sekinlik bilan kechardi. Zamon mustaqil ravishda shakllar yaratishga qodir bo'lmay, eski badiiy uslublarni yangilash bilan mashg'ul edi. Bu paytga kelib, klassitsizm qoidalarini tanazzulga yuz tutgan, interyerlarni yagona uslubda uyg'unlashtirish butunlay unutilib, eklektika mohiyatini belgilovchi turli uslublarni mexanik tarzda birlashtirish urfga aylanadi. Bunda ba'zi unsurlar tarixiy uslublardan olinar, zamonaviy yo'nalish sifatida talqin etilar edi.

Dizayn g'oyalarining tug'ilishi – J. Ryoskin nazariyasi va U.Morris amaliyoti

Dizaynni badiiy loyihalashning butunlay prinsipial yangi turi ekanligi to'g'risidagi dastlabki nazariy qarashlar ham sanoat ishlabchiqarishi keng tarqalayotgan paytlarga to'g'ri keladi. XIX asrning o'rtalarida sanoat ishlabchiqarishi gurkirab o'sdi, bu jarayonlarni qo'llab-quvvatlovchilar bir tomondan, unga qarshilar ikkinchi tomondan, o'zaro bahslarni avj oldirdilar. Nahotki, mashina san'at asarini yaratsa, nahotki, mashinalarning o'zi san'at asari bo'lsa, amaliy san'at chegarasi qayerda, rassomning ishlabchiqarish jarayonlaridagi o'rni qanday? Shu kabi savollar ilmiy doiralarni o'ylashga majbur qilardi. Nazariy jihatdan esa "inson," "muhit", "badiiy" va "texnikaviy" kabi atamalarni idrok qilish lozim edi. Bu davrni aytish joiz bo'lsa, "o'tish davri" deb atash mumkin: demak, hunarmandchilikdan dizaynerlik dunyoqarashiga o'tish oralig'i deb tushunilsa bo'ladi.

Angliyaning eng so'ngi romantiklaridan biri sanalgan J.Ryoskin san'at bilan texnika o'rtasidagi qarama-qarshilik masalasini texnikadan butunlay voz kechish orqali yechishga harakat qildi. Bu esa uning g'oyalarida reaksiya-utopizm unsurlarining aks etishiga olib keldi. U gotikaning boshlang'ich davrlaridagi hunarmandchilikni juda yoqtirar edi hamda hunarmandchilikni o'sha zamonlardagi

kabi qayta tiklanishi g'oyasini olg'a surardi. Shu bilan birgalikda rassomlar, ustalar har bir maishiy buyumni yaratishga alohida yondashishlari, inson qo'llari yaratgan go'zallik va nafosatni texnika vayron qilishiga yo'l qo'ymaslik zarurligini ta'kidlar edi.

J.Ryoskin osmon qadar ulug'langan, temir va oyna bilan bunyod etilgan Londondagi temiryo'l vokzali va "Billur saroy"ga ham ishonchsizlik bilan qaragan. Hatto, o'z kitoblarini ham qishloq joyda, bog' o'rtasida qurilgan bosmaxonada chop ettiradi. Bu esa uning hunarmandchilik va uning sharoitlari borasidagi g'oyalariga mos bo'lib tushardi. U o'z kitoblarini dilijanslarda, ya'ni pochta tashiydigan aravalarda tarqatdi, chunki u parovozlar tutini kitoblar sifatiga zarar keltirishi mumkin, deb hisoblar edi. Natijada kitoblarning tannarxi oshib ketdi, ammo bu ularning muvaffaqiyatli sotilishi uchun zarar keltirmadi. Ryoskin ko'p vaqtini ma'ruzalar o'qishga sariflar edi. Bu harakat kulgili tuyulsa ham, u birinchilardan bo'lib, sanoat san'ati muammolariga e'tibor berganligi bilan ahamiyatga molikdir. O'sha davrlarda olimlar asosan nafis san'at – (rassomchilik, muzika, haykaltaroshlik va boshqalar) muammolari bilan shug'ullanar edilar. J. Ryoskin esa o'z diqqatini maishiy turmush buyumlariga qaratadi u, eng avvalo, kiyim-kechaklar, idish-tovoqlar, mebellar, va nihoyat, kartina hamda haykaltaroshlikka navbat keladi, deb uqtirardi. Shu bilan birgalikda, mutaxassislar shakl yaratishlarida tabiatdan o'rnak olishlari zarurligini ta'kidlar edi.

Uilyam Morris (1834-1896 yillar) ingliz rassomi, yozuvchi, jamoat arbobi, o'z davri madaniyati rivojiga ulkan hissa qo'shgan inson. U xalqning badiiy-estetik tarbiyasiga alohida e'tibor qaratgan. Uning qarashlari Angliyaning turli shaharlarida o'tkazilgan san'at va adabiyot masalalari bo'yicha 35ta ma'ruzadan iborat ilmiy ishida o'z aksini topgan. Morris narsalar olamini loyihalash bo'yicha universal mutaxassis edi. Ko'p zamonlardan buyon mashinada amalga oshiriladigan turli buyumlar shakli shu davrgacha hunarmandlar yaratgan narsalar shaklidan nusxa ko'chirish orqali ishlabchiqarilgan, ammo ularning texnologiyalari butunay

boshqacha bo'lgan. Shu bois ishlabchiqarilgan buyumlar ustalar yaratgan narsalarning faqat shaklini takrorlagan.

Asl nusxasiga nisbatan qalbaki, beso'naqay, odamlar didini haqoratlashdan boshqa narsa emas edi. XIX asrning yarmiga kelib, U.Morris rahbarligida Evropa Badiiy ishlabchiqarish harakati dunyoga keldi. Shoir, iste'dodli va ko'pqirrali rassom U.Morris J.Ryoskin bilimlarini amaliyotga tatbiq etdi. Uning "San'at va dunyo go'zalliklari" deb nomlangan kitobi ana shu faoliyat natijasida dunyoga keldi. Mashina asrining asosiy muammosi sifatida u qo'l mehnatining halokatga yuz tutishini, san'atning ishlabchiqarilayotgan buyumlardan ajralib qolayotganligini ta'kidladi. Morris san'at va madniyatni yangilash harakati orqali qaytadan hunarmandchilik ishlabchiqarishini tiklash haqidagi utopik g'oyalarni ilgari surdi.

Morris ustaxonasida o'sha davrning eng ulug' rassom va mutaxassislari mehnat qilar edi. Ular noyob gilamlar, devorqogozlar (oboylar), mebal va vitrajnlarni yaratdilar, ammo uning ustaxonasida iste'molchilarning keng ommasiga mo'ljallangan san'at namunalari yaratilmas, faqat ayrim odamlar uchun bu buyumlarni bunyod etishar edi. Bu ustaxonalarda amaliy san'at buyumlarini ommaviy iste'mol mollari sifatida jamoatchilikka taqdim etish eng asosiy vazifa qilib belgilangan.

1861 yili Morris "Morris. Marshall end Folkner" deb nomlangan firma tuzadi. 1865 yilga kelib, korxona "Morris va K" deb nomlanadi. Bu badiiy-sanoat kompaniyasi hunarmandchilik va badiiy buyumlar ishlabchiqarish bo'yicha modernning to'rt yo'nalishida hamda badiiy konstruksiyalash asosida ish olib borar edi. Mazkur korxonada Angliyaning taniqli rassomlaridan biri Fillip Uebb, rassom Bern Jons hamda Fort Meddoks Braun, Dante Gabriel Rasseti va Uolter Kreynlar bor edi. Ular bilan birgalikda o'sha davrga kelib, noyob kasb egalari hunarmandlar, shishasozlar, matbaachilar va yog'och o'ymakorlari ham birga mehnat qilar edilar. Morris o'z fabrikasida ko'hna to'quv dastgohini qayta tikladi, matolarni tabiiy rangda bo'yay boshladi. Bu yerda ijodiy izlanishlar bilan shug'ulangan ishchilar doim

rag'batlantirar edi. Morris ko'rsatgan amallarga yondashgan bu odamlar turli-tuman buyumlar bilan ko'mib tashlangan ingliz xonadonlari qiyofasini o'zgartirar edi. Oddiylik, erkinlik va mantiqiylik – ular san'atning asosiy xususiyatiga aylandi. Bezaklar shakli mevalar, qushlar, hayvonlar, odamlarning shakliy chiziqlaridan iborat bo'lgan. Ko'p hollarda esa tovuqlar tasviri aks etardi. Eng ko'p qo'llanilgan ranglar – moviy, yashil va tillarang sanalgan.

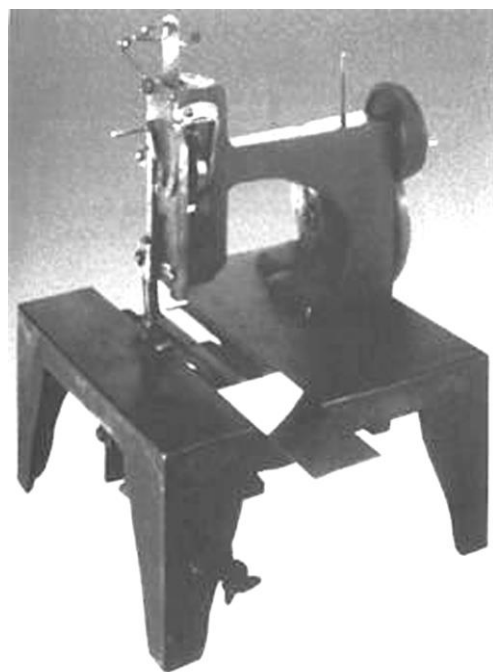
Shunday qilib, savdogarning o'g'li Uilyam Morris o'zining amaliyotida ham muvaffaqiyatlar qozonuvchi tijorat ustasi sifatida ko'zga ko'rindi. U butun mamlakatning badiiy-madaniy qiyofasini isloh qilishga, jamiyatda aholining keng qatlamlarini ijodiy mehnatga safarbar etishga intilar edi. Morris tomonidan olg'a surilgan ko'plab g'oyalar o'z samarasini berdi. U narsalar ishlabchiqarishning barcha sohalariga estetik yondashuvlarni tatbiq etishning cheksiz imkoniyatlarini qidirar edi. So'ngra u material bilan undan tayyorlangan mahsulot o'rtasidagi bog'liqlik masalalariga e'tiborini qaratdi. Nihoyat, u eng asosiy prinsip – shakl, bezash va pardoqlashning uning mohiyati va maqsadiga xizmat qilishini aniqlab berdi. Morris g'oyalarining eng to'g'ri va progressiv unsurlari ko'pchilik tomonidan tan olindi va keng tarqaldi. Dunyo dizaynining modern uslubi paydo bo'lishida muhim ahamiyat kasb etdi.

Yangi shakl yaratish borasidagi izlanishlar.

Muhandislik, arxitektura, kitch uslublari

Dastlabki dizayn amaliy jihatdan juda sodda, ibtidoiy edi. Ishlabchiqarilayotgan buyumlarning funksiyasi – vazifasiga xizmat

qilishi masalasi injener-muhandis zimmasiga tushar edi. Dizainerlar buyumning estetik ko'rinishiga javobgar edilar, xolos. Dizainerlar mashina texnologiyalari

42-rasm. Zinger tikuv mashinasi,
1854 yil.

sharoitida shakl yaratish nima ekanligining mohiyatini yaxshi tushunmas edilar. Injener-muhandislar, rassomlar va me'morlar ishlabchiqarish jarayonlarida o'zlarining an'anaviy metodlari va ma'naviy obrazlarini tatbiq etar edilar. Tajribaviy namuna asosan yaratilgan model funksiyasini – vazifasini aks ettirib, rassom-dizayner bajarishi lozim bo'lgan ishning muqaddimasi, boshlanishi sanalgan. Bunday shakl yaratish jarayoni «ichki ish» bo'lgani bois tijorat talablariga kam e'tibor berilar edi. Bunday qo'lda yasalgan namunalar shaklining qo'polligi va bo'rtiqlarning qo'pligi bilan xarakterlanadi. Ammo ana shunday muhandislik shakllarida mashina texnologiyasiga mantikan mos kelmasada, o'ziga xos chiroy, noziklik, o'ta soddalik, aytish joiz bo'lsa, yoqimlilik mujassam bo'lar edi.

Arxitektura uslubi – me'moriy uslub industrial shakl yaratishning dastlabki davrida ulkan, o'ta og'ir, me'moriy shakl mexanizmlar, mebellar va transport vositalari uchun qo'llanilgan edi. Bino ustunlari tizimini bezash, uch kismli kompozitsiya qurilishi, ommaviy joylardan boshlab, deraza karnizlari, zina va boshqa me'moriy unsurlar ana shular jumlasidandir. Ayniqsa, monumental me'morchilik hajmlari uchun bu uslub qulay, ammo narsa va buyumlarning harakatdagi unsurlari ekspluatatsiya sharoitlari talablariga doim ham javob bermas edi (mexanik dastgoh va transport). Kompozitsiya unsurlarining qator va tik tizimda qurilishi va ustunlar «me'moriy usuli» dizaynerlar va injener-muhandislarning umumbadiiy takomillashuviga ijobiy ta'sir o'tkazdi, ammo monumental arxitektura shakllaridan mexanik tarzda nusxa ko'chirish industrial shakl yaratishda befoyda harakatlardan boshqa narsa emas edi.

“*Kitch*”. Bu atama agar rus tilidagi «kichlivo'y» – ya'ni “maqtanchoklik” ma'nosidan kelib chiqqan bo'lsa, o'zbek tilida «kibr» deb qo'llash maqsadga muvofiq (muallif).

Ommaviy iste'mol buyumlari ishlabchiqarishi borasida dastlabki davrlarning shakl yaratishdagi o'ziga xos xususiyati mahsulotlarga haddan ziyod bezak berish edi. Bunda mahsulotlarga tijorat uchun maqbul shakl berish eng muhim vazifa

hisoblangan. Korxona taklifiga binoan, rassomlar buyumlarning estetik sifatlarini oshirish maqsadida, aytish joiz bo'lsa, tashqi ko'rinishini iste'mol qilish bilan shug'ullanganlar. Ko'p hollarda mualliflarning me'yorni bilmaganliklari bois bunday shakl analoglari bo'lmaganligi uchun bu kabi stayling ibtidoiy usulda bezashda qo'l mehnatining ko'payib ketishiga olib keldi. Bunday bezatilgan kibrli buyumlarni ko'paytirish, eng avvalo, estetik nuqtai nazardan didsiz, mahsulotlarning ko'payishiga olib keldi va oxir oqibat mahsulotlar tan narxining oshib ketishiga sabab bo'ldi.

Gotfrid Zemper: “San’atda “yuqori” va “quyi” degan tushunchalar mavjud emas...”

Ishlabchiqarishga kirib kelayotgan texnika imkoniyatlarini sekin-asta anglash dizayn taraqqiyoti sari tashlangan navbatdagi odim edi. Bejirim va texnologik mukammal buyumlar ishlabchiqarishning umumiy prinsiplarini idrok qilishda nemis arxitektori Gotfrid Zemper (1803-1879 yillar) yaratgan ilmiy-nazariy ishlar alohida ahamiyat kasb etadi.

43-rasm. Gotfrid Zemper

XIX asrda predmetlar olami san’ati bilan shug'ullangan ijodkorlarning ko'pchiligi u yoki bu oqim tarafdorlari bo'lishgan, Zemper esa chap oqimga a'zo edi. U 1848 yilgi inqiloblarda qatnashadi, hatto barrikadalarda jang qiladi va shu tufayli Fransiya ko'chib ketishga majbur bo'ladi. Bu davrda u mashhur arxitektor va Akademiya professori darajasiga ko'tarilgan edi. Hozir ham Drezden shahrida Zemper 1846 yili qurgan Qirollik Akademik opera teatri, sinagoga va mashhur Drazden rasmlar galereyasi binolari qad ko'tarib turibdi. U bir umr monumental janrlarda ijod qildi, renessans va borokko mavzulariga eklektika nuqtai nazaridan yondashib, me'morchilikni yuqori darajaga olib chiqdi.

San’atni harakatga keltiruvchi kuchlarga baho berishda “yuqori” – tasviriy san’at va arxitektura hamda “quyi” – amaliy bezak san’ati uchun, umuman, hamma joyda

bir hil amal qilinuvchi qonuniyatlarni aniqlash lozim, deb uqtirdi nazariyotchi olim. Uning fikricha, “me’morchilik bilan amaliy san’at o’rtasida hech qanday prinsipial farq mavjud emas. San’atda “yuqori” yoki “quyi” degan tushunchalarning o’zi yo’q, tabiat qonunlari oldida har ikkisi ham teppa-teng, hech kim buni inkor etolmaydi. Hozircha fan, mashinalar va savdo yangi shakllar yaratishga qodir emas ekan, arxitektura o’z taxtida mahkam o’tirishi, o’rgatishga va o’rganishga intilishi lozim”. Bu Zemper qarashlarining bir tomoni, arxitektura bilan amaliy san’at o’rtasidagi bog’liqlik haqidagi fikrlari bo’lib, uning uchun arxitektura faqat bir uslub asosida shakl yaratuvchi eng asosiy san’at turi hisoblanar edi.

Muhandis Frans Ryolo izlanishlari

Frans Ryolo (1829-1905 yillar) birinchilardan bo’lib, mashinalarning shakllari haqida bosh qotirgan, butun umrini mashinalar yaratishga bag’ishlagan nazariyotchi olim. Berlin hunarmandchilik akademiyasiga o’qishga kirib, to shu maktabning direktorligi lavozimigacha ko’tarilgan iqtidorli murabbiy. Uning eng muhim ilmiy ishlari mashinalar kinematikasiga bag’ishlangan.

Ryolo Ryoskin va Morrisning insoniyat jamiyati hayotida mashina va texnika taraqqiyotining roli haqidagi pessimistik qarashlariga qo’shilmas edi. U insoniyat madaniyatining umumiy taraqqiyoti bilan texnika taraqqiyotini bir-biri bilan uzviy bog’liq ekanligini ta’kidlar hamda texnika va san’at taraqqiyoti faqat yagona uyg’unlikda rivojlanishi mumkinligini aytardi. Uning fikriga ko’ra, xuddi shu masalalar jamiyatning to’g’ri taraqqiy topishi shartlari hisoblanardi. Insoniyat taraqqiyotiga ta’lim qanchalar ulkan hissa qo’shgan bo’lsa, texnikaning hissasi ham beqiyos.

Olim butunlay yangi bir nazariyani olg’a surdi. Unga ko’ra, dunyodagi barcha xalqlarni tabiat kuchlari va sirlarini bilishga intilishiga qarab ikki katta guruhga bo’lish mumkin. Birinchisi, atamaga ko’ra, menganistik (yunoncha “menganon” – “sun’iylik”, “moslashuv”, “mexanizmlar”), bular nasroniylardir. Ikkinchisi, naturalistik, faqat tabiatdan o’zini muhofaza qiluvchi yoki undagi ba’zi bir

tashxislarga ko'r-ko'rona yondashuvchi arab dunyosi hisoblanadi. Qizig'i shundaki, naturalizmdan manganizmga o'tish oralig'ini Ryolo yaponlar, deb ta'kidlaydi.

2.7. Modern. Art-nuvo – universal yo'nalish

Modern (fransuzcha “modeme” – “zamonaviy” degan ma'noni bildiradi) Rossiyada, art-nuvo (fransuzcha “art-nouveau” – “yangi san'at”) Fransiyada, yugendshtil (nemischa “jugendstil” – “yosh uslub”) san'at sohasidagi badiiy yo'nalish bo'lib, XIX oxirlari XX asr boshlari, Birinchi jahon urushigacha bo'lgan davrda Germaniyada keng tarqalgan.

45-rasm. Art-nuvo me'morchiligi.

Modern yaratilgan asarlarning ham foydaliligi, ham badiiyligini uzviy bog'lagan holda, go'zallik olamiga, inson faoliyatining barcha sohalariga safarbar qilishni maqsad qilgan edi. U AQSHda “triffani” (L.K.Triffani sharafiga), “art-nuvo” va “tin de siesle” – “asrning tugashi”, Fransiyada “yugenstil”, aniqrog'i, “yugendshtil”, nemischa “jugendstil”, 1986 yilda chiqqan bezakli jurnal “Die jugend” Germaniyada, setsession uslubi – secessionsstil Avstriyada, “modern style” – “zamonaviy uslub” Angliyada, “liberti” uslubi Italiyada, “modernizmo” Ispaniyada, “ivieuwe kunst” Niderlandiyada hamda Shveysariyada “qarag'ay” uslubi deb nomlangan.

46-rasm. Setsession uslubi.

1860-1870 yillarda Evropada ekelektika uslubi keng qo'llana boshlagan davr edi. U o'zidan oldingi barcha uslublarning unsurlarini takrorlardi. Sekin-asta yangi uslub paydo bo'ldi. Uilyam Morris (1834-1896 yillar) interyer-buyumlarni

yarata boshladi. Modern yagona sun'iy uslub bo'lib qolishga intilar edi, ya'ni insonni o'rab turgan barcha unsurlar birgalikda yaratilishi lozim, degan g'oyani olg'a surardi. Shunday qarash tufayli amaliy san'atga nisbatan qiziqish yanada kuchaydi. Interyerlar dizayni, keramika va kitob grafikasi ana shular jumlasidandir. Evropa mamlakatlarida yangi uslubda ishlaydigan har xil badiiy uyushmalar tashkil etilar edi.

47-rasm. Viktor Ortaning modern ramzi.

“San’at va hunarmandchilik ko’rgazmalari jamiyati” (1888 yil) Angliyada, Badiiy hunarmandchilik ustaxonalari uyushmasi (1899 yil) Germaniyada, “Vena ustaxonalari” (1903 yil) Avstriyada, “Nanskiy maktabi” Fransiyada, “San’at olami” Rossiyada faoliyat ko’rsatdi.

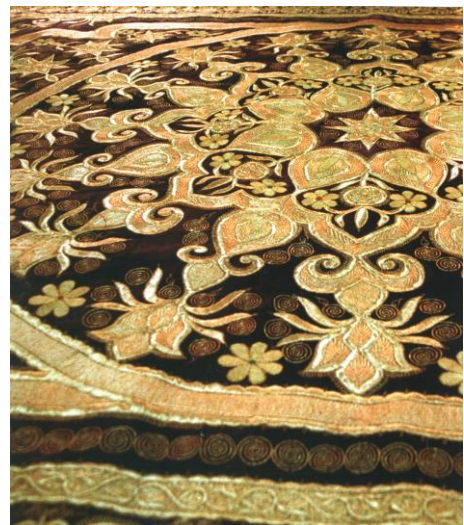
Modernning keng ommalashuviga dunyo ko’rgazmalari, ularda zamonaviy texnologiyalar va amaliy san’at borasida qo’lga kiritilgan yutuqlar namoyishi alohida ahamiyat kasb etdi. Ayniqsa, Parijda 1900 yili o’tkazilgan ko’rgazma modern tarixida ulkan iz qoldirdi.

Modern arxitekturasida to’g’ri chiziq va burchaklar o’rniga ko’proq “tabiiy chiziqlar”, yangi texnologiyalar, metall va oyna kabi materiallar qo’llanildi. Boshqa usullar kabi modern me’morchiligida ham birdaniga estetik jihatdan go’zal, funktsionallik jihatdan mukammal binolar bunyod etiladi. Binolarning nafaqat tashqi ko’rinishi, balki interyerlariga ham e’tibor qaratiladi. Barcha konstruksion unsurlar, qandillar, zinalar, eshiklar, ustunlar, balkonlar badiiy jihatdan alohida ko’zqarash bilan loyihalashtiriladi. Modern me’morchiligi qaldirg’ochlaridan biri belgiyalik Viktor Orta (1861-1947 yillar) sanaladi. U o’z loyihalari, eng avvalo, yangi materillarni, metall va oynani qo’llaydi. Konstruksiya asosi sifatida temirdan foydalanadi. Ular fantastik ajoyib shaklga ega edi. Zinalarning ushlog’ichlari, eshik ochqichlar va hatto shiftiga osib qo’yilgan qandillar bir xil uslubda loyihalashtirilgan

edi. Fransiyada modern g'oyasini Ektor Gimar yanada rivojlantirdi, u Parij metrosi povilyonlarini bezashda shu uslubni tanladi.

XX asr dizaynining eng asosiy yo'nalishlaridan biri – modern ulkan miqyosda industrlashtirish natijasida dunyoga keldi. Uning tarqqiy etishiga dizayn jamiyat ukkladini o'zgartirish quroli sifatida xizmat qilishi mumkinligi to'g'risidagi g'oya fundamental asos bo'ldi. Ortiqcha hashamdorlik o'sha davrdagi jamiyat ukkladini aks ettirar edi. Odiy va qat'iy dizayn shu tariqa paydo bo'ldi. Yangi materiallar va texnologiyalarni qo'llashga bo'lgan intilish modernga zamon texnologiyalariga mos uslub sifatida yondashuvga olib keldi. Birinchi jahon urushi tugashi bilan modern g'oyalari amalda barcha Evropa mamlakatlarini ta'mirlash va qayta qurishda keng qo'llanildi.

Modern konsepsiyasini 1936 yilda birinchi marta Nikolaus Pevzner o'zining “Modern kashshoflari” deb nomlangan ilmiy asarida tilga oldi. Modernizmning eng yaxshi qoidalarini M.Korbyuze o'z ishlari bilan namoyish qildi. Yana

48-rasm. Zardo'zlik.

bir qator taniqli modernistlar – Adolf Lus, Peter Berens, Valter Gropius va Miss van der Roelar amalda ko'rsatdilar. Ayniqsa, modern me'morchiligida hunarmandchilik bilan dizayn uzviy bog'landi. Modernizm kashshoflari bo'lmish Uilyam Morris va Ogastes Pyudjinlar dizaynga yangi yondashuvni qo'llab, kundalik iste'mol mollarini bejirim, qulay va konfort bo'lishiga erishdilar.

Predmetli muhitdagi barcha unsurlarning uzviyligi prinsipi har bir loyihaga hayratlanarli darajadagi yaxlitlik va badiy mukammallik kasb etdi. Yangi uslub –art nuvo uchun, eng muhimi, Anri Van de Veldening «tabiat sari orqaga» degan shiori bo'ldi.

Art-nuvo rassomlari uchun tabiat bitmas-tuganmas ijodiy g'oyalar manbai edi. Ijodkorlarning ko'pchiligi botanika fani bo'yicha keng, tushuncha va bilimlarga ega

edilar. Ular o'simliklar olami shakllaridan ilhomlanib asarlar yaratar edilar. O'ta yorqin rang va ko'rinishlardagi qushlar: tovuqlar, qaldirg'ochlar va hasharotlar, ninachilar, gullar, daraxt shoxlari va yaproqlari betakror shakllar manbai sifatida ijodkorlar xayoloti va fantaziyasi tufayli mo'jizalarga aylanar edi. Bu badiiy yo'nalish "Ryuprish" – "Rober" kitobida ta'kidlanishicha, ("flore ornamentale") «floreale» nomini oldi.

Modern uslubida floreale yo'nalishi namunalari sifatida Viktor Orta va Anri van de Valdelarning interyer yuzasidan yaratgan ishlari, Frans Xoozemans haykallari Gektor Gimor Parij metrosi panjaralari va mebellari, Antoni Taddinning Barselonadagi fantastik qurilishlari va boshqalar ana shular jumlasidandir.

49-rasm. Art-nuvo uslubi.

Erkin tortilgan tug'richiziqalar qattiq nazorat bilan qo'llanilar, ijodkorlarning diqqat markazida sof geometrik shakllar, ko'p hollarda, tug'riburchaklar hukmronlik qilar edi. XX asr moderni asosan mana shunday shakllar bilan xarakterlanadi.

Setsession asarlardagi o'ta jiddiy va shakl erkinligini nazorat qilish uslubi "klassik" art-nuvoning yangi uslubi – "funktionalizm" dunyoga kelishiga sabab bo'ldi. Nemis va Avstriya yangi uslublarini yaratgan ijodkorlarning hammasi asosan grafiklar, rassomlar, bezovchi-dekoralorlar ichidan yetilib chiqib, me'morchilik va amaliy san'atni chuqur o'rganib oldilar, buyum va binolarni loyihalash jarayonlarida konstruktorlar, texnologlar bo'lib yetishdilar, san'at tarixi bilimdonlariga aylandilar. Bir necha yillardan so'ng ornamental kompozitsiyalarga bo'lgan qiziqish bir oz so'ngach juda osonlik bilan konstruktiv va ratsional asoslardagi yechimlar orqali asta-sekin o'z ijodlarini mukammallashtirib bordilar.

2.32. Modern ustalari. A. Van de Velde va Charlz Makintosh

Anri Klemans Van de Velde 1963 yil 3 aprelda Antverpen shahrida dunyoga keldi. 1880-1882 yillarda Badiiy akademiyada rangtasvir san'ati bo'yicha tahsil oladi. Parijda Karlos Dyuran qo'lida o'qigan payti 1884-1885 yillarga to'g'ri keladi. "Alz in Kan" va "Mustaqil san'at" badiiy guruhlarini tashkil etdi.

1888 yil "Le Vingt" deb nomlangan avangardistlar jamiyatiga qabul qilinadi. U yerda P.Gogen va Morrislar bilan tanishadi.

50-rasm. Anri Klemans Van de Velde

Makintosh ko'p hollarda kutilmagan noyob tabiat shakllarini chizar edi. Misol uchun, kesib olingan karam bo'lagida paydo bo'lgan naqsh yoki mikroskop ostida ko'ringan baliqning ko'zi va boshqalarni chizadi. Keyinchalik inson kayfiyatini aks ettirishga harakat qilar edi. Bunda u hazil she'rlardan mavhumiy tasvirlarni chizishda foydalanardi. Natijada Makintosh oddiy ramzlar manbalar yordamida ma'lum g'oyalarni aks ettirishni o'rganib oldi, deb yozadi T.Xovard. To'rt nafar guruh a'zolarining izlanishlari bir-birini to'ldirib, Glazgo uslubining dunyoga kelishiga olib keldi. Albatta, guruh a'zolarining ma'lum darajada har birining o'z uslublari ham saqlanib qoldi.

52-rasm. Makintosh stuli.

1895 yili Makintosh Parijda bo'lib o'tgan san'at ko'rgazmasida plakatlari rasmlari bilan qatnashadi. Xuddi shu yilning o'zida Glazgo San'at maktabi yangi binosi loyihasi bo'yicha arxitektura ko'rik-tanlovi o'tkaziladi. Tanlovda Makintosh g'olib deb topiladi, u me'morchilikda eng yaxshi asarni yaratgani e'tirof etiladi. Mablag' yetishmasligi bois qurilish ikki

bosqichda amalga oshiriladi. Birinchi bosqich (1897-1899 yillar) binoning bosh kirish joyining shimoliy peshtoqida minora qurilishi bilan oxiriga yetadi. So'ngra qurilish biroz to'xtab qoladi. Arxitektor bu vaqtdan foydalanib, o'z loyihasini yanada mukammallashtiradi. Binoning g'arbiy qanoti 1907-1909 yillarda davom ettirilib, ancha tajriba orttirgan arxitektor bino peshtoqini yanada baland ko'tarish orqali kutubxona zalini yana ham yorug'ligiga erishadi.

1901 yili Setsession – Avstriya uyushmasi Makintosh va uning rafiqasini Vena – Setsession – Xausda o'z ko'rgazmalarini o'tkazishga taklif qiladi. Ko'rgazma katta muvaffaqiyat qozonadi. Buyuk knyaz Sergey Aleksandrovich ko'rgazmadan katta taassurot olar ekan, makintoshlar oilasini Moskvaga taklif qiladi. 1902 yil oxirlari 1903 yil boshlarida Makintosh Olbrix bilan birgalikda Arxitektura va badiiy sanoat ko'rgazmasida ishtirok etish uchun Moskvaga keladi. U erda Makintoshning ijodiy ishlariga ham yaxshi baho beriladi. U Xill-xaus (Xelensbyuro 1902-1904 yillar) badiiy maktabi (1897-1909 yillar) va boshqa bir qator binolarning loyihalarini ishlagan.

2. 8. Funksionalizm. Ratsionalizm. “Chikago arxitektura maktabi”

Funksionalizm – zamonaviy arxitektura va dizayn uslublaridan biri sanaladi. Oddiylik, qulaylik, ergonomikaga moslik, to'g'richiziqli shaklar, predmetlarning ko'pfunksiyaliligi, bezakli unsurlarning yo'qligi unga xos asosiy xususiyatlardir. Bu uslubda yaratilgan interyer lo'nda, ammo yorqin va kutilmagan ko'rinishlarga ega bo'lishi mumkin.

Funksionalizm – arxitektura yo'nalish bo'lib, binoning foydaliligi, ya'ni funksiyasi uning shakliga nisbatan muhimroq ahamiyat kasb etishi demakdir. XIX asr oxirlarida

53-rasm. Chikago arxitektura uslubi.

amerikalik arxitektor L. X. Sallivenning izlanishlari tufayli bu uslub mukammal me'morchilik yo'nalishiga aylandi. "Shaklni funksiya belgilaydi" degan formula yigirmanchi yillarning o'rtalariga kelib g'arbiy-evropalik arxitektorlar – ratsionalizm tarafdorlari tomonidan rivojlantirildi. Bu formulaga asosan funkSIONallik prinsiplari Fransiyada Le Korbyuze, Germaniyada esa "Bauxauz" (V. Gropius, L. Mis van der Roe, X. Meyer va boshqalar) tomonidan ishlab chiqildi. Imorat qurilishi tizimiga mexanizmlarning qurilishi prinsiplari o'tkazildi; bino funkSIONal jarayonlarga qarab, aniq nisbatlarda bo'laklarga bo'lindi, bunda aynan qaysi bo'lak nima maqsad uchun xizmat qilishi e'tiborga olindi.

Ratsionalizm.Chikago arxitektura maktabi. Mavjud qurilish texnikasi yordamida Chikago maktabi mutaxassislari binoning asosiy devorlarini po'lat melall konstruksiyalar bilan almashtirish g'oyasini ko'tarib chiqdilar. Bu yangilik tez orada katta muvaffaqiyat qozondi. Chikago arxitektura maktabi idora uchun quriladigan ko'p qavatli binolarda yengil va mustahkam po'lat karkas va oynavand tekis romlar qo'llash loyihasini taqdim etdi. Bunday me'moriy yechim injener-muhandislar bilan birgalikda hal qilinishi bois, birinchi navbatda, industrial qurilish hisoblandi.

Bu uslub XIX-XX asrlar oralig'idagi me'morchilik uslublari ichida haqiqiy inqilob yasadi. Ko'pqavatli uylarni qurishning o'ziga xos prinsiplariga ega bo'lgan bu uslub industriya olamida juda mashhur bo'lib ketdi. Eng zamonaviy yashash sharoitlariga ega bo'lgan osmono'par binolar va oilaviy kottejlarning noan'anaviy arxitektura yechimlari ko'pchilikning diqqatini tortdi. Shu tariqa Chikago maktabi uslubi keng yoyildi. Ularning loyihalarida eng kuchli dizaynerlar va injenerlarning ishlamalari asos bo'lib xizmat qilardi.

Arxitektura sohasidagi bu uslub nihoyatda noyob bo'lishi bilan birgalikda, yangi me'morchilik shakllarning dunyoga kelishiga ham turtki berdi hamda atrofdagi binolar bilan ham uyg'unlik kasb etdi. Bunga, albatta, bino hajmining proporsionalligi va pardozlashdagi texnologiyalar asosiy omil bo'lib xizmat qildi. Bu

uslubda oyna va derazalar asosiy ahamiyatga molik bo'lib, derazalar ikki yonga surilib ochilardi.

Chikago maktabining asoschisi Uilyam le Baron Djenney bo'lib, u Amerikadagi dastlabki osmono'par bino – “Xoum Inshurens Kompani”ni (1883 – 1885 yillar) bunyod etgan.

Chikagoning ko'pqavatli uylarida keng va yorug' interyerlar, uy ichki qismini ommaviy konstruktiv unsulardan bo'shatish hamda shu orqali binoning universal funkcionalligini oshirish nazarda tutilgan. Bu yerda qo'llanilgan karkas tizimi yangi me'moriy shakl dunyoga kelishining asosi bo'lib qoldi. Bu maktab g'oyalari Salliven safdoshlaridan biri “Organik arxitektura “ maktabi asoschisi F.L. Raytning faoliyatida yana ham takomillashdi. Amerika arxitektorlarining muvaffaqiyatlari Evropada ratsionalizm uslubi mavqeining mustahkamlanishida asosiy rol o'ynadi.

2.34. Frenk Lloyd Rayt organikasi

Frenk Lloyd Rayt (1869-1959 yillar) amerikalik axtitektor, organik arxitektura maktabining asoschisi. Uning ijodiga Chikago arxitektura maktabi g'oyalari katta ta'sir ko'rsatgan. 1887 yili 18 yoshli Rayt Salliven va Adlerlarning loyihalar byurosiga a'zo bo'ladi, Salliven tomonidan ilgari surilgan “arxitekturaning yagona shakli va funksiyasi” g'oyasini chuqur o'rganadi.

1894 yilda mustaqil faoliyat boshlagan yosh arxitektor qisqa fursat ichida AQSH hududining o'rta qismi mintaqalari uchun “preriy uylari” (tekislik va cho'l hududlariga mo'ljallangan) turar joy loyihasini ishlab chiqadi. Rayt bu loyihalarni yaratishda gonto uslubi va o'zining madaniy “sarishta”ligi bilan mashhur yapon uslubidan keng foydalanadi. Loyihaga ko'ra, uylarni past va ayvonli qilib qurish, uy, bolaxona va ayvon tomlarini esa yaxlit-gorizontall ishlash, bino markazidan quvur o'rnatish (uy tomidan chiqarish) ko'zda tutilgan.

Bu uslubda qurilgan uylar ichida 1902 yili Xaylend-Parkda (Illinoys shtati) qad ko'targan Uillit va 1909 yili Chikagoda bunyod etilgan Robi xonadonlari alohida ko'zga tashlanadi. Mazkur uylar qurilishida Yaponiya me'morchiligi an'analarini

ko'rish mumkin. Jumladan, uyda alohida tiklangan hududchalar (xona yoki bloklar) yaxlit tizimga birlashtiriladi. Masalan, derazalarga uzilmasdan tortilgan chiziqlar, xonalarni birlashtiruvchi bolaxona va ayvonlar bir butunlikni kasb etadi. Shuningdek, uy, bolaxona va ayvon tomlari yaxlit ishlangan bo'lib, bezak va interyer ham bir butunlikni namoyon etishga xizmat qiladi.

Konstruktivizm. Futurizm va Kubizm

Konstruktivizm (lotincha “constructio” – “qurilish”) – XX asr boshlarida san'at sohasida yuzaga kelgan badiiy yo'nalish bo'lib, uning namoyandalari “badiiy obraz asosi kompozitsiya emas, balki konstruksiya”, degan fikrni olg'a surganlar. Bu uslub asosan arxitekturada, dizaynda, amaliy bezak, teatr dekoratsiya san'atida, bosma grafikada, noshirlikda; buyumlarni loyihalashda va moddiy muhitni badiiy tashkil etishda ko'zga tashlanadi. Rossii madaniyatida 20-yillari arxitektor-konstruktivistlar aka-uka Vesninlar va M.Ginzburg zamonaviy qurilish texnologiyalari imkoniyatlariga suyanan holda ish olib bordilar

Konstruktivizm – sovet san'ati va dizaynidagi yo'nalish hisoblanadi. Bu yo'nalish 1920 yillarda, eng avvalo, san'at sohasida (arxitektura, bezash va teatr-dekorativ san'atida, plakatlar, noshirlik va badiiy konstruksiyalashda) keng qo'llanilgan. Bu uslub tarfadorlari atrof-muhitni konstruksiyalashni o'z oldiga maqsad qilib olgan edilar. Ular yangi texnikaning shakl yaratish borasidagi imkoniyatlarini o'rganish, uning mantiqiy va maqsadga yo'naltirilgan konstruksiyalari hamda estetik imkoniyatlari, metall, oyna va yog'och kabi materiallarni qo'llash orqali hayotiy jarayonlarga ta'sir etishni ko'zda tutar edilar.

Kubizm. Zamonaviy abstrakt san'atning dunyoga kelishini Pablo Pikasso nomi bilan bog'laydilar. Aniqrog'i, uning 1907 yil yaratilgan «Avinon qizlari» nomli kartinasi birinchi kubizm asari deb tan olingan. Inson tanasi tasvirini tashkil etuvchi bo'lakalarning rasm chizish maydonida o'ta ko'rinarli tarzda bo'laklardan yig'ilganligi rassomchilik tasviriy san'atida yangi yondashuv vujudga kelganligidan dalolat berardi.

Kubizm – renessans zamonlaridan buyon yuz bergan batamom badiiy inqilob. Mo'yqalam sohiblari Pikasso Pablo, Jorj Brak, Fernan Leje, Robert Dalone, Xuan Gris, Olez Msttsenj. Kubizm (fransuzcha “cubisme” yoki “kub”) XX asrning birinchi choragida san'atda yuzaga kelgan yo'nalish. Kubizm tili – geometrik yuzaga predmetlar shaklini o'zgartirish va joylashtirish orqali tasvir yaratishdan iborat. Bir qator rus ijodkorlari kubizm bilan shug'ullanish orqali ko'p hollarda uning prinsiplarini boshqa zamonaviy yo'nalishlar – futurizm va primitivizm bilan bog'lash orqali yangi ijod namunalarini yaratganlar. Rus kubizmining o'ziga xosligi kuba-futurizmni yuzaga keltirdi. Uning dunyoga kelishi Birinchi jahon urushi arafasiga to'g'ri keladi. Modern san'atida yuzaga kelgan yangilik

54-rasm. Pikasso, kubizm.

meschanlarning g'azabini qo'zg'atadi. Faylasuf Bergson g'oyalariga ergashgan shoirlar va tanqidchilari ham kubizm tarafdorlari edilar. Bu yo'nalishning yo'lboshchilaridan biri shoir va publitsist G.Appoliner sanaladi. 1912 yilda Geleza va Mettsenjelarning kubistik nazariyaga bag'ishlangan “Kubizm haqida” deb nomlangan birinchi kitoblari bosmadan chiqdi. 1913 yilda G.Appolinerning “Kubist-rassomlar” deb nomlangan asari e'lon qilindi. Faqat 1920 yilga kelib, Kanveylarning “Kubizmning yuksalishi” deb nomlangan asari chop etildi. Agar impressionistlar rangning nisbiy xususiyati haqida gapirgan bo'lsalar, kubistlar esa real hayotga yangicha yondashuv bilan nazar tashlash, ya'ni makonning nisbiyligi masalasini ko'tarib chiqdilar. J.Brak shunday deb yozgan edi: “Hatto narsalarga taqlid qilish ham zarur emas, ular o'tkinchi va o'zgaruvchan, biz ularni o'zgarmas deya xato tasavvur qilamiz”. Amerikalik san'atshunos J.Golding yozadi: “Kubizm renessans

zamonlaridan buyon yuz bergan batamom badiiy inqilobdir”. Bu yo’nalish hammadan oldin XX asr san’ati rivojida eng asosiy an’anani o’zida mujassam etdi.

Kubizmning asoschilari sifatida J.Brak va P.Pikassolarni tilga oladilar. “Kubizm” so’zi va atamasi 1908 yilda paydo bo’ldi. Kubistlarning badiiy amaliyoti: tasvirlarni perspektiv rivojlanishdan voz kechish, rakursda turli shakllarni kamaytirish, ularni birdaniga bir necha tomondan ko’rsatish imkoniyatini yaratish hamda oldinga qarab rivojlantirishdan iborat. 1908-1909 yillarda Brak va Pikasso kubizmdan tashqarida yo’l qidira boshladilar. 1912 yildan keyin “sun’iy kubizm” davri boshlandi. Aniqrog’i, bu kubizmni tasavvur etish demakdir. Badiiy tasvirlash uslubi silliq yuzasi turli buyumlarning bo’laklari bilan to’ldirish, ularni o’zaro bo’lak-bo’lak tarzda bir-biriga ulashdan iborat. Ular yonma-yon teriladi, bir-birining ustiga chiqib ketishi ham mumkin (– rasm).

Futurizm bayrog’i ostida birlashgan italyan rassomlari asarlarida mashinaga sig’ingish eng yuqori cho’qqiga chiqqan. Ularga qo’shilgan rassomlar o’tmish ma’nosiga va g’oyalariga qarshi chiqadilar. 1909 yilda e’lon qilingan «Futurizm manifesti»da Filippe Tomazzo Marinetti quyidagicha bayonot beradi: «Har qanday mumtoz haykaltaroshlik asari, hatto Niki Samofrakiyskaya haykali bo’lsa ham, oldinga intilayotgan avtomobilchalik taassurot qoldira olmaydi». U sanoat asrining boshlanganligini e’lon qiladi hamda xavf-xatarga ishqibozlikni, zavod-fabrikalarning jilovlanmas qudratini, qurilishlarni, lokomotiv va aeroplanlarni sharaflaydi.

Futurizm kelajakka sajda qilish, bugungi kundan yuksakroqqa ko’tarilish demakdir. U avangard oqimi yo’nalishlaridan biri sanaladi. Aytish joiz bo’lsa, bu nafaqat san’at yo’nalishi, balki siyosiy qarash ham demakdir. Uning asoschisi italyan yozuvchisi va faylasufi Fillipo Tommazo Marietti o’zining “Futurizm manifesti”da bu hodisaning nazariyasini tushuntirib bergan. Futurizmni boshqa uslublardan ajratib turadigan xususiyatlardan biri uning tarkibidagi taraqqiyot algoritmidir. Mohiyatiga ko’ra, u hech qachon qarimaydi, hech qachon harakatdan to’xtamaydi. Bu uslub jamiyat bilan birgalikda rivojladi, hatto undan o’zib ham ketadi. Bizning hayotimizga

yangi texnologiyalar kirib keladi, yangi materiallar paydo bo'ladi. Bizni o'rab turgan olam va kelajak haqidagi fikrlarimiz ham o'zgaradi. O'tgan asrning 20-yillaridagi suratlarga qarang, ular kelajak shaharlarining ko'rinishlarini qanday tasavvur qiladilar, ana ular bugungi kunlardagi Tokio, Gonkong, Mostva-siti va boshqalar (rasm Gonkong – kelajak shahri).

“Aelita” deb nomlangan filni eslang yoki “Kelajakdan kelgan mehmonlar” deb atalgan filmni yodga olib ko'ring, chor atrof qiyomat, vayronalar, kelajak mavhum va

55-rasm. Futurizm namunasi.

nursiz. Bular hammasi tasavvur xolos, ertangi kun Allohnikideyishadi. U bandalariga umidbaxshdir. Rossiyada savet mafkurasi hukmron bo'lsada, futurizm yo'q bo'lib ketmadi, faqat yo'nalishini biroz o'zgartirdi, xolos – fantastika, kino, tasviriy san'at. Albatta, inson orzu qilar ekan, futurizm yo'nalishi ham yashayveradi. Arxitektura va boshqa san'at turlaridagi uslublarga xos xususiyatlarni aniqlab olish unchalik og'ir vazifa emas, ammo futurizm masalasida buni aytish qiyin.

Germaniya Vergbundi – rassom va ishlabchiqaruvchilarning birinchi uyushmasi

Germaniyada dizaynining dastlabki qadamlari XIX asrning uchinchi choragiga to'g'ri keladi. Sanoat ishlabchiqarishining tez suratlar bilan rivojlanishi va “yuqoridan boshlangan inqilob”, ya'ni mamlakatning birlashtirilishi va rivojlangan qudratli davlatlar qatoridan o'rin olganligi uning poydevori bo'lib xizmat qildi. Ishlabchiqarishning yiriklashuvi, monopoliyaning o'sishi va bozorlarni qo'lga kiritish uchun yuzaga kelgan mamlakatlar o'rtasidagi o'zaro kurash sanoat mahsulotlarining sifati va raqobatbardoshligi masalasini kun tartibiga olib chiqdi. Nemis ishlabchiqaruvchilari yaratgan mahsulotlarning nufuzini oshirish asosiy

muammolardan biriga aylandi. Britaniya qirolligiga qarashli mamlakatlarda nemis eksportyorlari o'z mollariga "Germaniyada ishlabchiqarilgan" deb yozilgan tamg'a qo'yishga majbur bo'lar edilar. Shuning o'zi, nemis tovarlarining sifatsizligi haqidagi gap-so'zlar mavjudligi tufayli xaridorlarning hafsalasini pir qilar edi

Verkbund bilan Savdo ta'limi ittifoqi hamkorligida savdo tadbirkorlarining umumiy maxsus ta'limi va did tarbiyasi bo'yicha tashkil etgan maxsus o'quv kurslari alohida ahamiyat kasb etdi. Germaniyaning turli shaharlarida shu maqsadlar uchun ma'ruzalar tashkil etildi. Sotuvchilar bilimini oshirishga alohida e'tibor bilan yondashildi. Undan tashqari, Verkbund o'z g'oyalarini jamoatchilikning keng ommasiga yuzasidan faoliyatini kuchaytirdi. Ko'plab ta'lim adabiyotlari chop etildi. Dolzarb badiiy muammolar yuzasidan maqolalar e'lon qilindi. Dasturiy chiqishlar ko'paytirildi. Uyushma "Hunarmandchilik amaliy san'ati va sanoat" mavzusida o'tkazilgan barcha bahs va ko'rgazmalarda faol qatnashdi. Keyinchalik esa o'z ko'rgazmalarini ham uyushtira boshladi. Verkbundning ko'rgazmalari va tashviqot varaqalari namunalarni maqsadli tashkil etishi natijasida aholi o'rtasida katta taassurot qoldirar edi. Uyushma muvaffaqiyatlarini a'zolar sonining muntazam oshib borishidan ham sezish mumkin edi.

Peter Berens – birinchi sanoat dizayneri

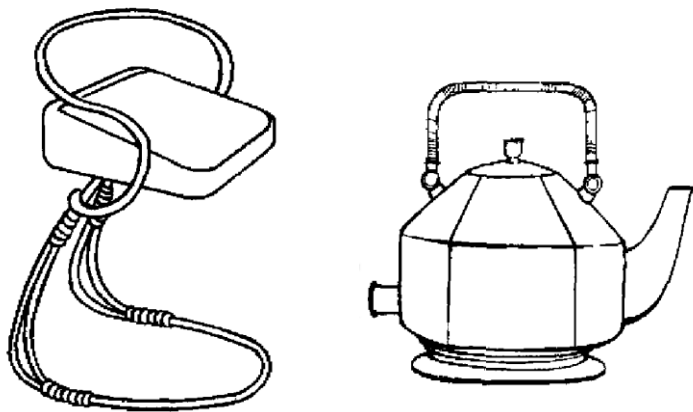

56-rasm. Peter Berens.

Peter Berens (1868-1940 yillar) – taniqli nemis arxitektori, zamonaviy dizayn asoschilaridan biri. U 1868 yil 14 aprel Gamburg shahri, zodagonlar oilasida dunyoga keldi. Dastlab u Texnika maktabida o'qidi, 1886-1889 yillari Karlerue va Dyusseldorf rangtasvir maktablarida tahsil oldi. 1891 yildan Myunxenda grafik-rassom sifatida o'z faoliyatini boshladi. U "yugandstil" ustasi va Myunxen Setsessioni asoschilaridan biri. 1898 yildan sanoat mahsulotlari loyihalarini yarata boshladi. Uning

oshxona oylari, flokonlari, lenoleum uchun chizgan suratlari o'zining o'ta oddiyligi va soddaligi bilan ko'zga tashlanadi. Peter Berens V.Leyblning realistik san'ati bilan modern uslubi o'rtasida adashib yurdi. U o'zining rangtasvir asarlarida ko'pincha amaliy san'atdan ozuqa olar edi.

1903 yilda Berens G.Mutezius tashabbusi bilan Dyusseldorfda badiiy maktab direktorligi lavozimiga ishga keladi. U bu erda 1907 yilgacha ishlaydi. Xuddi shu yili Germaniya Verkbundi tashkilotchilari guruhiga a'zo bo'lib kiradi. Shu yillar mobaynida, me'morchilik sohasida tajriba oshirib, bir qator xususiy uylarning loyihalarini yaratadi. U o'zining shaxsiy ustaxonasida arxitektorlarni tayyorlash ishlariga bosh-qosh bo'ladi.

57-rasm. Berens elektr buyumlari shakli.

Berens birinchilardan bo'lib, industrial jamiyatlardagi loyihachilar oldida turgan yangi vazifalarni anglab etadi. 1907 yili u AEG (umumiy elektrlashtirish kompaniyasi) rahbari E.Retenauning taklifiga ko'ra, firma bosh rassomi va

arxitektura, sanoat mahsulotlari hamda grafika bo'yicha maslahatchisi lavozimiga taklif etiladi. Mana shu davrda AEG Amerikaning "Jeneral elektrik" kompaniyasi bilan hamkorlik shartnomasi imzolaydi va ulkan monopolistik korxonaga aylanadi.

2.9 "Bauhaus" uslubi va maktabi

1919 yili Germaniyaning uncha katta bo'lmagan Veymare shahrida "Bauhaus" ("Qurilish uyi")ga asos solindi. Bu maskan mamlakatda tashkil etilgan ilk dizaynerlik o'quv muassasasi

58-rasm. "Bauhaus".

hisoblanib, sanoat va ishlabchiqarish korxonalariga rassom kadrlar tayyorlashga mo'ljallangan. Maktab, uning tashkilotchilari ta'бири bilan aytganda, har tomonlama mukammal, ham badiiy, ham ma'naviy jihatdan yetuk mutaxassislar tayyorlagan.

Ma'lumki, avvallari maktablarning badiiy-ijodiy imkoniyatlari cheklangan edi. Muassasa boshlig'i sifatida uning asoschisi, iste'dodli olmon arxitektori Valter Gropius, talaba Peter Berens sa'y-harakatlari bilan maktab qisqa fursat ichida dizayn sohasidagi metodik markazga aylanib ulgurdi. Maktabda XX asr boshlarida yashab ijod etgan yetuk professorlar, madaniyat xodimlari, me'mor va rassomlar faoliyat ko'rsatishdi. Jumladan, tajribali me'morlardan Mis van der Roe, Gannes Mayer, Marsel Breyer, rassomdan Vasiliy Kandinskiy, Paul Klee, Lionel Feninger, Pit Mondrian ana shu muassasaning yetakchi mutaxassislari edilar.

Maskanda faoliyatning dastlabki yillarida amalga oshirib bo'lmaydigan g'oyalar hukm surgan. Me'morchilikka esa ijtimoiy ehtiyojning bir turi sifatida qaraldi. Yillar o'tib, sanoatning turli sohalari, hunarmandchilik va texnika bir-biri bilan bog'liq degan xulosaga kelindi. Birinchi kurs talabalari maxsus mutaxassisliklar doirasida (keramika, mebel, tekstil va boshqalar) mashg'ulot o'tay boshlashdi. Ta'lim texnik va badiiy jihatdan kadrlar tayyorlashga asoslandi.

"Bauxauz" faoliyatida 20-yillar kubizm yo'nalishida ijod qiluvchi mo'yqalam ustalari, haykaltaroslarni ham ko'rish mumkin. Lekin bu tur ijod bilan shug'ullanish belgilangan tartib va geometrik shakllarning buzilishiga olib keldi. Temir va yog'ochdan ishlangan geometrik namunalar kubizmga xos qalin chiziqli va dog'li edi. Masalan, choynak andozalari yarimkonus, yarimaylana, yarimdoira va slindr shaklida yasalgan.

Rossiyada "Ishlabchiqarish san'ati" nazariyasi va amaliyoti

G'arbiy Evropa mamlakatlarida dizaynning paydo bo'lishi sanoat korxonalari tomonidan o'z mahsulotlari raqobatbardoshligini oshirish borasidagi ishlaniشلarga borib taqalsa, Rossiyada inqilobdan oldin ham, keyin ham, ishlabchiqaruvchilar bunga hali ahamiyat bermagan edi. Dizaynning boshlanish irmoqlarini boshqa

tomondan, balki badiiy oqimlardan izlashga to'g'ri keladi. XX asrning dastlabki o'n yilligida tasviriy san'atda avangard oqimlari maqsadsizlik tomon, ya'ni abstraksionizm tomon ketardi. Rossiyada abstraksionizm asosiy ikki ko'rinishda – konstruktiv (K. Malevich) va ekspressionistik (V. Kandinskiy)da nomoyon bo'lgan edi.

O'zining abstrakt kompozitsiyalarini aniqlash niyatida K. Malevich "suprematizm" atamasini (ot lotincha "suprem" – "hukmron") qo'llagan edi. 1915 yili "0.10" ko'rgazmasida "Qora kvadrat", uning yonida esa bir nechta supermatik suratlar paydo bo'ldi. Bu maqsadsizlik sari otilib chiqish edi. Yangi yo'nalish tasvirlashni butunlay inkor etar, kartinada bir necha oddiy shakl aks etgan bo'lib, ular

ramziy ma'nolarga ega edi. Suprematizm mo'yqalam asarlaridan predmetlar olamiga tekis sirtidan hajmli narsaga aylanib emas, balki kartina ramkasini parchalab, tasavvurdagi hududda paydo bo'ladi, u har qanday makonda, har qanday narsa bo'lishi ham mumkin. Malevich o'zining olamni supermatik o'zgartirish haqidagi g'oyasini arxitektura va predmetlar olamiga ham tatbiq etdi. Tarixiy jihatdan shunday bo'ldiki, suprematizm loyiha kompozitsion

60-rasm. K. Malevich. Suprematizm.

stilistikasiga ko'ra, dastlab naqsh – ornamentlarda, uy devorlaridagi bezaklarda, plakatlarda, matolarda, idishlarda va kundalik turmush buyumlari-yu tramvay va boshqalarda paydo bo'ldi.

Avangardlik san'atining eng qudratli oqimlaridan sanalgan konstruktivizm asoschilaridan biri – V. Tatlin edi. Dastlab u konstruktivizmni san'atning yangi turi "haykalrangtasvir" deb baholadi. U tasvirni rad etdi. Uning fikricha, badiiy asar hech narsani aks ettirmasligi lozim. U o'ziga o'zi ob'ekt, predmet. 1913 yildan so'ng,

Tatlin rassomlik bilan shug'ullanmay qo'ydi. 1914 yili Parijdan qaytgandan so'ng, u kontrrelef – konstruktorlik kompozitsiyasi bilan shug'ullandi. Ijodkor izlanishlarining tayanch nuqtasi Pikasso yaratgan kompozitsiyalar edi.

Tatlinning tasviriy relefi “Butilka” shisha idishni aks ettirmas edi. U turli materiallar (metall, yog'och, oboylar) yig'indisidan iborat edi. Kompozitsiyaning bir qismida shisha idish, ya'ni butilkaning kontrrelefi, ya'ni teng yarmidan kesilgan silueti aks etib turardi. Bu siluet bu yerda butunlay bo'lmasligi ham mumkin. Bu yerdagi asosiy masala materiallarni yig'ish kombinatsiyasi hisoblanadi. Ularning o'ziga xos tomonlarini aniqlash orqali rassom amalga oshirishni maqsad qilib qo'ygan va kam sarifli konstruksiyada qo'llash imkoniyatlarini aniqlashdan iborat. Faktura va rang ham alohida ahamiyat kasb etadi. Uning asarlarida tanlanganlik va bir butunlik ko'rinib turadi. Bu muhandislarga xos ijodiy xususiyat sanaladi. 1920 yillarda ijodkor o'zining mashhur uchish apparati, ya'ni matrorsiz ucha oladigan apparati bilan bekorga shug'ullangan emas. Tatlinning g'oyalarini Rodchenko, Stepanova, aka-uka Stenberg va boshqalar davom ettirishib, sovet dizayni

sarchashmalariga aylangan edilar.

61-rasm. Konstruktivizm liboslari.

VXUTEMASning VXUTEINGa aylanishi

1920 yil 25 dekabrda Moskva davlat oliy rassomchilik badiiy-texnik maktablari (VXUTEMAS) tashkil etildi. Bundan ko'zlangan maqsad oliy o'quv muassasalarida “sanoatga kvalifikatsiyalangan oliy rassom-ustalar”ni

tayyorlashdan iborat edi. Muassasa Stroganovskiy nomidagi bilim yurti va rassomlar etishib chiqadigan o'quv yurtlarining qo'shilishi natijasida vujudga keldi. O'tgan asrning 19-yiliga kelib, oliygoh institutga aylantirildi (VXUTEIN) va 1930 yilgacha faoliyat ko'rsatdi. Yangi o'quv muassasasida badiiy ijod keng quloch yoyib, san'at sohasida badiiy qimmatbaho buyumlar – maishiy texnika ixtirolari bo'yicha samarali ishlar olib borildi. Ta'lim dasturi qisqa fursatda yaratildi. Bir yillik o'quv metodikasi

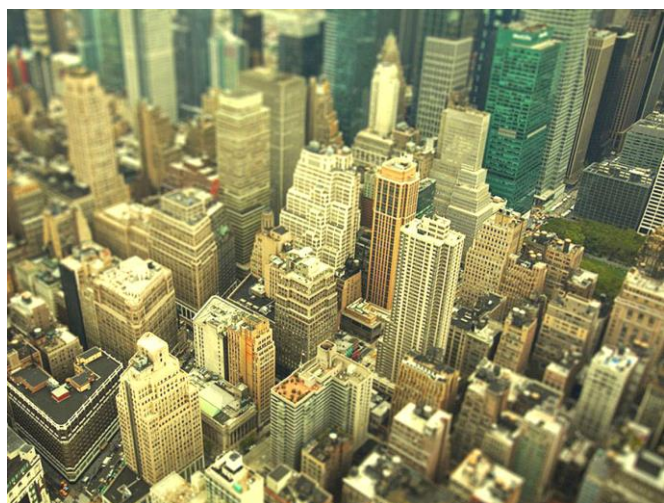
ishlab chiqildi, lekin bu bilan kutilgan natijaga ershilmadi, sababi, badiiy ijod va texnika doirasida yangidan-yangi sohalarning paydo bo'lishi bu ikki tarmoqning alohida-alohidar rivojlanishiga sabab bo'ldi.

Muassasa faoliyatining dastlabki ikki yilida talabalar umumiy rassomchilik ta'limini o'zlashtirdilar va bunga asosiy bo'lim sifatida qaraldi. Mazkur ta'limda yangi, qiymatga ega metodik ishlanmalar yaratildi. Bu yo'nalishda tayyorlangan kurs "Bauxauz" bitiruvchilari singari zamonaviy dizaynerlik maktabining barcha tarmoqlarini o'rgangan edi.

VXUTEMAS ma'muriyati jamiyat uchun har tomonlama yetuk rassom-ishlabchiqaruvchilar tayyorlash masalasini chuqur va atroflicha o'rgandi. Muassasaning metall va yog'ochni qayta ishlash fakultetlari bo'lajak dizayner yo'lini belgilab berdi. Bu borada Metallni qayta ishlash fakulteti rahbari A.Rodchenko quyidagicha yozadi: "Men bizning sanoatimizga metallni: avtomobil va aeroplanning tashqi ko'rinishidan tortib ikchi qurilmalarigacha badiiy-texnik jihatdan qayta ishlashda o'zining ijodiy salohiyati va texnik bilimlari bilan yondasha oladigan konstruktorlar tayyorlashni o'z oldimga maqsad qildim". Bu esa birinchi sovet dizaynerlarining vujudga kelishiga turtki bo'ldi.

Raymond Loui – Amerikaning birinchi tijorat dizayneri

Loui, Reymond Ferdinand
(Loewy, Raimond Ferdinand – 1893-1986 yillar) – Amerika dizayneri, publisist, AQSH dizaynerlik harakati asoschilaridan biri. U Fransiyada tavallud topgan. 1910 yilda Parij shahridagi kollejini, 1918 yili esa Lanno maktabining Injenerlik

64-rasm. Nyu-York.

fakultetini tamomlagan. U o'z ijodiy faoliyatini Amerikadagi moda jurnalining rasmchisi bo'lib, 20-yillarda boshlagan edi.

1990 yilda "Layf", ya'ni "Life" jurnali Louining nomini XX asarning 100 atoqli arbobi galereyasiga (siyosatchilar, olimlar, harbiylar, san'at ustalari ichida) qo'shdi, jurnalning yozishicha, dizayner Loui, san'atkor sifatida zamonamizning ko'plab ramzlarini yaratib, amaliy jihatdan ilmiy-texnikaviy taraqqiyotni estetika bilan uyg'unlashtirib, millionlab odamlarning hayotiy uslublarini topishlariga yordam berdi.

90-yillarda jahonning ko'plab muzeylari va ko'rgazma-markazlarida Reymond Loui ijodiga bag'ishlangan shaxsiy ko'rgazmalar o'tkazildi. Bu tadbirlar dizayn – XX asr san'ati turi sifatida insoniyat tamaddunidan o'rin olganligini ko'rsatdi.

2. 10. Urushdan keyingi yillarda AQSH dizayni

Urushda g'olib chiqqan mamlakatlar, birinchi navbatda, AQSH iqtisodiyotda oldinga chiqib oldi va 50-yillarning bosh dizayni millatiga aylandi. Ikkinchi jahon urushidan keyingi yillarda AQSHdan Evropaga zamonaviy harakat sun'iy tarzda import qilindi va "amerikacha dizayn" tushunchasi savdo vositasi sifatida keng yoyildi. Amerikacha hayot tarzi nafaqat musiqa sohasiga, balki tasviriy san'at va Evropaliklarning kundalik yashash tarziga ham o'z ta'sirini o'tkazdi. Amerika filmlari va reklama Evropaga g'o'zallik va moda haqidagi yangi ideallarni olib keldi. "Koka-kola" va "Laki-strayt" yangicha hayot ramzlariga aylandi.

65-rasm. Biomorfizm.

1957 yilda koinotga birinchi Yerning sun'iy yo'ldoshi uchiriladi. 1961 yili esa sovet kosmonavti Yuriy Gagarin kosmosga parvoz qilgan birinchi insonga aylanadi. Bu voqealar dizayn g'oyalarida ham o'z aksini topadi.

Yoshlar uslublari. Pret-a-porte. 50-yillarda moda yoshlarning ishiga, yoshlar esa modaga sig'inishni boshladilar. Yangi, durkun, doimo tanlash bilan band bo'lgan moda odamlar itoat etuvchi standart va meyorlarni inkor qila boshladi. Yangi avlod nimani istasa, shuni libos tariqasida kiyishi mumkin edi. Urushdan keyingi yillarda yoshlar amaliy jihatdan qulay hamda hammadan ajratib ko'rsatadigan liboslarni istab qoldilar. Natijada odamlar o'rtasida qimmatbaho va modaga xos kiyimlarga ehtiyoj juda ortdi. Fabrikalar va kichik firmalar asosan yoshlar bop kiyim-kechaklar tikishga harakat qilar edilar hamda ommaviy tarzda tayyor liboslar ishlabchiqarishga o'tdilar. 60-yillarga kelib, dunyoda ishlabchiqarilgan kiyim-kechaklarning teng yarmini 25 yoshgacha bo'lgan avlod vakillari sotib olgan.

50-yillarda rok-n-rollning paydo bo'lishi bilan Amerikaga taqlid qilish davri boshlandi. Elvis Presli o'zining sunnakka o'xshagan, ehtiros qo'zg'ovchi tor shimlari bilan yoshlarning orzusiga aylandi. Otalarning ideallariga qarama-qarshi bu yosh avlod ruhida muzika va raqslarga nojilov muhabbat uyg'ondi. Uchlik va zamshdan tikilgan tuflilar, tor shimlar, arqonga o'xshagan galstuklar va sochlar rok-n-roll uslubi va unga amal qilishning ramziga aylandi. Gollivudda yangi qahramon – autsayder, ya'ni doim ortda qoluvchi, aytish joiz bo'lsa, hazin va shu bilan birgalikda, o'ta kuchli obraz paydo bo'ldi. B obrazni Djeyms Din (1955 yili u avtohalokat tufayli 24 yoshida vafot etgan) yaratgan. Unga taqlid qilib va Marlon Brando harakati bilan yenglari va poychalari shimarib qo'yilgan ko'ylaklar, ichki kiyimni ko'rsatib turuvchi futbolkalar va jinsilar urfga kirdi. XX asrning o'rtalaridan "Pret-a-porte" (pret-a-porter, fr. – sanoat modasi) tarixini belgilash mumkin, "pret-a-porte" atamasi 1947 yili birinchi marta Fransiyada Amerikaning tayyor ko'ylaklar ishlabchiqarish sanoatini o'rgangan Alber Lamperer tomonidan qo'llana boshlagan edi. 40-yillarda

AQSHda savdoga chiqarilgan tayyor ko'ylaklar mamlakat umumiy iste'molining 95 foizini tashkil etgan.

1956 yili Versal shahrida pret-a-portening birinchi Saloni bo'lib o'tdi, u minglab odamlarni kiyintiruvchi moda industriyasi paydo bo'lganligini namoyish qildi.

Zamonaviy dizayn yo'nalishlari. Art-deko, pop-art, pop-dizayn, antidizayn, radikalizm va boshqalar

66-rasm. Art-deko uslubi.

Art-deko. 1908-1912 yillarda yuqori-ta'sirchan badiiy uslub sifatida maydonga art-deko keldi va 1925-1935 yillarda o'z rivojlanish cho'qqisiga chiqdi. "Art-deko" atamasi 1925 yildagi Dekorativ san'at va hunarmandchilik xalqaro ko'rgazmasi nomidan kelib chiqadi (Eksposition Internationale des Art Decoratifs et Industriels Modernes), ammo badiiy uslubni ifodalovchi

atama sifatida 1966 yilda parij ko'rgazmasidan keyin qo'llanila boshlandi. Ungacha bu uslub "Jaz modern", "Zigzag modern", "Suyri modern" deb yuritilar edi. O'z vaqtida juda keng tarqalgan va mashhur bo'lgan art-deko bugungi kunda ham hashamat, zebolik, orastalik va bashnglik vositasi bo'lib qolmoqda. Art-nuvo, kubizm va "Bauxauz" bir tomondan, qadimgi Misr, Sharq, Afrika, Amerika san'ati, boshqa tomondan, uyg'unlikda art-deko shakllanishi uchun poydevor vazifasini o'tagan.

Art-deko o'zida neoklassitsizm, suyrilik, noziklik, yengillik, bashanglik va mahobatlilikni jamlagan edi. Bu usul namoyandalari tovarlar ommaviy ishlabchiqarishini inkor etdilar. Ular buyumlarni eksklyuziv, antiqa ko'rinishlarda yaratish tarafdori edilar. Mahsulotlar ishlabchiqarishda qimmat materiallar: ilon

terisi, fil suyagi, bronza, kristallar, ekzotik yog'och, uchburchak, romb, olti, sakkiz burchakli, oval, aylana, geometrik ko'rinishdagi naqshlar qo'llanilar edi. Bundan tashqari, modern uslubining shakllari, klassitsizm, sitatalari ham, shuningdek, Misr, Afrika va boshqa ekzotik madaniyat unsurlari ham o'zlashtirilgan edi. Shu tarzda art-dekoda ko'plab yo'nalishlarni ajratish mumkin. Ular hashamatli, klassik, ta'sirchan-ekzotik va boshqa turli modernistik variantlar edi. Garchi art-deko dastlab bashanglik, serhashamatlik, naqshlar serobligini olib kelgan bo'lsada, keyinchalik o'z yo'nalishini funksional dizayn konsepsiyasi tomon yo'naltirdi. Bu g'oyalar ilk bora nemis dizaynerlari, fashistlar Germaniyasi ta'qibidan qochib, Amerikaga kelganlarida, "Bauxauz" tomonidan ilgari surildi. Ular o'z g'oyalarini Amerika art-deko maktabiga olib keldilar.

Pop-art. Amerika san'atida 50-yillar oxirida yangi oqim – pop-art paydo bo'ldi. Bu – o'zaro xayrixohlar birlashuvi yoki aniq konsepsiyasi ma'nosidagi badiiy harakat emas, bir-biri haqida eshitmagan, balki individuallar ediki, ular o'z studiyalarida performans va xeppeninglar o'tkazar edilar. Badiiy avangardning bu uslubini "pop-art" deya birinchi bo'lib ingliz tanqidchisi L.Ollouey atadi. Pop-art dunyosi – bu turli ramz, simvol, belgilarni ommaviy madaniyatga kiritilishi va odamlar ongida umumiy vizual tajriba sifatida muhrlanishi. Pop-madaniyatning belgilari va ramzlarini qayta o'zlashtirish vositasi ularni yangi kontekstlarga birlashtirib, eskilarini inkor etdi. Pop-artning eng mashhur namoyandalari Endi Uerxol, Robert Rashedberg, Jasper Jons, Jeyms Rozenkvistlar edi. Pop-art rassomlari millionlab ishlabchiqariladigan oddiy narsalardan ilhomlanar edilar. Ommaviy axborot vositalari, reklama, komikslar – barchasi qiziqish uyg'otar edi. Ularning ishlarida jurnal varaqlari, konserva bankalari, foto, elektronika, biletlar va boshqalarni ko'p bora nusxa ko'chirib, kollaj sifatida ishlatar edilar. 60-yillar boshida butun G'arb dunyosini iste'molchilar dunyoqarashi va orzulari qamrab oldi.

Radikal-dizayn o'tgan asr 60-yillar oxiri hukmron bo'lgan dizaynga o'ziga xos munosabat tarzda vujudga keldi. Bu irratsional yo'nalish utopik loyihalarni ilgari surilib, modernizm geometriyasi bilan munozaraga kirishar edi.

67-rasm. A.Mendini radikal dizayni.

Shu davrning o'zida radikal dizaynga yaqin bo'lgan *antidizayn* ham vujudga kelgan bo'lib, unga nisbatan kengroq, eksperimental yo'nalishga ega bo'lgan va amaliyotda nisbatan ko'proq qo'llanilgan oqim edi.

Antidizayn kelib chiqishi tarixini italyan dizayni bilan, tor ma'noda, bog'laydilar. Bu yerda 60-yillar

oxirida arxitektorlar va dizaynerlarning yangi avlodi ortiqcha serunsur buyumlarni loyihalashni istamas edilar. Antidizayn harakati zamonaviy texnologiyalarning rivojlanishi va iste'molchilar xohishiga mutlaqo qarshi edilar, shuning uchun ular "qochoqlik" nazariyasi – ya'ni pravakatsion harakatlar orqali ratsionalizmning rivojlanishi insonni telbalikka olib kelishini ko'rsatmoqchi bo'lar edilar. Radikal yoshlar yangi muqobil shakllar izlashar, natijada "buyumlarsiz dizayn" – xatti-harakatlar dizayniga katta urg'u berildiki, bunda loyihalashning taktonik usullarini o'yinga almashtirish tendentsiyasi ilgari surilgan. Antidizaynning klassik namunasi "saeco" xalta-kursisi edi. U italyan dizaynerlari Pero Gatti, Uezora Paolini, franko Teodorolar tomonidan 1968 yili yaratilgan bo'lib, o'tirishga qulaylik jihatdan benuqson edi. Charm xalta zichlanmagan holda plastmassa bo'lakchalari bilan to'ldirilgan bo'lib, foydalanuvchi uchun kerakli shaklga oson kiritadi va boshqa-birovga kerak shaklni ham xuddi shunday tezlik bilan yaratish mumkin edi.

2. 12 Firma uslublari: braun, olivetti va «Soyuzelktropribor» tizimli dizayni

Braun uslubi. Dizaynerlar sa'y-harakati bilan yuksak muvaffaqiyatga erishgan firmalardan biri "Braun"dir. Firma Ikkinchi jahon urushidan so'ng odamlar uchun

zarur, ammo tashqi tomoni bejirim bo'lmagan oshxona jihozi, radio va fotografiya qurilmalarini sotuvga chiqardi.

Urush tugab, uning asoratlari asta-sekin unutila boshlagan 1950 yillarda firma yetakchi dizayneri Frits Ayxler mahsulotlar tahlilini o'tkazdi va quyidagi xulosaga keldi: firma mahsulotlari tashqi ko'rinishi talabga javob bermaydi va o'ta jimjimador, bachkana qiyofa kasb etishi bilan o'z xaridorgirligini yo'qotgan. To'g'ri-da, iste'molchilar o'z uylarini kunkameraga yoki teatr sahnasiga aylantirishni istamaydilar, aksincha, xonalarini oddiy, sarishta va didga ko'ra bezatishni xohlaydilar.

Firma, birinchi galda, arzon tranzistorli priyomniklar ishlabchiqarishni o'z oldiga maqsad qildi. Korxonaning ayrim mutaxassislari tomonidan esa yuqori tabaqalar uchun qimmatbaho mahsulot hisoblangan, mubolag'a bilan aytganda, "o'zidan kuy taratuvchi" mebellar ishlabchiqarish davom etib turdi.

Firma iste'molchi talablaridan kelib chiqqan holda, oddiy, har tomonlama mukammal radioqurilma modellarini sotuvga chiqardi. Shu tariqa boshqa tur elektr buyumlar ham (elektr qurilmalar, oshxona mashinasi va boshqalar) braun uslubini o'zida mujassam etgan holda jahon bozorlarini egalladi. "Olivetti" mahsulotlaridan farqli o'laroq, korxona jihozlari butunlay yangi qiyofa kasb etib, o'z uslubiga ega bo'la oldi.

Braun uslubi – turli jimjimador naqshlar, rangli belgilar, taqlidiy nusxalar degani emas, balki sodda, rango-ranglikdan holi, ko'zni qamashtirmaydigan, oq va qora ranglar bilan uyg'unlasha oladigan zangori tusli buyumlar, tejamlilik, oddiy va arzon xomashyodan mukammal jihozlar yaratish uslubi degani.

Olivetti uslubi. Italiyaning katta bo'lmagan Ivrea shaharchasida yozuv mashinasi ishlabchiqaruvchi "Olivetti" degan fabrika o'tgan asrning boshlarida tashkil etildi. Fabrika ilk bor 1911 yili Turin Sanoat yarmarkasida e'tiborga tushgan. 1930 yillarga kelib, fabrika jadal rivojlandi. 1929 yilda korxonada 700 nafar ishchi-xizmatchilar faoliyat ko'rsatgan bo'lsa, 15 yil o'tib, ularning soni 50 ming nafarni

tashkil etdi. Ish hajmi ham kattalashdi, endi yozuv mashinasi bilan birga ofis va idoralar uchun turli jihozlar ishlabchiqarish yo'lga qo'yildi.

«Soyuzelktropribor» *tizimli dizayni*. 1964 yili Sobiq Ittifoqda “Texnicheskaya estetika” maxsus jurnali chop etila boshladi. Shu tariqa o'tgan asrning 60-yillari mamlakatda dizayn davlat miqyosida rivojlandi. Ta'kidlash joizki, “davlat dizayni”da mashinaqurilish, undan foydalanishga qulaylik yaratish, estetik bezatishdan ko'ra muhim hisoblangan, lekin zamonning o'zgarishi mahsulotlarni kichik, qulay va bejirim ishlabchiqarish zaruratini ko'rsatdi. Bu masalani hal etish Ittifoqda katta mablag' va vaqtni talab etardi. Birdan-bir yo'li esa – butundavlat miqyosida standartlashgan yagona ko'rinishdagi nusxalar joriy etish edi.

1970 yilga kelib, institutda “Soyuzelktropribor” firma stili ishlab chiqildi. Unga institut ilmiy xodimlari D.Azrikan va D.Shelkunovlar mualliflik qildilar. Bu uslub institut tarkibidagi 30dan ortiq ilmiy-tekshirish va konstruktorlash korxonalariga tatbiq etildi. Mazkur korxona mahsulotlari bir xil estetik ko'rinishga ega bo'ldi. Oradan besh yil o'tgach, “Soyuzelktropribor” tomonidan 1200 nomdagi mahsulot ishlabchiqarish yo'lga qo'yildi. Bu ishlarni keng ko'lamda amalga oshirish, to'g'rirog'i, yagona ko'rinishga olib kelish uchun institutning butun jamoasi yillar davomida mehnat qildi. Xususan, “firma uslubi” dasturi asosida buyumlar hajmi ikki barobarga kichiklashdi, buning natijasida moslashtirish va o'rnatishda foydalaniladigan ehtiyot qismlar soni bir qurilmada 200tadan 52taga kamaydi. Konstruktiv jihatdan buyumlar ustki qismi (obolochkasi) deyarli o'n barobarga kichiklashdi. Elektr jihozlar korpusi hajmini kichiklashtirish orqali qurilmani boshqaradigan operatorlar uchun qulaylik yaratish, ularning vaqtini tejash, o'rganishni osonlashtirish va kamchiliklarni bartaraf etish ko'zda tutildi. Institut ishi hech qancha vaqt o'tmay, butundavlat miqyosida amalga oshirildi.

2.45. Yapon dizayni fenomeni

Yaponiya dizayni, oxirgi yigirma yillar modaynida, ma'joziy ma'noda, minglab odamlar intiluvchi “muqaddas qadamjo”ga aylandi. Amerika va Evropa

mamlakatlaridan bu sohani o'rganish niyatida Yaponiyaga tashrif buyuradilar. Yapon dizayni estetik jihatdan nafisligi, mukammalligi, milliy an'analar ruhida sug'orilgani,

68-rasm. Yapon minimalizmi.

bir so'z bilan aytganda, jahon san'atida o'z o'rniga ega bo'lganligi bois yuzminglab san'at va go'zallik shaydolarini ohanrabodek o'ziga tortadi.

Albatta, yapon dizayni asrlar osha sayqallanib, milliy hunarmandchilik, boy ma'naviy

barkamollikni o'ziga jamlab, boshqa millat vakillarini hayratga solib kelgan. Predmetlar olamini shakllantirishda yaponlar noqulay iqlim sharoitlariga moslashganlar, chegaralangan hududlardan ham unumli foydalana olganlar. Garchi qo'l mehnati va hunarmandchilikka asoslangan bo'lsada, Yaponiya sanoati me'morchilikdagi xilma-xillik, modellik hamda funksionallikka tayanadi. Misol uchun, nozik did bilan ishlangan idish-tovoqlar qulay joylashadi. Shuningdek, bezatish san'atida ma'lum narsa yoki buyumlarni ifodalovchi ierogliflar ham keng qo'llanilgan: mazkur belgilar orqali "mebel" yoki qandaydir "qurol-aslaha"ni tushunish mumkin.

"Milliylik" yo'nalishi didsizlik unsurlaridan ham holi emas edi. Bir misol. Yaponiyaning Atami kurortidagi otellarning birida katta restoran quriladi. Unda 200ta qatorma-qator terilgan xontaxtarlar (yerda o'tirishga mo'ljallangan stollar) yostiqlar bilan joylashtiriladi. Vaholanki, odamlar alohida (sevishganlar) hordiq chiqarishlari uchun maxsus joylarni ham tashkil etish lozim edi. Boshqa misol, charog'bonlar plaoponi xira oynadan ishlangan, unda "yapon ruhi"ga xos yog'och va metallardan foydalanib yasalgan bezaklar mavjud. Bu nafaqat nofunksiyaviylik, balki nurning to'silishi bilan odamga bir necha noqulayliklar tug'dirgan. Mazkur zamonaviy "milliylik" uslubini yaratishga urinish XIX asr Evpora dizaynidagi

dastlabki qadamlar – neogotika, a-lya-ryuss uslublarini, gullik grilyadlardan foydalanish yo'riqlarini eslatar edi.

G'arbiy Evropa, Yaponiya va AQSHda dizayn ta'limi. Ulm maktabi

Germaniyada 1960 yillari dizaynerlik maktablari ichida Ulm shakl yaratish oliy maktabi ajralib turar edi. Maktab tarixida inqiroz onlari ko'p bo'lgan. Bir necha marta maktab mafkurasiga o'zgartirishlar kiritilgan (misol uchun, universal inson g'oyasini inkor etib, mutaxassislashuv sari intilish va boshqalar). Bu xususiy o'quv dargohi bo'lib, davlatga qaram emas edi. Maktab fashizmdan azob chekkan odamlarning mablag'lari evaziga tashkil etilgan edi. O'quv dargohi binosi uning asoschisi Maks Bill loyihasi asosida qurilgan. Tarkibiy jihatdan esa baynalminal edi.

Ulmdagi shakl yaratish oliy maktabini “Qayta tiklangan “Bauxauz” deb nomlashgan. Buning sababi bor, albatta. 1955 yil oktyabrida maktabni ochish marosimida “Bauxauz” asoschisi Valter Gropius nutq so'zlagan edi. U “Bauxauz” estafetasini o'zining ishongan o'quvchisi, yetuk ko'pqirrali ijodkor arxitektor-dizayner, pedagog “Ulm” maktabining birinchi rektori Maks Billga topshirdi. O'sha paytda u argentinalik musavvir, dizayner va nazariyotchi-olim Tommos Maldonadoni Germaniyaga taklif qiladi.

Ulm maktabi tashkil etigan paytda Maldonado shunday degan edi: “Maktabning faqat binosi bor, ammo uning falsafasi yo'q edi”. Aytish joizki, Maldonadoning o'zida ham dizayn falsafasi bo'lmagan, buni uning qalamiga mansub, 1955 yili Buenos-Ayreseda chop etilgan “Maks Bill” deb nomlangan kitobidan ham bilish mumkin edi. Maktabni iqtisodiy, ijtimoiy va siyosiy jihatdan zamonaviy iqlimga javob berishi uchun intilish Maldonadoga yana bir marta “Bauxauz” tajribasiga tanqidiy ko'z bilan yondashishni talab qilar edi. Ammo “Bauxauz”ning sobiq o'quvchisi Maks Bill bu harakatni yoqlamadi va maktabni tark etdi. Shu kundan boshlab maktabning ashaddiy tanqidchisiga aylandi. Ulm maktabining “Bauxauz” prinsiplaridan voz kechishi uning izchillik bilan yana “Bauxauz” tomon siljishiga

olib keldi. Maldonado “Bauxauz” an’alarini yanada rivojlantirish mumkinligini isbot qildi.

1960-80 yillarda sovet dizayni va O’zbekiston

1960 yillarda sovet dizaynida ikki yo’nalish vujudga keldi. Ularning birinchisini shartli ravishda “badiiy-konstruksiyalash” deb atashimiz mumkin. U asosan fan yutuqlariga, muhandislik ishlariga va badiiy-konstruutorlik byurolari (SXKB) hamda (VNIITE) Texnika estetikasi ilmiy-tadqiqot instituti loyihalariga suyanan holda faoliyat ko’rsatdi. 1962 yilda badiiy-konstruktorlik byurolari asosiy etti sovnarxozlar tarkibida vujudga kelgan edi. Ularga sanoatning barcha turlari bo’yicha loyihayalar yaratish vazifalari yuklatilgan hamda hukumat rejalariga ko’ra, barcha sanoat mahsulotlarini yangilash belgilangan edi. Bu idoralar yaratgan loyihalar o’zining yuqori funktsionalligi, texnologiyalari va estetik ahamiyati bilan ajralib turishi talab qilindi. Bu sohada eng ilg’or tajribalarni keng targ’ib qilish hamda eskirib qolgan va sifatsiz, talabga javob bermaydigan mahsulotlarni ishlabchiqarishdan olib tashlash vazifasi ham shu tashkilot zimmasiga yuklatildi. Badiiy konstruktorlik byurolari xo’jalik hisobida faoliyat ko’rsatib, sanoat korxonlari, konstruktorlik ilmiy-tadqiqot tashkilotlari bilan shartnoma asosida hamkorlik qilar edi. 1963 yili Moskva shahar Sovnarxozi bilan 85ta shartnoma tuzdi va 200 nafar turli mutaxassislar ega bo’lgan ijodkorlari birlashtirdi. Ular ko’plab dastgohlar, avtomobillar va maishiy buyumlar loyihalarini yaratdilar. Ishga taklif etilgan arxitektorlar va bezakchi rassomlarning dizaynerlik tajribalari yetishmas edi.

Bu yerda tabiiy g’ovak materiallar bo’lmaganligi bois mahalliy xomashyodan ularni tayyorlash lozim”.

Shu davrga kelib, turar joy binolari qurilishida temir-beton konstruksiyalarini

68-rasm. Toshkent teleminorasi.

qo'llash, ularni sanoat asosida zavodlarda tayyorlash an'anasi qo'llanila boshlandi. Bu, albatta, uylar sifatining anchagina pasayishiga olib keldi. Tashqi ko'rinishidan quyma panellar, ular mahalliy ornamentlar bilan bezatilishidan qat'i nazar qo'polligicha qolaverdi. Karkazlar orasini metall simlar, armaturalar bilan mustahkamlash, bir tomondan, panellarning pishiqligini ta'minlasa, ikkinchi tomondan, uning og'irligini oshirib yuborar edi. Shu bois yosh olimlar Temir-beton ilmiy-tadqiqot instituti va Giprotis instituti bilan hamkorlikda zilzilaga bardosh beruvchi, bino og'irliklarini mustahkam ushlovchi sifatli panellar ishlabchiqarish tashabbusi bilan chiqdilar. Injener O'tkir Fozilov yaratgan ikki qavatli panel bu sohadagi katta yutuqlardan biri bo'ldi. Uning afzalliklari iqlimi o'ta issiq, qishi esa o'ta sovuq bo'lgan

XX asrning 60-80-yillari planli iqtisodiyotga amal qiladigan davlatda dizayn xizmatining professional modeli shakillangan, ilmiy-ijodiy jihatdan sezilarli darajada samarador faoliyat olib borgan edi. Bunga dalil sifatida 1964 yildan boshlab chiqa boshlagan "Texnicheskaya estetika" (Texnika estetikasi) va "Dekorativnoe iskusstvo SSSR" (Ittifoq dekorativ san'ati) jurnallarida e'lon qilingan maqola va ilmiy manbalarni misol qilib keltirishimiz mumkin. Undan tashqari, dizaynning davlat xizmati muntazam ravishda ko'rgazma va ekspozitsiyalar tashkil etib, unda badiiy konstruksiyalash borasidagi yutuqlarni targ'ib etar hamda turli axborot vositalarida

69-rasm. Kosmik uslub.

keng yoritir edi.

1960 yillarning boshlarida dunyo dizaynida nafaqat narsalarning funksionalligiga, mustahkamligiga hamda uslubiga ham e'tibor berila boshlagan edi. Bu davr "taraqqiyot o'n yilligi" deb yuritiladi. Yosh Jon

Kennedi 1961 yil 25 mayda so'zlagan nutqida: "Mening fikrimcha, mana shu o'n yillikda Amerika xalqi o'z maqsadiga erishadi, bizning kosmonavtimiz Oyga qo'nadi,

keyin esa muvaffaqiyatli tarzda Erga qaytadi. Koinotni o'zlashtirish borasidagi birorta ham loyiha insoniyat uchun bunchalar katta ahamiyat kasb etolmaydi va koinotni kashf etishda unga hech narsa teng kelolmaydi. Birorta loyiha amalga oshirishda shunchalar qimmatlik va murakkablik kasb etgan emas”.

III BOB. HOZIRGI ZAMON DIZAYNINING BA'ZI MUAMMOLARI VA ULARNING FALSAFIY-METODOLOGIK TALQINI

3.1. Postmodernizm uslubi oqimlari. Memfis, xay-tek

Postmodernizm – dunyoning ratsional tarkib topmagani, jumboq va sinoatga to'la ekanligi g'oyasini ilgari surib, XX asrning 70-yillarida yangi bir oqim sifatida paydo bo'ladi. Bu uslub zamonaviy funksionalizmni inkor etib, turli ekperimentchilar konsepsiyalarini o'zida birlashtirgan edi.

1966 yili AQSHda Robert Venturining “Me'morchilikdagi murakkablik va ziddiyatlar” deb nomlangan asari chop etildi. Mazkur kitobda antifunksionalizmning shakllangan konsepsiyalari haqida so'z boradi. “Men aniq mazmundan ko'ra, boy ma'no tarafdoriman; kamina ham aniq, ham noaniq funksiya tarafdori. Menga unisi yoki bunisi emas – balki har ikkisi ham birday, oq va qora rang, ba'zida oq yoki qora-zangori bo'lsa ham mayli”, degan edi asar muallifi. Postmodernizm avvalgi oqimlarni inkor etmaydi, ularga shunchaki nigoh tashlaydi, xolos. Keng ma'noda esa, bu tushuncha 1977 yili chop etilgan Charlz Jenksning “Postmodernizm arxitekturasining tili” asari bilan bog'liq. Ushbu risola me'morchilikka bag'ishlangan

70-rasm. Postmodernizm.

bo'lib, “asr kitoblari”ning uchinchi turkumiga taalluqli. O'z yo'nalishini topa olmagan eksperimentchi-tadqiqotchilar postmodernizm bayrog'i ostida birlashdilar. Shu tariqa postulat modernizmning “funksiyani nazorat etuvchi shakl” bo'limi barham topdi.

Me'morchilikda nazariy jihatdan

shakllangan postmodernizm dizaynda tijoriy madaniyatning konsepsiyasi sifatidagi faoliyatini davom ettiradi va uning bir qismiga aylanadi. Uslub iste'molchiga mo'ljallangan dizayn sohasidagi yangi loyihalarni taqdim etdi. Bu esa o'z jamiyati talablariga javob bera oladigan hamda ekologik axloqqa ega dizaynning paydo bo'lishiga turtki bo'lgan edi.

“*Memfis*” guruhi 1981 yil Milanda tashkil topgan. Unga Ettore Sottsass (Ettore Sottsass), Andrea Brantsi (Andrea Branzi) va Mikele de Lukki (Michele De Lucchi)lar asos soldilar. Dastlab guruh “Alximiya” studiya(ishlabchiqarish uchun mo'ljallanmagan tadqiqotlar galereyasi)sining bir bo'limi sifatida tashkil topdi. Mazkur dizayn studiyasi nufuzi ortib, yuqori intellektual salohiyatga ega korxona sifatida tan olinadi. Studiyaning ijodiy yetakchisi “re-design” va “oddiy dizayn” yo'nalishida ijod qiluvchi Alessandro Mendini yetakchi va g'oyaviy maslahatchiga aylanadi. Dizayner Sottsass esa ularga qarshi o'laroq, mustaqil tarzda ishlashni xohlaydi. 1980 yil 11 dekabrda Sottsass boshchiligida bir necha dizaynerlar yangi yo'nalishni tashkil etish maqsadida yig'iladilar va ular yangi tuzilajak tashkilot nomini “Memfis” deb atashga qaror qilishadi. “Memfis” so'zi qo'shiqchi Bob Dilaning qo'shig'idan olingan.

1981 yili yangi yo'nalish tashkil etilishi munosabati bilan “Memfis – yangi xalqaro usul” nomli kitob nashrdan chiqdi. Oradan bir yil o'tgach, Artemide kompaniyasi yil davomida guruh dizaynerlari tomonidan tatbiq etilgan loyihalar asosida mahsulot ishlabchiqara boshladi. 1981 yili “Memfis” Milan shou-rumesida o'zining yangi ixtirolari bilan ishtirok etadi. 1981-1988 yillarda guruh London, Monreal, Nyu-York, Parij, Stokgolm va Tokio ko'rgazmalarida ham qatnashib, muvaffaqiyat qozonadi.

71-rasm. Memfis uslubidagi joyon.

Memfis o'z davrida dizayn sohasidagi yagona uslub edi. Uning o'ziga xosligi shakl qirralarini belgilab bo'lmazligidadir. Hamda u o'tkir jest, materiallardan xohlagan tarzda, o'yin qilib foydalana oladi, faktura va shakllar bilan birga bevosita uslublarning uyg'unlashuvini namoyon etishga xizmat qiladi. Shu bois bu uslub qiziqarliligi bilan o'ziga jalb eta olish xususiyatiga ega. Go'yoki u: "Dizaynga o'ta jiddiy yondashmang", deya xitob qilgandek. "Memfis" jiddiylikdan holi, hazilomus uslubdir.

"Alximiya" studiyasidan farqli ravishda "Memfis" ijodkorining maqsadi aniq edi – dizaynerlik ob'ekti va iste'molchi o'rtasida aloqani yo'lga qo'yish. Ular o'z faoliyati doirasida sotsiologiya va marketing sohasidagi yangiliklardan voqif bo'lib turdilar. Guruh nafaqat bozorni egallash, balki ijtimoiy doiralar orasida obro' qozonishga intilar edi. Bu esa "dizaynda estetika va konseptuallik" degan tushunchalarni ommalashuviga sabab bo'ldi.

Memfis tomonidan sobiq va o'z davri uslublarini birgalikda qo'llash postmodernistik dizaynning stilistikasini vujudga keltiradi. Guruh a'zolari hamisha memfisni moda o'zgarishidagi "o'tkinchi havas" deb bilganlar. 1988 yilga kelib, guruh nufuzi pasaya boshlagach, Sotssass uning faoliyatiga chek qo'yadi. Memfis qisqa fursat faoliyat ko'rsatgan bo'lsada, uning fenomeni va navqiron kuch-qudrati Postmodernizning xalqaro harakatining vujudga kelishiga turtki bo'ldi. Memfis Evropa dizaynida "Yangi dizayn" nomi bilan ommalashgan antifunksional yo'nalishga yo'l ochib bergan edi.

"Xay-tek" atamasi 1979 yili D.Kron va S.Slesin hammuallifligida chop etilgan

kitob nomi bilan bog'liq. Bu so'zning birinchi qismi san'atshunoslikda qo'llaniladigan "high-Style" ("yuqori uslub") atamasidan olingan, ikkinchi qismi esa "technology" ("texnika", "texnologiya") so'zining qisqartirilgan

72-rasm. Norman Fosterning xay-tek uslubidagi interyeri.

shaklidir. Ahamiyatlisi shundaki, xay-tex uslubida ijod etilgan asarlar bir ko'rishda texnik, konstruktor-ratsional qiyofa kasb etsada, aslida ular husnkor va o'zgacha ma'nolidir.

“Xay-tek” atamasini 1978 yildan so'ng qo'llay boshladilar. Parijdagi Jorj Panpidu nomli Milliy san'at va madaniyat markazi (1977 yil) dastlabki xay-tex uslubida qurilgan binolardan biri sanaladi. Uning mualliflari italyan arxitektorlari Renso Piano va ingliz Richerd Rojeslar shakl yaratish sifatida ikki aspektni ko'rsatadilar: makondan foydalanish, ya'ni maydonni bir butunligicha yuqori-texnikaviy manbalar asosida amalga oshirish. Quvur shaklidagi po'lat-karkaslar konstruksiyasi bino tashqarisidagi to'siqlar uchun yog'och terilgani kabi qo'llanildi. Muhandislik ta'minoti ham tashqaridan o'tkazildi. Kommunikatsiya uchun vertikal o'tkazilgan quvurlar yorqin ranglarga bo'yaldi. Olti qavatli fasadning asosiy unsuri qiyshiq ko'tarilgan zina bo'ldi. U oynali slindr ichiga joylashtirilgan bo'lib, fasad yuzasini diogonal tarzda kesib o'tadi. Bu qurilishda birinchi marotaba modernizmdan farq qiluvchi uslub ko'zga tashlandi. Texnikaga bosh egish o'rniga, endi texnika davri o'yinlariga xos tarzda amalga oshirildi. Maqsad endi tomosha qiluvchi ob'ektni ko'rsatish emas, balki kinoyali texnika o'yinini ko'rsatishdan iborat edi. Madaniyat qadriyatlari tizimida “Madaniyat” ibolatxonasi o'rnini ishlabchiqarish inshootiga o'xshagan bino egalladi.

3.2. Dizaynning falsafiy-ahloqiy masalalari

Buyuk qomusiy olim va faylasuf Abu Nasr Forobiy (873-950) o'z falsafiy qarashlarining o'q tomiri sifatida quyidagi g'oyani ta'kidlaydi: “Inson kamolati ezgulikda, odamlarga yaxshilik qilishdadir. Insondagi bu fazilat umrining oxirigacha davom etib, yuksalib boraveradi. Faqat uning o'limi bilan to'xtaydi...” U ahloqiy fazilatlardan ehtiroslilik, dovyuraklilik, mehribonlik va odillikni alohida tilga oladi. Inson to'la ma'nodagi komillikka erishishi uchun hayotga aql ko'zi bilan yondoshgan holda ezgu ishlar qilishi lozimligini ham uqtiradi. Shu tariqa faylasuf ahloq bilan xis-xayajonga berilmaslikni, ahloqiylik bilan aql-idrok o'rtasida qat'iy bog'liqlik

mavjudligini ta'kidlaydi hamda komil inson va adolatli jamiyatning insonparvarlik g'oyalarini asoslab beradi. Farobiy falsafasining asosiy g'oyasi – ahloqiy komillik va bilimdonlik inson uchun baxt eshiklarini ochadi.

Shakl va mazmun uyg'unligi to'g'risidagi falsafiy tushunchalar, umumiyaxlitlikni aks ettiruvchi qonuniyatlar hayot deb atalmish muqaddas ne'matni tartibga solib turadi. Inson hayot qonunlarini sekin-asta bilib borishi barobarida eng avvalo o'zini kashf etadi. Uni o'rab turgan olamni o'rganib boradi. Mana shu ne'matlardan foydalanish bilan birgalikda ularni ham boyitadi, shaklan tasavvur qiladi, mazmunan to'ldiradi, bilgan sari yana ham bilgisi keladi, ammo bu bilimning oxiriga eta olmaydi. Ulug' faylasuf Aristotel aytganidek, "Men shuncha bilim o'rganib, nihoyat hech narsa bilmasligimni angladim".

Narsaning mohiyati ana shu narsaning o'zidagina aks etmaydi, balki mazkur buyumga dizayner tomonidan berilgan obraz, qiyofada ham aks etadi. Buyumning mohiyatini anglash mazkur ob'ektni ijtimoiy–madaniy turmush obrazi sifatida qabul qilish demakdir. Mohiyat –ideal mazmun bo'lsa, g'oya esa ob'ektdan olinadigan so'nggi natija sanaladi. Narsa va buyumlarning madaniyat bilan uzviyligi inson hayoti uchun munosiblik va dolizarblik o'lchovidir. Ko'p hollarda dizaynerlar

73-rasm

buyumlar insonni shakllantiruvchi omil ekanligini unutib qo'yadilar. Demak dizayn falsafasi, aniqrog'i estetikasi talablarida belgilangan oliy qadriyat go'zallikni badbasharalik bilan, ezgulikni qabohat bilan almashtirib qo'yadilar.

Mana bu tasvirlarda bir necha oddiy ishlar aks ettirilgan. 73– rasmga e'tibor qaratamiz.

Ularning shakli hanjar qiyofasida, funksiyasi

75-rasm

esa taroq vazifasida, kim kafolat beradi, shu

74-rasm

buyumlar falsafasiga ko'ra qo'llanlmaydi deb. Xatto uni qo'llagan odam tasodifan o'z ko'zini o'yib olishi mumkin. Biz ularga odiy qilib, "havfli dizayn" degan bahoni beramiz. 74-rasmdagi krujka yo qulingizni kuydiradi, yoki boshingizni yoradi. 75-rasm. Granata sham, nihoyat o'chish arafasida portlashi mumkin. 76-rasmda tasvirlangan dizayn ob'ekti hammasidan oshib tushdi. O't ochar qurol o'qdoni va uning kalibrlari, ya'ni o'qlari tannozlar uchun kosmetika qutichasi va lab buyog'i sifatida taqdim etilmoqda.

Biz ilmiy adabiyotlarda berilgan dizayn xususiyatlarini sanar ekanmiz, dizaynning asosiy vazifasi faqat predmetlar olami muhitida buyumlar yaratish, ularning funksionalligi va estetik jihatlariga e'tibor berish bilan cheklanib qolayotganligini sezishimiz mumkin. Hozirgizamon dizaynining muammolari xuddi shu erda yashiringan. Dizayn eng avvalo zamon sharoitlari va talablaridan kelib

76-rasm

chiqishi, jamiyatdagi o'zgarishlar bilan chambarchas bog'liqligi, kim va nima uchun, iste'molchi turmushini yanada yaxshilash uchun faoliyat yurgazishi, bu erda iste'molcha so'zi nafaqat tijoriy atama balki, falsafiy atama ekanligini ham ta'kidlashimiz zarur. Xa, dizayn nazariyasi va g'oyasi gumanistik, insonparvar bo'lmog'i lozim.

AQShning Filadelfiya shtatida doktor Maykl Glassner tomonidan bepust ota onalar genlarini chatishtirish yo'li bilan chaqaloq yaratildi. Chaqaloqqa Levi Konnoru deb nom qo'yganlar. U uch oylik bo'ldi. Olimning faxr bilan aytishicha, u ana shunday ota onalarning orzularini ro'yobga chiqarishda qancha mablag' va asablarini ehtiyot qilib qoladi. Faqat o'n ikki ming dollar to'lansa bas, orzular o'shaladi. O'simliklarni urug'idan ko'paytirish, duragaylash, changlatish minglab yillarki mavjud, lekin xayvonot va odamlar masalasida ehtiyotsizlarcha o'tkaziladigan tajribalarning oqibatlari qanday bo'ladi? Ikki boshli odam, to'rt qo'lli

mahluqot va boshqalar, xudoning o'zi kechirsin. ” Ahloqiy tortishuvlarga qaraganda tibbiyot ancha ilgarlab ketdi, -deydi doktor Maykl Glassner,— shu bois tortishuvlar ko'p. Ammo bizni meditsina sohasidagi kashf etilmagan cho'qqilar kutib turibdi”.

Alyaska hindulari va eskimoslarining milliy liboslari, uy –ro'zg'or anjomlari, Afrika va Okeaniya xalqlari dohiylarining bezaklari ana shular jumlasidandir. Uzoqqa bormaylik, o'zimizning milliy va etnografik an'alarimizga Evropa va Uzoq SHarq mamlakatlaridagi qiziqish haqida ham ana shunday fikrlarni aytishimiz mumkin. SHuni iftixor bilan ta'kidlashimiz mumkinki, minglab yillar avval bo'lganidek, o'zbek xalqi liboslari va kastyumlari hozir ham o'z dolzarbligini yo'qotgan emas. To'g'ri zamonaviy dizaynerlarimiz mahalliy matolarimizning ekologik fazilatlariga e'tibor qilar ekanlar, dizayn falsafasini unutib qo'yish hollari ham kuzatiladi. Bu matolar aynan shu o'lka etnografiyasiga, ekologiyasiga, an'alariga munosib tarzda dunyoga kelgan. Ustalar bu matolarning to'qilishidanoq inson tanasiga mos tarzdagi libos bichimi va bezaklarini hisobga olganlar. Inson va tabiat uyg'unligidagi go'zallik ularning falsafasiga jo bo'lgan. Shu bilan birga milliy, diniy, hududiy cheklovlarga ham javob berishi ko'zda tutilgan.

79-rasm

Marg‘ilon ustalari yarimshoyi matolar: atlas, adras, beqasam, banoras, yupqa shoyidan abrli atlaslar to‘qiganlar.”Abr” degani fors tilidan o‘giranimizda “bulut” degan ma’noniberadi. Bulutning quyoshni to‘sishi, ola bulut

mo‘‘tadillik i‘nom etishi, yupqali shabadaparanglik tanaga orom bag‘ishlashi va tabiat ranglari, kmalak jilosi tengiyo‘q estetik zavq berishi hisobga olingan. 80-rasmga e‘tibor bering. Xon atlas qizlarning go‘zalligiga yana ham uyg‘unlashib

81-rasm

80-rasm

ketganligini ko‘rasiz. Bor vujudining yopib turishi, quyosh va issiqdan uni himoya qilmoqda. Ranglar qizbola qiyofasiga yana ham maftunkorlik hadiya qilmoqda. 81-rasmda esa uning aksi. Agar qizlar va ayollar libosi Evropaga mo‘ljallangan bo‘lsa,

atlas matosi o'z qimmatini yo'qotadi. Bu rasmdagi liboslarni bizning sharoitimizda kiyib bo'larmikan? Mahalliy dizaynerlari, ustalari falsafasining mukammalligiga taxsin o'qiysiz, albatta.

Umuman olganda etnik va milliy qadriyatlar inobatga olinmaganligi sababli Ko'rgazma pavilʼoni zudlik bilan buzib yuborildi. Tezkorlik bilan Moskva Bosh Universal Magazining 120 yilligi munosabati bilan Qizil maydonda "Rojdestvo yarmarkasi" tashkil etilib, muvaffaqiyat qozondi.

Dizayn falsafasi haqida fikr yuritganda iqtisodiy, ijtimoiy, ilmiy–texnologik asoslar va unga qo'yiladigan kasbiy talablarni tilga olmaslikning iloji yo'q. Inson faoliyatining barcha jabhalarida yangi texnologiyalar qo'llanilaytgan bizning zamonamizda ba'zi ishlar ko'ngilsiz oqibatlarga ham olib kelayotganligi sir emas. Chernobyl AES va Yaponiyadagi Fukusima atom stansiyasining tabiiy ofatdan zarar ko'rishi va texnologik xatolari daxshatli oqibatlarga olib keldi, katta maydonlarda radiatsiya tufayli odamlar va jonivorlar halokatiga sabab bo'ldi.

Bu sohada shu yil qabul qilingan O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Islom Karimovning "Muqobil energiya manbalarini rivojlantirish choralari to'g'risida"gi Farmoni alohida ahamiyat kasb etadi. Bu xujjatga ko'ra muqobil energetika sohasidagi ilmiy salohiyatni yanada rivojlantirish, talab darajasidagi malakali kadrlarni tayyorlash, qonunchilikni mukammallashtirish, muqobil energiya ishlab chiqaruvchilar va iste'molchilar uchun imtiyozlar berish, soliq va bojxona imtiyozlarini tadbiq qilish, "Muqobil energiya manbalari" to'g'risidagi Qonun loyihasini ishlab chiqish kabi masalalarni amalga oshirish vazifasi belgilangan. Hususan Samarqand viloyatida kuyosh fotoelektr stansiyasi loyihasini qurib bitkazish ko'zda tutilgan.

Dizaynning siyosiy va xuquqiy asoslari ham dizayn falsafasi va ahloqining ajralmas qismi ekanligini yuqorida qabul qilingan qonun va xujjatlardan ham sezishimiz mumkin. Bizning mamlakatimizda ham Dizayn-faoliyat bilan bog'liq Qonun ishlab chiqilishi va qabul qilinishiga ehtiyoj sezilmoqda.

Buyuk qomusiy olim va faylasuf Abu Nasr Forobiy ta'kidlaganidek, odamlarga ezgulik va yaxshilik qilish niyatida o'z bilmini qo'llay olgan kishi xaqiqiy komil insondir.

Dizayn, eng avvalo, yoshlar va talabalar dilida go'zallik va ezgulik shakllarini yaratadi. Uning ilmiy falsafasi esa inson qalbini madaniyat va ma'naviyat bilan to'ldiradi. Ahloqi esa baxt va omad eshiklarini ochadi.

3.3. Yashil kimyo,miniaturizatsiyalash, ko'rinmas buyumlar, yaltiroq dizayn va boshqa nanotexnologiyalar

Yashil kimyo. Yuqori texnologiyalarning tez suratlar bilan o'sishi, jumladan, mikroelektronika, kibernetika, bionika va robot texnikaning takomillashuvi dunyo o'zining texnologik rivojlanishi bilan ma'lum evolyutsion nuqtaga kelganligidan dalolat bermoqda. Hatto taraqqiyotning ba'zi asosiy namunalari bilan cheksizlik sari intilayotganligini his etasiz. Dizayn loyihalari mavjud bo'lgan interfeyslar, virtual olam dizayni ham rivojlanmoqda. Predmetlar olami inson qo'llari bilan yaratilgan yorqin tabiat ranglari bilan bo'yalmoqda.

O'zbekistonda o'tkazilgan Birinchi ilmiy amaliy konferensiya "Yashil kimyo-barqaror taraqqiyot manfaatlari yo'lida" deb nomlandi. Unda mamlakatimiz va xorijiy davlatlardan kelgan mutahassisleri ishtirok etdilar. O'zbekiston va Hamdo'stlik davlatlari ilmiy-tekshirish instituti olimlari, ekologiya va kimyo texnologiyalari bo'yicha mutaxassislar va keng jamoatchilik vakillari ishtirok etdilar. Konferentsiya mavzusi: "Kimyo sanoatida "yashil" texnologiyalarni qo'llash; nanotexnologiyalar va kimyo dizayni; uskunalar va ekologik tizim hamda ekologik ta'lim masalalariga bag'ishlandi.

O'zbekiston olimlari yashil prinsiplarni hayotga tatbiq qilishda dastlabki qadamlarni tashlamoqda. Mamlakatning ekologik muammolarining o'ziga xos tomonlarini inobatga olish, har bir sohada, qolaversa, dizayn sohasining barcha jabhalarida dolzarb ahamiyat kasb etadi.

Buyumlarni miniaturizatsiyalash. XX asrning 80-yillaridandan boshlab mikroelektronika sohasida sezilarli texnikaviy o'sish yuzaga keldi. Bizga ma'lum bo'lgan bir qator buyumlar mikrochiplar va minimal darajada, ya'ni imkoni boricha kichik hajmda yaratila boshlandi. Ko'p tonnali "hisoblash markazlari" o'rniga ko'tarib yurishga mo'ljallangan kichkina buyumlar yaratildi. Ulardan istagan joyingizda foydalanishingiz mumkin. Texnologiyalar takomillashgani bois tezlik ham ortdi. Bu, albatta, buyumlarga ham o'z talablarini o'tkazdi. Ularni ko'chirish yengil bo'lishi, yengil, kichkina, unumdor, uslublashgan, modaga xos va foydalanishga qulay tarzda ishlabchiqarilishi zamonaviy iste'molchi mavqeini ham aks ettiradi.

"Sony". Walkman. Miniaturizatsiyalash taraqqiyot bosqichlarini, ya'ni evolyutsiyasini maishiy teleradiotexnikasi liderlaridan va moda yaratuvchilaridan biri sanalgan – "Sony" yapon firmasi misolida ham ko'rishimiz mumkin.

Ko'rinmas buyumlar. Yaltiroq dizayn. Mikroelektronikaning takomillashuvi buyumlarning ko'zga tashlanmasligi va ularning funksiyalari yuzasidan biz odatlanib qolgan tushunchalar doirasidan tashqari fenomenlarning dunyoga kelishiga sabab bo'ldi. Oddiy mexanik yozuv mashinasini, funksiyasini ko'zimiz bilan ko'rib turishimiz mumkin. Ammo elektron yozuv mashinasi disketlaridagi jarayonlarni ko'ra olmaymiz. Mitti protsessorlar haqida gapirmasa ham bo'ladi. Tashqi ko'rinishdan bir xil bo'lgan agregatlar ming xil vazifalarni bajarishi mumkin. Mikroelektronika asri dizaynerlar uchun butunlay boshqacha vazifalarni qo'ymoqda. Ulardan biri iste'molchiga ma'lum bir ob'ektni tushunishga yordam berish orqali undan foydalanish jarayonini soddalashtirishdan iborat. Dizayner shakl yaratish bilan, eng avvalo, uning tashqi qobig'ini yaratish, demak, stayling bilan shug'ullanadi. Bunda eng asosiy vazifa ishlatishga qulay bo'lgan inson bilan kompyuter o'rtasida interfeys yaratishdan iborat. Dizayn borgan sari predmetlar shaklini yaratishga emas, balki sezilmaydigan jarayonlar va axborotlarni tashkil etishga taalluqli bo'lib bormoqda.

3.6. Mustaqil O'zbekiston dovon oshmoqda

Qisqa tarixiy vaqtda Mustaqil O'zbekiston yuksak dovonlarni oshib o'tdi desak mubolag'a bo'lmaydi. Shu kabi o'zbek dizayni ham yosh bo'lishiga qaramay, o'zining go'zalligini olamga ko'z-ko'z qilayapti. Agar qiyosiy darajada baholaydigan bo'lsak, XXI asr dizayni – O'zbekiston tarixining barcha zamonlarida yaratilgan predmetlar olami muhitidan ko'proq bunyodkorlik, iste'molchi talablarini

84-rasm. O'zbekiston "Afrosiyob" tezyurar poyezdi.

ro'yobga chiqarishga hissa qo'yshanligining guvohi bo'lamiz. Shiddatkor zamon dizayn tariziga ham ko'plab yangiliklar kiritmoqda. Misol uchun, yana bir yangi axborot. "Ria Novosti" axborot agentligi xabar qiladi: "O'zbekiston temir yo'llari davlat hissadorlik kompaniyasi Farg'ona vodiysini mamlakat markazi bilan bog'lovchi temir yo'l qurilishini boshlamoqda. Bu loyihani ro'yobga chiqarishning umumiy sarf-xarajatlari 1,9 milliard dollarni tashkil etadi. 2013 yilning oxiriga qadar loyiha ishlari va 2014 yilda esa temir yo'lni qurishga kirishiladi. Inshootni to'rt-besh yilda bitkazish ko'zda tutilgan. Yangi elektrlashtirilgan "Angren-Pop" temir yo'l tarmog'ining o'zunligi 129 kilometrni tashkil etib, Qamchiq dovoni orqali o'tadi. Bu yerda ikkita tunnel qurish mo'ljallangan.

Qamchiq dovoni Quramatog' tizmasida bo'lib, dengiz satqidan 1200 metr balandlikda joylashgan. Bu yerdan yagona avtomobil yo'li o'tadi.

Temir yo'l qurilishi yo'lsozlar bilan birgalikda o'nlab mutaxassislarni, injener-texnik xodimlarni talab qiladi. Yangi tizim uchun dizaynerlarning ijodiy faolligi qanchalar zarur. Endi o'zbek dizaynerlari va quruvchilari, arxitektor-muhandislari ham mehnat va ijod dovonidan oshishlari tayin.

Insoniyat o'z tafakkuri bilan hamisha nafosatga va go'zallikka intilib keladi. Odamning yashash tarzi, hamisha yaratuvchilikka intilishi, umuman, sevilizatsiyaning ildizi hisoblanmish nafosat ham insonning yaratuvchilik ijodidan quvvat oladi.

Ko'hna va navqiron Toshkent jamolida, uning o'tmishi, bugungi kuni va kelajagi timsolidagi uyg'unlik barchani fikrlashga, chor atrofga ijodiy nigoh tashlashiga imkon yaratadi. Olam-olam ilhom beradi. Mustaqillik yillarida butunlay yangicha chiroy ochgan Toshkentning bugungi jamoliga boqsangiz, uning eng avvalo, odamlari, ularning hayot tarzi, shaharliklar tomonidan yaratilayotgan

85-rasm.O'zbekiston Forumlar saroyi.

inshootlar, madaniy-ma'rifiy maskanlar, ravon yo'llar, ko'priklar, uy-joy binolari va unda yashayotgan odamlarning liboslari, uy-ro'zg'or buyumlari, taqinchoqlari, qo'yingki, shahar va uning odamlariga zeb beruvchi, xizmat qiluvchi hamma narsalar yagona uyg'unlik kasb etaishining

guvohi bo'lasiz. Toshkentning o'ta nafosatli shahar ekanligini uning dizaynidan yaqqol sezasiz. Bu, albatta, Toshkent ahlining ijodiy va ilmiy kashfiyotlari va estetik intilishlari, aniqrog'i, ijodiy mehnati natijasidir. Aholi ichki dunyosida va ruhiyatida yuz bergan o'zgarishlarning mevasidir. Ayniqsa, mustaqillik yillarida ming yillik an'analar, xalqning eng go'zal qadriyatlari ruhimizdan yashash tarzimizga, bunyodkorlik ishlarimizga ko'chmoqda. U ko'hna obidalarimizga, yangi qurilayotgan zamonaviy binolarimizga boqsangiz binolardagi dizayn, go'yo ularga kiydirilgan libos misoli qadimiy an'alarimizning bugungi kundagi shakliy ifodasi ekanligini sezasiz. Toshkentimizning bog'-rog'lari va xiyobonlariga nazar solsangiz, Bobur bog'larining bugungi kundagi qiyofasi ko'z oldingizga keladi.

Ippolito-Fleitz guruhning asosiy vazifasi interyerni zamonaviy uslubda pardoqlash va bilan bab-barobarida O'zbekiston arxitekturasini an'analarini qo'llashdan iborat edi. Saroy o'zining tashqi ko'rinishida klassik unsurlarni saqlab qoldi, ammo uning fasad-interyeri tashrif buyurgan mehmonlarni maftun qiladi. Zamonaviy interyerda O'zbekiston olti viloyatni bir joyga jamlagandek ko'rinadi: foie, tomosha zali, VIP-xoll, ziyofatlar zali, konferentsiya zali va restoran.

Bosh foiega Thassos yunon marmarlari bilan ishlangan kolonnalardan o'tib kirib boriladi. Yarim doira shaklidagi Swarovski qandillari ko'zlarni qamashtiradi. Bejirim qandillar bu yerdagi arxitektura unsurlariga mosligi bilan Sharq va G'arb madaniyatlari rishtasiga aylangan.

86-rasm. Amir Temur va Temuriylar muzeyi

Ma'naviy-ma'rifiy binolardan yana biri Temuriylar (1995 yil, arx. A.Turdiev) muzeyi hisoblanadi. Muzey me'morchiligida Go'ri Amir gumbazlaridan andoza olingan. Bino gir-aylanasida gumbaz va 20ta ustun ko'zga tashlanadi. Gumbaz balandligi 30 metr, deimetri 24x2 m, gumbaz ostidagi interyerda ulkan qandil osilgan hamda ganchkor naqshlar bilan bezatilgan. Moviy devor foniga tilla suvi yuritilgan bo'lib, u Samarqanddagi Tilla Kori madrasasini eslatib turadi. Ko'rgazmalar zalida interyer vazifasini Amir Temur haqidagi triptix tasviriy asarlar bajarib turadi. Muzey o'z arxitekturasiga ko'ra, interyerlar bezalishiga, xalq milliy me'morchiligi an'analariga xos.

Toshkent, Samarqand va Shahrisabzda ham Sohibqiron sharafiga yodgorliklar o'rnatilgan.

87-rasm. Amir Temur haykali.

Amir Temur nomi bilan ataluvchi maydonda qad ko'targan haykaltaroshlik asari (haykaltarosh I.Jabborov, arxitektor F.Ashrafiy, B.Usmonov) "Kuch adolatdadir", deya xitob qilmoqda.

Keyingi paytlarda ko'plab binolar korporativ uslubda qurilmoqda. "Interkontenental" mehmonxonasi va O'zbekiston milliy banki (1995 yil arxitektor A.To'xtaev). Milliy bank binosi eng antiqa va baland inshootlardan biridir. U temir-beton va boshdan oxirigacha shisha bilan yopilgan. Aytish joizki, Chikago maktabining zamonaviy uslubi sanaladi. Klassik arxitektura uslubida qurilgan Toshkent shahar hokimiyati binosi (1996 yil, arxitektor F.Tursunov), O'zbekiston Oliy Majlisi binosi (1997 yil, arxitektor V.Akopjanyan) shaharga chiroy bag'ishlab turibdi.

Ajdodlarimiz, ming yillarki, islom diniga e'tiqod qilib, uning eng go'zal madaniy qadriyatlari ham ruhimizda, ham yashash tarzimizda o'z ifodasini topgan.

Hozirgi kunda bu yerda Hazrat Imom jome' masjidi, Baroqxon madrasasi, Mo'yi muborak ziyoratgohi, Tillashoh masjidi, O'zbekiston musulmonlari diniy idorasining binosi va boshqa noyob imoratlar shahar husniga ko'rk berib turibdi. Bu xosiyatli zaminda nomlari butun Islom olamiga mashhur Imom Qaffol Shoshiy, Shayx Xovandu Tohur, Shayx Zayniddin bobo, Ibrohim bobo, Qo'yluq ota singari ulug' zotlar yetishib chiqqanida ham katta hikmat bor. Abulqosim, Ko'kaldosh madrasalari o'zining muhtashamligi, go'zalligi bilan mashhur. Shukrki, mustaqillik tufayli buyuk ajdodlarimiz merosi muhofazaga olindi. Tarixiy obidalarimiz qayta tiklandi, Ko'kaldosh, Abulqosim madrasalari, XII asrga taalluqli Shayx Xovandu Tohur, Yunusxon ziyoratgohlari ta'mirlanib, yana o'z holiga keltirildi. 2007 yili Islom konferentsiyasi tashkilotining ta'lim, fan va madaniyat muassasasi hisoblangan ISESCO tomonidan Toshkent "Islom madaniyati poytaxti" deb e'lon qilingani, shahrimizga ko'rsatilgan yuksak ehtiromning namunasi bo'ldi.

O'zbekistonda sanoat arxitekturasini ham jadal rivojlanmoqda. Asakadagi avtomobil giganti – Andijon avtomobil zavodi, Buxoro Neftni qayta ishlash zavodi,

Xo'jaobod Gaz ombori, Urganch Shakar zavodi, Farg'ona Ip yigiruv fabrikasi, Qizilqul Foforid zavodi, Sho'rtan Gaz kimyo kambinati va boshqalarni sanashimiz mumkin.

3.7. Dizayn va marketing

Dizayn o'zining ergonomikasi bilan birgalikda yaratilgan buyumning iste'molchilik sifatini tahlil qilish va marketing masalalari bilan shug'ullanishni ham talab qiladi. Tahlil jarayoni va natijalardan kelib chiqib, yaratilgan mahsulotning iste'molbopligi masalasida yana qaytadan ko'rib chiqiladi. Bu jarayon buyumning dastlabki partiyasi chiqarilgandan so'ng ham davom etadi. Loyihalashning barcha bosqichlarida marketing nuqtai nazaridan chuqur tahlil olib borish faqat dizaynga xos xususiyat sanaladi.

Zamonaviy dizaynga xos xususiyatlardan yana biri vaziyatlarga moslasha bilish, zudlik bilan iste'molchilar talablari asosida shakllarga o'zgartirishlar kiritish kabi tezkor harakatlar ham ana shular jumlasidandir. Undan tashqari, dizaynda ilmiy loyihalash metodlari va maxsus bilimlar mavjudki, barcha vaziyatlarda ularni qullash orqali masalalarni hal etish mumkin. Ular ichida ergonomika, ya'ni insonning psixofiziologik va funksional o'ziga xosligini o'rganuvchi fan asosiy o'rin egallaydi. Chunki dizayn uchun inson salomatligidan muhimroq narsaning o'zi yo'q.

Har bir dizayner o'z ijodiy faoliyatini boshlar ekan, o'ziga o'zi savol berib ko'rishi lozim: mening faoliyatim nimalardan iborat? Men o'zimni ijodiy faoliyatda sinab ko'rish niyatida loyihalar chizayapmanmi? Yoki asosiy maqsadim nimadir yangi original buyum yaratish orqali insonning aniq ehtiyojlarini qondirish emasmi? Xuddi shu savollarga beriladigan to'g'ri javoblar iste'molchilar turmushini yanada yaxshilanishiga olib keladi va dizayner tijoriy muvaffaqiyatlarining garovi bo'ladi.

Endilikda biz "iste'mol jamiyati"da yashayapmiz. Chor atrofimiz rango-rang va o'ta serob tovarlar o'rab olgan. Ayniqsa, libos dizayneri uchun bugungi kunda iste'dodli ijodkor bo'lish va original buyumlar yaratish ham ozlik qilib qoldi. Moda industriyasi – bu tijorat sohasi, shu tufayli dizayner, agar muvaffaqiyat qozanishni o'z

oldiga maqsad qilib qo'ygan bo'lsa, o'z xaridorini, iste'molchisini yaxshi bilishi, uning talablarini yaxshi anglashi va unga zarur bo'lgan o'z mahsulotlarini taklif qilishni bilishi lozim.

3.8. Dizayn haqida afsona va haqiqatlar

Xitoy giganti. Dizayn haqida afsona va rivoyatlar juda ko'p. Ularda har bir xalqning orzu-umidlari mujassam. Dunyoning yetti mo'jizasi ham eng avval inson dahosi hayotida tug'ilgan, so'ngra uning hayotiga kirib kelgan.

Buyuk Xitoy devori haqida ham har qancha rost-yolg'on to'qisak arziydi. U Xitoy me'mor va hunarmandlari tomonidan abadiyatga qo'yilgan ulkan yodgorlik, insoniyat tamaddunining tengi yo'q kashfiyotlaridan biridir. Xitoyliklar buyuk devorlari bilan cheksiz ravishda faxrlanadilar (Buyuk Xitoy devori fotosurati).

Bugungi kunda ham ana shunday qadimiy Xitoy sulolalari yaratgan an'analar qayta tug'ilmoqda. Xitoyliklar o'z mo'jizalari bilan dunyoni lol qoldirishayapti. Yer yuzidagi eng ulkan, alohida qad ko'targan bino – New Century Global Center – Super Mega Mo'jiza Markazi qurilishi nihoyasiga etdi. U Chendu shahrida bunyod etilgan Xitoy gigantidir.

Sichuan viloyati poytaxti ma'muriyatining rejalariga ko'ra, 2020 yilga borib bu hudud AQSH Kremniy vodiysi kabi eng rivojlangan iqtisodiy va madaniy markazga aylanishi ko'zda tutilgan. 2007 yili iqtisodiyot, savdo, moliya, fan va texnikaning ulkan markazi

88-rasm. Xitoy giganti.

hisoblangan Chendu shahriga Xitoy investitsion iqlimi namunasi hisoblanganligi bois Super Mega Mo'jiza Markazi qurilishi uchun Jahon banki tomonidan mablag' ajratilgan edi.

New Century Global Center kattaligi inson aqlini lol qoldiradi. Inshoot uzinas 500 metrni, eni 400 metrni, balandligi esa 100 metrni tashkil etadi. Bu Pentagon binosidan uch marta, Sidney operasidan 20 marta kattadir (markaz binosi fotosurati). Bu ulkan imorat juda gavjum joyda – zamonaviy san’at markazi to’g’risida bunyod etildi. Jahon arxitektura olimining yorqin yuulduzi, Prittsker mukofoti sovrindori, arab millatiga mansub Britaniya arxitektori Zaha Hadid uning muallifi sanaladi. Endi uning ishtirokida New Century Global Center loyihasi ishlab chiqildi. Bu arxitektorning futuristik dizaynida uning uslubi yorqin aks etib turibdi.

Ko’rinmas mato. Ko’rinmas odam yoki odamni ko’rinmas qiladigan qalpoq yoki yomg’irpo’sh haqida faqat ertaklarda o’qiganmiz. Amerikada yashovchi o’zbekistonlik olim ertaklardagi bu holatni reallikka aylantirdi. Dallasdagi Texas universiteti tadqiqotchilari Ali Aliev rahbarligi ostida ko’rinmas matoni ixtiro qilishdi. Sarob effektini beruvchi bu mato uglerod nanotrubkachalar asosiga qurilgan.

“Biz yaratgan yangi mato elektr toki ta’sirida tez qiziydi va tez issiqlik o’tkazuvchanligi va yupqaligi bilan sarob effektini paydo qilishga qodir. Bir qancha molekula qalinligidagi bu mato o’z optik diapazonida joylashgan ob’ektlarni ko’rinmas holga keltirishi mumkin. Bu plyonka juda yupqa, deyarli ko’rinmaydi. Uni biron-bir ob’ektning oldiga to’ssangiz, u ko’zga ko’rinmaydigan holga keladi. Atrofdagi narsalar ko’rinadi, uning ortidagi ob’ektlar ko’rinmas bo’lib qoladi, – deydi kashfiyot muallifi, Dallasdagi Texas universiteti professori Ali Aliev. – Tadqiqotlarni boshlaganimizda maqsadimiz optik deflektorlar, ya’ni lazer nurlarini tez qaytara oladigan materialni kashf etish bo’lgan edi va ammo biz mana shunday natijaga erishdik.”

Texaslik olimlar yaratgan ko’zga ko’rinmas matoning qanday ishlashini “Nanotechnology” internet-jurnalidagi videomaterialda ko’rish mumkin.

Doktor Aliev 1980 yillarda O’zbekiston Fanlar Akademiyasi Elektronika institutida, so’ngra Termo-fizika institutida 25 yil ishlagan. 2002 yili Janubiy

Koreyaga borib to'rt yil xizmat qildi, so'ngra AQSHga ketdi. Hozir Dallasdagi Texas universitetida ilmiy izlanishlar olib bormoqda.

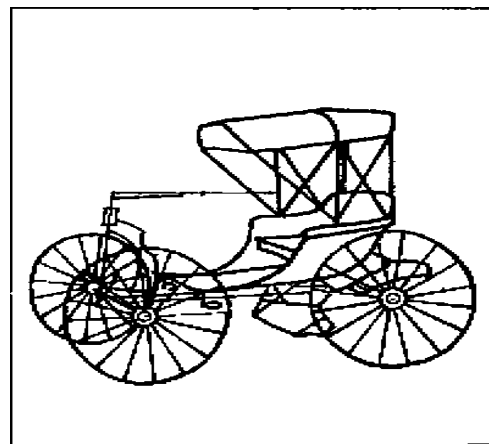
Olim nanotexnologiyalar borasida 60dan ortiq ilmiy izlanish hamda 10ga yaqin patent muallifi hisoblanadi. Dizayn va nanotexnologiyalar borasida o'zbek olimlari ham ulkan muvaffaqiyatlarga erishmoqdalar.

3.4.Dizayning o'ziga xos xususiyatlari

Badiiy loyihalash faoliyatining o'ziga xosligi quyidagi xususiyatlar bilan ko'zga tashlanadi:

1. Dizaynda qulaylik va komfort.

Dizayn badiiy loyihalash turlari ichida "qulaylik" va "komfort" tushunchalari bilan chambarchas bog'langan soha sanaladi. Sanoatda arzon va seriyali

89-rasm. Mexanik arava

ishlabchiqarishning paydo bo'lishi sharoitlarida uning asosiy yo'nalishi ommaviy xaridorlarinnig manfaatlarini hisobga olgan holda, loyihalar yaratishga qaratiladi. Dizaynda yo'l qo'yilgan xato minglab adadlarda ishlab chiqarilganligi bois katta yo'qotishlarga olib kelishi mumkin;

2. Shaklning tez o'zgarishi. Mobillik va veriabellik. Buyum va narsalarga rang tanlashda ularning ko'rinishini tubdan o'zgartirish imkoniyati demakdir. Vareabellik – bu zamonaviy dizaynda shakl yaratish usullaridan biri. Ba'zi unsurlarning joyini o'zgartirish orqali loyihalashtirilgan ob'ektning turli xil ko'rinishlarda namoyon bo'lishi va u ma'lum bir iste'molchilar guruhi manfaatlarini qondirishga xizmat qiladi.

3. Ko'p funksiyali unsurlar.

Ishlabchiqarilgan buyumlar shaklini tez o'zgartirish mumkinligi, boshqa shakl olishi vaziyatlarga qarab belgilanadi. Dizayning mohiyati narsa va buyumlarning

makondan unumli foydalanish imkoniyatini yaratishdir (poezd vogoni ichidagi kupe – alohida xona, kravat, yig'ma stul va stol va boshqalar bilan hammangiz tanishasiz).

4. Rasional va funksionallik. Har bir buyumni vazifasiga ko'ra oqilona qo'llash demakdir. Bu xususiyat dizayn falsafasi asosini tashkil etadi hamda zamonaviy dizayn loyihalari maqsadlaridan biri qilib belgilangan. Buyum va narsalardan, yashash muhitidan unumli va oqilona foydalanashi o'rta hol iste'molchilar manfaatlarini aks ettiradi.

5. Material va konstruksiyadagi tejamkorlik. Resurslarni tajab ishlatgan holda uyqori samaralarga erishish. Maydonlardan unumli va oqilona foydalanish zamonaviy arxitektura me'morchilik dizayn maktabi VXUTEMAS ta'limotining asosiy prinsipi hisoblangan. Bu oliy san'at texnika ustaxonasi 1920-1926 yillarda faoliyat olib borgan bo'lib, talabalarga beriladigan topshiriqlar ichida mavjud bo'lgan buyumni soddalashtirish, konstruksiyasini o'zgartirish va foydalanilmaydigan qismlarini olib tashlash kabi topshiriqlar berilgan. Ko'proq qulaylik va foydaliroq bo'lishiga ahamiyat qaratilgan. Bugungi kunda ham, resurstejamkor texnologiyalardan keng foydalanilmoqda.

6. Zamonaviylik va stayling. Rassom yoki arxitektordan farqli o'laroq, dizayner aniq buyurtmachiga ega bo'lmaydi. U o'z buyumlarini iste'molchilarning katta doirasi yoki guruhi uchun yaratadi (yoshlar va qariyalar uchun liboslar, nogironlar uchun mebellar va hokazo). Uning ishini baholaydigan mezon – bu bozor sanaladi. Shu bois yaratilajak buyum zamonaviy moda asosida xaridorlarning estetik ehtiyojlarini qondira olishga xizmat qilishi lozim. Zamon bilan teng yurish dizayner faoliyatining muvaffaqiyatini ta'minlaydi. Aytish joiz bo'lsa, u zamondan yarim qadam oldin yurishi va moda rivojlanishini bashorat qila olishi lozim. Bir qator buyum va tovarlar, ayniqsa, mebellar maishiy uskunalar, idish-tovoqlar o'n yillar davomida ham juda kam o'zgaradi, ammo dizaynerlar muntazam ravishda ularning tashqi ko'rinishi, shakllari ustida izlanishlar olib borishlari lozim.

Styling – steyling – shakliy estetik modernizatsiya ma’nosini bildirib, bunda buyumning faqat tashqi ko’rinishigina o’zgaradi, ammo uning funksiyasi, texnikaviy sifat darajasi oldingidek saqlanib qoladi. Stilizatsiyadan asosiy maqsad – buyumga tijorat maqsadlariga javob bera oladigan yangi tovar ko’rinishi bag’ishlashdan iborat.

7. Yuqori texnologiya. Ishlabchiqarish taraqqiyoti bozor iqtisodiyotining eng asosiy talablaridan biri bo’lib, ishlabchiqarishni muntazam yangilash, butunlay yangicha ishlamalar yaratish orqali mahsulotlarning iste’mol sifatini oshirish, tan narxini kamaytirish demakdir. XX asrning ikkinchi yarmiga xos xususiyatlardan biri yangi texnologiya va materiallarning badiiy shakl yaratilishiga ta’siri hisoblanadi. Bu, o’z navbatida, me’morchilik va buyumlar yaratilishida ijodiy jihatdan butunlay yangi badiiy uslub yo’nalishi paydo bo’lishiga olib keladi. Bu dizayn sohasidagi yo’nalish – “xay-tek” – yuqori texnologiya, yangi-yangi material turlari badiiy shakl yaratishdagi yangicha prinsiplarning dunyoga kelishiga sabab bo’ldi.

8. “Novatorlik” bu dizaynning badiiy loyiha ishlamalari ichida alohida ajralib turishini ta’minlovchi xususiyatdir. Dizayn innovatsion g’oyalarsiz yashay olmaydi. Bozor iqtisodiyoti qonunlari ilmiy-texnikaviy yutuqlardan tez va o’z vaqtida foydalanib, uni tatbiq etishni, yangi materiallar va texnologiyalarni qo’llash orqali ishlab chiqarilayotgan buyumlar sifatini yaxshilashni maksimal darajada iqtisodiy samaradorlikka erishishni talab qiladi. Shu bois ham, zamonaviy dizaynerlik faoliyatni ma’lum bir tor mutaxassislik yoki tarmoqqa malakalanadi, vaziyatni chuqur tahlil qiladi, loyiha ob’ektini chuqur o’rganadi. Dizayner uchun, ayniqsa, sanoat dizayneri uchun novator va kashfiyotchi bo’lish talab etiladi.

9. An’anaviylikni inkor etish. Yangi texnologiyalarni va materiallarni qo’llash orqali muntazam o’zgarib turuvchi zamonaviy modaga yo’naltirilgan dizayn aniq aks etib turadigan milliy an’anaviylikka ega bo’lmaydi, balki iste’molchilarning keng doirasi misoli baynalminal bo’ladi. Me’morchilik va amaliy san’at turlaridan farqli ravishda dizaynda an’anaviylik butunlay inkor etiladi, chunki butunlay yangi buyum, yangi vazifalar uchun xizmat qiladigan, uning analogi bo’lmagan mahsulotlarda

milliy an'analar nima qilsin? (Kompyuter, uyali telefon apparatlari va hokazolar). Faqatgina badiiy shakl yaratishdagi ma'lum bir firmaning an'analari haqida gapirish mumkin.

10. Sanoatlashtirish. Sanoat dizayneri ko'p minglab bir xil shaklda chiqarilayotgan mahsulot va buyumlarning bir qolipda bo'lib qolishdan saqlash uchun betinim izlanishlar olib boradi. Bunda, albatta, variabellik, kompozitsiya, adaptatsiya, har bir vaziyatdan kelib chiqqan hoda loyihalash, tashqi ko'rinish uchun ranglar jilosini o'zgartirish orqali iste'molchilar talablarini qondirish mumkin.

11. Dizayn erganomikasi. Erganomika fanining tarixi ham aslida ibtidoiy jamoa davriga borib taqaladi. Qadimgi odam mehnat qurollari yasashni va ularni ishlatishni bilib olganlarida, ularga berilgan shakllar inson jismoniy imkoniyatlarini oshirish maqsadini ko'zlaganlar. Tayoq insonning qo'lini uzun qilgan, toshbolta buyumlarni nimtalash, yong'oqlarni chaqishni qulaylashtirgan, nayza hayvonlarni ovlash va o'zini himoya qilish uchun zarur bo'lgan. Shu tariqa inson o'z tabiiy imkoniyatlarini sun'iy ravishda oshirgan.

Erganomika fan sifatida yarim asr muqaddam tan olinib, antropologiya, fiziologiya, biomexanika, mehnat gigiyenasi va boshqa texnikaviy fanlarning tayanch nuqtasiga aylandi.

Erganomikani "mehnat haqidagi fan" deb atashadi. "Ergos" – "mehnat", "normos" – "qonun" demak. Ingliz tilida so'zlashuvchi mamlakatlarda "human factors" o'zbek tiliga o'girsak, "inson omili" ma'nosini anglatadi. Ergonomikaning maqsad va vazifalari ko'p yillar davomida o'zgarmay keldi. U insonning imkoniyatlarini texnika vositalari imkoniyatlariga moslashtirish, eng maqbul, xavfsiz va samarador omillarni yaratish bilan shug'ullanadi, ammo keyingi yillarda uning bosh maqsadi ancha o'zgardi. Biomexanika sifatida mehnatni loyihalashga kirishdi, ergonomikada mehnat fiziologiyasi va biomexanika oldingidek o'rin tutmasa ham, uning yangi jihatlari o'ta dolzarblik kasb etmoqda. Bu hozirgi kunlarda kompyuterda ishlovchi xodimlarning ko'payishi bilan bog'liq. Kompyuter yonida uzoq o'tirish

inson umurtqa pog'onasi, qo'l-oyoq suyaklari va ko'ziga qattiq ta'sir qiladi. Harakatsizlikdan kelib chiqadigan hastaliklar ko'payib ketdi. Shu bois ham, ergonomika mutaxassislari texnika vositalari sharoitlariga insoning moslashuvi muammolariga e'tibor qaratmoqdalar. Buning yechimi – mahsulot ishlabchiqarishda, ularning dizayn loyihalarini tayyorlashda aniq hisob-kitob asosida ish yuritish. Xuddi shu masalani yechish ergonomikaning vazifasi hisoblanadi.

3.5. Dizayn taraqqiyotining ba'zi masalalari

Dizayn taraqqiyotining tarixi va nazariyasini o'rganar ekanmiz, mazkur o'quv qo'llanmasini yaratish jarayonida bir qator ilmiy adabiyotlar, maqolalar va boshqa dizayn haqidagi manbalardan foydalandik. To'g'risini aytish kerak, o'z bilimimiz ham kundan-kunga, oydan-oyga oshib bordi. Ammo, baribir, izlagan narsamizni to'laqonli topdik, dizaynning tarixini chuqur bilib oldik, nazariyasini o'rganib bo'ldik, deb ta'kidlay olmaymiz. Hatto dizayn kashshoflari ham, bugungi peshqadamlari ham bu fikrni aytishga ojiz ekanliklarining guvohi bo'ldik. Buning asosiy sababi, dizaynning betinim takomillashib borishi va unga bo'lgan ilmiy tahlillarga nisbatan, aniqrog'i, nazariyasiga nisbatan amaliyotining bir necha marta tezroq rivojlanayotganligida ekanligini ta'kidlashimiz mumkin.

Minglab adabiyotlar, internet saytlari va boshqa axborot manbalarida ham bir necha xorijiy va mamlakatimiz olimlarining ilmiy ishlarini hisobga olmaganda, asosan dizayn amaliyoti bo'yicha reklama va e'lonlar, marketiing va tijorat xabarlarini topishingiz mumkin. Shuning o'ziyoq, dizaynga shakl yaratishning turi sifatida, hunarmandchilik sohasi sifatida, ustachilik faoliyati sifatida, chevarlik, kosiblik, va boshqa qo'l mehnati va texnika yaratuvchiligi turlari sifatida, yana ham aniqlashtirsak, oddiy mehnat turi sifatida yondashilayotganligini ham sezishimiz mumkin. Ba'zilar "dizayn" atamasidan o'z mehnatining sifatliigi, san'atday qimmatga ega ekanligini ko'rsatishga intiladilar.

Aslini olganda, dizayn eng ko'hna va murakkab san'at turidir. Albatta san'at, uni inson ijod qiladi, yaratadi, predmetlar olami muhitini boyitib boradi. Keyingi yuz

yilliklar davomida dizayn bo'yicha fikr aytgan har bir olim, har bir ijodkor, rassom, uning estetik xususiyatlari bilan texnik xususiyatlari uyg'unligini ta'minlash haqiqiy ijodkorning mahorati ekanligini ta'kidlab keladilar. Bu yo'lda kurash olib boradilar.

Hozirzamon dizayni oldida turgan muammolarning baz'ilari haqida to'xtalishdan oldin uning o'ziga xos xususiyatlarini sanab o'tsak, ko'p narsa ayon bo'ladi.

Dizayn ergonomikasi. Ergonomika fanining tarixi ham aslida ibtidoiy jamoa davriga borib taqaladi. Qadimgi odam mehnat qurollari yasashni va ularni ishlatishni bilib olganlarida, ularga berilgan shakllar inson jismoniy imkoniyatlarini oshirish maqsadini ko'zlaganlar. Tayoq insoning qo'lini uzun qilgan, toshbolta buyumlarni nimtalash, yong'oqlarni chaqishni qulaylashtirgan, nayza hayvonlarni ovlash va o'zini himoya qilish uchun zarur bo'lgan. Shu tariqa inson o'z tabiiy imkoniyatlarini sun'iy ravishda oshirgan.

Ergonomika fan sifatida yarim asr muqaddam tan olinib, antropologiya, fiziologiya, biomexanika, mehnat gigienasi va boshqa texnikaviy fanlarning tayanch nuqtasiga aylandi.

Ergonomikani "mehnat haqidagi fan" deb atashadi. "Ergos" – "mehnat", "normos" – "qonun". Ingliz tilida so'zlashuvchi mamlakatlarda "human factors" o'zbek tiliga o'girsak "inson omili" ma'nosini anglatadi.

Dizaynerlik kasbini tanlagan inson yaxshi bilishi zarurki, bu mutaxassis narsa va buyumlarni badiiy-konstruksiyalash, binolar, lanshaft hududlarini, sanoat mahsulotlari qiyofasini loyihalash bilan shug'ullanadi. Avvalari rassom "konstruktor" deb nomlagan mutaxassisni bugungi kunda "dizayner" deb atashadi. Chor atrofni o'rab turgan narsa va buyumlar olamidan estetik zavq olishga befarq qaraydigan odam topilmasa kerak.

Biz ilmiy adabiyotlarda berilgan dizayn xususiyatlarini sanar ekanmiz, dizaynning asosiy vazifasi faqat predmetlar olami muhitida buyumlar yaratish, ularning funktsionalligi va estetik jihatlariga e'tibor berish bilan cheklanib

qolayotganligini sezishimiz mumkin. Hozirgi zamon dizaynining muammolari xuddi shu yerda yashiringan. Dizayn, eng avvalo, zamon sharoitlari va talablaridan kelib chiqishi, jamiyatdagi o'zgarishlar bilan chambarchas bog'liqligi, kim va nima uchun, iste'molchi turmushini yanada yaxshilash uchun faoliyat yurgazishi, bu yerda "iste'molchi" so'zi nafaqat tijoriy atama balki, falsafiy atama ekanligini ham ta'kidlashimiz zarur. Ha, birinchidan, dizayn nazariyasi va g'oyasi gumanistik, insonparvar bo'lmog'i lozim. Ikkinchidan, uning internatsionallik uslubi milliylikni inkor etishini hisobga olsak, u qanday madaniyat bo'ldi? Hozirgi zamon dizayni muammolaridan yana biri milliylik bilan uyg'unlashuv masalasi ekanligini ta'kidlashimiz lozim. Uchinchidan dizayn oldida tabiat resurslaridan tejamkorlik bilan foydalanish, shakl yaratishda materiallardan ratsional foydalanish masalasi turibdi. To'rtinchidan hududiy iqlim sharoitlariga moslashuv masalasi, beshinchisi barcha jarayonlarga ekologik nuqtai nazardan yondashuv ekanligini aytish mumkin.

Toshkent arxitektura instituti va Fransiyaning O'zbekistondagi elchixonasi bilan hamkorlikda shahar ekologiyasi masalalariga bag'ishlangan bir qator tadbirlar o'tkazildi. Undan asosiy maqsad me'morlar, talabalar va keng jamoatchilik vakillarini shaharsozlik va arxitekturaning ekologik aspektlariga e'tiborlarini qaratishdan iborat. Shu munosabat bilan Fransiya elchixonasi O'zbekistonga fransuz arxitektor-professorlarini taklif etdi. Shahar ekologiyasi barqarorligi masalalari bo'yicha taniqli mutaxassislar, Versal milliy arxitektura oliy maktabi professorlari – Nadi Oye va Pyer Lefevrlar ma'ruzalar o'tkazdilar. Tadbirning maqsadi – bo'lajak arxitektorlar diqqatini shaharsozlik loyihalari yaratishda ekologiya nuqtai nazaridan yondashuvga qaratishdan iborat edi.

Bu tadbir doirasida professor Pyer Lefevr tashabbusi bilan "Shahar ekologiyasi barqarorligini ta'minlashda arxitektura imkoniyatlari" deb nomlangan ko'rgazmaning o'tkazilishi diqqatga sazovor bo'ldi. Toshkent arxitektura instituti bilan Versal oliy maktabi o'rtasidagi uch yillik hamkorlik natijalariga bag'ishlangan ko'rgazmani professor Sausan Noveyr tashkil etdi. Olimlar va talabalar o'rtasida o'tkazilgan

qizg'in bahslarda ekologik jihatdan toza bo'lgan binolar qurilishi, ularning "yashil" maskanlarini tashkil etish dizaynlari, ilmiy va tashkiliy asoslari haqida ilmiy munozaralar o'tkazildi. Ana shunday tadbirlarning mamlakatimiz oliy maktablari va mutaxassislari ishtirokida tashkil etilishi dizayn taraqqiyotiga turtki bo'lishi aniq.

Shu o'rinda dizayn ta'limi masalasida, uning nazariy va amaliy istiqbollari yuzasidan yana bir fikrni aytib o'tishni lozim topdik. Biz istaymizmi, yo'qmi, barcha sohani dizayn qamrab olganligi hammaga ayon. Bu saha bilan bog'liq jarayonlarni birlashtiruvchi markaz, uyushma, jamiyat zarurligi ko'rinib turibdi.

Ekologik dizayn o'z ichiga badiiy-loyihalash amaliyotining turli sohalarini jamlaganki, har qanday dizayn rejasini ekologik talablarga javob beradigan soha deb atash mumkin. U inson va tabiat uyg'unligi demakdir. Dizayn yuzaga kelgan ijtimoiy-ekologik vaziyatlarni mahsulot uning talablariga amal qilgan holda mahsulot yaratishi, ikkinchidan, ekologik-estetik did orqali iste'molchilarni bu xayrli ishga chorlash vazifasini bajarishidir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Karimov I.A. Yuksak ma'naviyat – yengilmas kuch. Toshkent: “Ma'naviyat”, 2008 yil.
2. Karimov I.A. Tarixiy xotirasiz kelajak yo'k. Toshkent: 1998 yil.
6. Konrad N.I. Zapad-Vostok. Moskva: 1972 g.
3. Mosorova N.N. Filosofiya dizayna: sotsialno-antropologicheskie problemi. Ekaterinburg: 2001.
4. Pulos A. The American Design Adventure-Massachusetts Institute of Technology. USA.1988.
5. Marguse H. Repressive Tolerance G`G` A Critique of Pure Tolerance – Beacon Press Bpston. 1970.
6. “Design Studies” va “Design methods and Theories” deb nomlangan xalqaro hamda “Innovation” deb AQSH sanoat-dizaynerlari jurnallari materiallaridan foydalanildi.
7. Parmon F.M. Kompozitsiya kostuma. Moskva: «Legprombo`tizdat», 1985.
8. Mahmudov K. Turmush ziynati. Toshkent: “O`qituvchi”, 1991.
9. Qoriev M. Tanlangan asarlar. 1-jild Spitamen (tarixiy roman). Toshkent: “Sharq”, 2000.
10. Niyozov N. Mustahkam oila – baxtli yashash garovi. Toshkent: “Mumtoz soz”, 2012.
11. Koveschnikova A.N. Istoriya i teoriya dizayna. Uchebnik dlya vuzov. Moskva: 2009.
12. Voskoboynikov V.N. Istoriya mirovoy i otechestvennoy kulturo. Moskva: MGUK, 1996.
13. Viyrand T. Molodyoji ob iskusstve. Tallin: 1990.
14. Qarshi –2700 (kitob-albom). Toshkent: “Ma'naviyat”, 2006 yil.
15. Hasanboeva G.K. Chursina V.A. Kostum tarixi (o'quv darsligi). Toshkent: “O'zbekiston”, 2002 yil.

16. Underova L.V. Uzbekskaya narodnaya odejda XIX –XX v.v.. Toshkent: “Fan”, 1994.
17. Koveschnikova N. A. Dizayn: istoriya i teoriya. Izdatelstvo: Omega-L, Gruppa kompaniy, 2007 g.
18. Hurshid Davron. Sohibqiron nabirasi. “Sharq”: Toshkent, 1995 yil.
19. Saloxuddinov X.A. Fir’avnlr mamlakati. Toshkent: “Mehnat”, 1992 yil.
20. Maytdinova G. Tkani Toxaristana G.G. Rannesrednevekovo`ye tkani Sredney Azii. Dushanbe: 1996.
21. Davlatova S. Iz istorii odejdi Uzbekistana. “Iskusstvo” – “San’at”, №3-4-2006.
22. Alisher Navoiy. Hayratul-abror. Toshkent: “G’.G’ulom nomidagi Adabiyot va san’at nashriyoti”, 1989 yil.
23. Xerman Vamberi. Buxoro yoxud Movarounnahr tarixi. Toshkent: “ G’.G’ulom nomidagi Adabiyot va san’at nashriyoti”, 1990 yil.
24. Mo’minov I. Amir Temurning O’rta Osiyo tarixida tutugan o’rni va roli. Toshkent: “FAN”, 1993 yil.
25. Mahmudov K. Mehmonnoma. Toshkent: “Yosh gvardiya”, 1989 yil.
26. V. Aronov. Sto dizaynerov Zapada, Moskva, VNIITE, 1994 g.
27. Shatin Yu.V, Raymond Loui. Texnicheskaya estetika, 1987, № 3. The Designs of Raymond Loewy: Exhibition catalogue. Washing-ton, 1975.
Royal Designers on Design. London, 19.
28. Yoqubov Z. Samarqand qog’ozining siri. “Jamiyat” gazetasi: 2011 yil, № 2.
29. Kotler F. Osnova marketinga: kratkiy kurs G. F. Kotler; per. s angl. – M.: Vilyams, 2010.
30. Gofman A. B. Moda i lyudi. Novaya teoriya modi i modnogo povedeniya G`A. B. Gofman. – M.: KDU, 2010.
31. Svendsen L. Filosofiya modi G`L. Svendsen; per. s norv. A. Shipunova. – M.: Progress-Traditsiya, 2007.
32. Mixaylov S. Istoriya dizayna. tom 2. M: 2000-2002.

33. Vahobova S. Fattoxova F. Asrlar sadosi. 2013 yil. Fond forum sayti
34. Yo'ldosheva N. D. Zavqiy domla mahsilari. "Biznes konsultant" jurnali, 4-5(6) 2010 yil.
35. Ahmedov M. Malik Nabiev hayoti va ijodi. "G'.G'ulom nashriyoti": Toshkent 2000 yil.
36. Koveschnikova N.A. Dizayn: istoriya i teoriya. Uchebnoe posobie dlya studentov arxitektturnix i dizaynerskix spetsialnostey. M., Omega-L. 2008.
37. Salamzade E.A. Istoriya dizayna. Metodicheskoe posobie dlya vuzov. Baku, 1995.
38. Aronov V.R. Dizayn i iskusstvo. M., Znanie, 1984.
39. Glazo`chev V. O dizayne. Ocherki po teorii i praktike dizayna na zapade. M., "Iskusstvo", 1970.
40. Mixaylov S.M., Kuleeva L.M. Osnova dizayna. M., "Soyuz dizaynerov", 2002.
41. Mahmudov O. Arxitektori Uzbekistana i Fransii razvivayut sotrudnichestvo. 28 aprel, 2013 «O'zbekiston ovozi».
42. Umarov A. Monumentalno-dekorativnogo uskusstvo Uzbekistana 30-ix godov.
43. Stroitelstvo Arxitektura Uzbekistana T. 1965 g. №3.
44. Dizayn bo'yicha internet manbalar: www.idi.ru. Novosti promo`shlennogo dizayna. www.designet.ru. Sreda obitaniya: dizayn, stili, biblioteka po dizaynu. www.rosdesign.com. © 2013 Art-Blog.uz © 2009-2013 BioPeoples.ru, www.zdaniya.ru, www.Shanel.com, © 2013 ARK: poeziya, proza, a takje inoe iskusstvo. www.farishta.uz [http:G`G`ca-dialog.org](http://G`G`ca-dialog.org).

Singapur arxitekturası